

VILÁGOSTÓL JOSEPHSTADTIG

1849-1856

FÖLDY JÁNOS
NAPLÓTÖREDÉKEIBŐL KÖZREADTA
BALASSA IMRE

BUDAPEST

1939

A MAGYAR KÖNYVBARÁTOK RÉSZÉRE
KIADJA A KIR. MAGY. EGYETEMI NYOMDA

A KÖNYV SZÜLETÉSÉNEK REGÉNYE

ELMONDOM ennek a könyvnek a különös életrajzát. Több mint tizenkét évvel ezelőtt öreg hölgy kopogtatott az ajtómon. Nem ösmertem, sohasem láttam azelőtt. Olyan volt a külseje, finom matróna-arca, ízes, szép magyar beszéde, mintha valamelyik Jókai-regény levendulaillatú, régi nagyasszonya lépett volna be a szobámba. Kopottas kezításkájából elsárgult papirosokat szedett elő, gyöngéden megsimogatta a fakó írásokat, azután odatette féltve őrzött kincsét az asztalom közepére. Cérnával összefűzött két kötet volt és néhány szerényebb töredék. „A boldogult uram naplója és emlékezései — mondotta — az én régen porladó férjemé. Jeles ember volt ő 48-ban és hosszú rabságot szenvedett honfihűségéért. Én a második felesége vagyok. Kérem, nézze meg ezeket az írásokat: hátha talál bennük érdeemeset, érdekeset.“

Bevallom az én nagy bűnömet: alig pillantottam bele a régi írásokba. A halovány betűk, a megkopott papirosok fásztották a szemet és ahol mégis elolvastam egy-két oldalt, semmi érdekes, érdeemes mondat nem ragadta meg a figyelmemet. Abban az időben sok bú és bánat ért. Csordulig megtelt az életem gonddal-bajjal. Nem törődtem többé az ódon kézirattal és amikor hetek múltán a finom matróna ismét meglátogatott, udvarias szóval visszaadtam neki a kincsét. Aztán elfelejtettem a naplót egészen. Legalább egy esztendő múlt el, mikor megint csak megjelent az özvegy és

szerénykedő mosollyal elővette az írásait. „Kérem, ne tartson tolakodónak — így szólt hozzám —, ne is vegye zokon, ha ilyen csökönyös vagyok. Ez már az öregek kiváltsága! Vén vagyok és árva. Senkim sincsen ezen a kerek világon. Lehet, hogy nemsokára meghalok. Hiszen az én koromban ajándék minden reggel, amely rám virrad. Attól félek, hogy ha egyszer föl nem ébrednék többé, ezeket a papirosokat szemétre vetnék. Kár volna értük, higgye el! Szeretném valakire rábízni, valakire, aki megőrzi becsülettel, aki tiszteltben tartja és nem nézi lim-lomnak, nem érzi nyűgnek . . . Kérem őrizze meg! Vigyázzon rá! És ha egyszer, idősebb korában, jobban ráér majd arra, hogy az ilyen öreg betűket alaposan megnézzé, akkor talán . . . talán föltámasztja az én uram halott nevét is. Magára bízom ezt! Most Isten áldja!“

Nem láttam őt többé soha sem. A nevét elfelejtettem. Különbösen az is lehet, hogy meg sem mondta. Amit rámbízott, az írást, elzártam egy fiók biztos rejtekébe. Azután multak a mozgalmas évek. Az anyókat és a naplót kisöpörte emlékezetemből az idő. Elmúlt tizenkét küzdelmes esztendő. Halántékomat megcsípte a dér és egyre több órát töltöttem az emberektől távol, magányom csöndjében. Egy zimankós téli estén, mikor a múlt árnyai kísértettek és szó-rakozottan nyitogattam régen bezárt fiókokat, egyszerre csak szembenézett velem a sárgult papiroshalom. Mintha szemrehányást tenne a hálátlannak, a kegyetlennek, aki egészen meg tudott feledkezni róla! Lapozni, olvasni kezdtem. És olvastam, olvastam, mohón, lüktető halántékkal, heves szívdobogással, négy nap, négy éjszaka. Nem tudtam többé abbahagyni. Nem is értettem, hogy tizenkét évvel előbb képes voltam felületes könnyelműséggel félre-söpörni e megrázó emberi vallomásokat. Napló volt ez:

időnként megszakadt, majd folytatódott. Azután: följegyzések emlékezetből, a csonka napló pótlására. Végül egy „Visszapillantás“ című kézirat, amely nyilvánvalóan a naplóíró öregkorából való. Megelevenedett e betűkből a Neugebäude, Olmütz, Josephstadt, kitérült a rabláncon sínylődő hazafiak élete, sáppadt arcképek néztek rám a sír mélyéből, elhangzott léptek kopogtak és örökre elnémult szavak újra szóltak. A naplóíró történelmi személyekről és eseményekről mondott el és árult el titkokat. Árnyak jártak a szobámban, arcok néztek rám a sarokból, suttogások keltek, rég elporladt szívek dobogtak. A nagy történelmi nevek mellett életre keltek a mellékszereplők is, azok az elfelejtett nevű, nagyszerű magyarok, akikről a történelem aranybetűi nem szólnak, a néma mártírok, a szerzetesi alázata hősök, a nagy tragédia nagylelkű mellékszereplői. Különösen megrázó volt, ahogyan a naplóíró elbeszéli a múltó évek, a hétköznapiak lelket őrülő egymásutánját. Az emberi erények és emberi gyöngeségek egyszerű és egyszerűségében oly megrázó ábrázolása, az eseménytelen napok eseményei, a nagy emberi metamorfózisok leírása, a testi-lelki összeroppanás riasztó képei egy izgalmas dráma forróságával hatottak rám. Nem is tudtam választ adni önmagamnak arra a kérdésre: vajjon Batthyány utolsó éjtszakájának balladai feszültségű elbeszélése az érdekesebb-e, vagy azoknak a napoknak szüksézává, komor egyszerűségű, borzongatóan színtelen meséje, amikor — semmi sem történt ...

Csak azt nem tudtam: *kinek a kézírását olvasom a nagyítóüvegen keresztül?* Éreztem, hogy nagyműveltségű, fölvilágosodott szellemű, büszke lelkű, mélyen vallásos, nagyon jellemes és talpig becsületos magyar vallomásai ezek. Finom és fölemelő arckép nézett rám a betűkből. Okos,

tanult, tiszta, egész ember képe. Sokszor hallani is véltem őt. Olykor megjelent szobám félhomályában és rámnézett szomorún merengő szeme. Finomalkatúnak, haloványnak, szelíd és bölcs arcúnak képzeltem őt. Kékszeműnek. Bizonyosan szakállat is viselt, mint az akkori magyarok majdnem mindnyájan. Nem volt hangosbeszédű, nem volt patetikus egyéniség. Aligha lehetett szónok. Inkább elmerengő, tépelődő, bölcselkedő. Mindent megértő és mindent megbocsátó lélek.

De vájjon — ki volt?

Az egyik kéziratföredéken ezt az aláírást láttam: „Szepesváry“. A Szepesváry nevet azonban hiába kerestem lexikonokban, történelmi művekben és monográfiákban. A naplóból kiderült, hogy a keresztnéve János. Jogakadémiai tanár Nagyváradon. Azt is megtudtam a naplóból, hogy két gyermeke már korábban elhalt, két leányát fogsága alatt veszítette el, egyik fia 1845-ben született, tehát négyéves lehetett, mikor apját fogságba hurcolták, másik fia pedig akkor jött a világra, mikor ő már az olműtzi vár foglya volt.

A Szepesváry-név nyilvánvalóan csak írói álnév. Megnéztem *Szinnyei József* nagy művében, de a Szepesváry nevet ott sem leltem. Eljutottam *Hegyest Márton* könyvéhez: „Bihar vármegye 1848—49-ben“. Hegyesi ebben az 1885-ben megjelent művében mindenkinek a nevét megemlíti, akinek a szabadságharc idején a legkisebb szerepe is akadt Biharban. De Szepesváryt ő sem sorolja fel sehol. Megnéztem könyvében: kik voltak abban az időben a nagyváradi jogakadémia tanárai? Egyetlen egyet leltem, akinek a keresztnéve János: *Földi Jánost*. Eszembe jutott, hogy az én naplóíróm sokszor emlegeti fogolytársát, *Barsi (Neumann) Józsefet*, Bicske egykori plébánosát. Kezembe vettem tehát

DR. FÖLDY JÁNOS

Barsinak a múlt század nyolcvanas éveiben megjelent könyvét, amelyben olműtzi és josephstadi fogságáról emlékezett meg: „Utazás ismeretlen állomás felé 1848—49-ben.“ Reméltem, hogy ha a névtelen naplóíró annyiszor emlegeti fogolytársai közül Barsit, akkor talán Barsi is megemlíti őt a könyvében. Az „Utazás ismeretlen állomás felé“ lapjain többször megakadt a szemem Földi János jogakadémiai tanár nevén. Akkor kezdtem sejteni, hogy az *én naplóíróm*, „Szepesváry“, *nem más, mint Földi János!*

Földi nevét kezdtem kutatni lexikonjainkban. De mindhiába! Ismét a halhatatlan érdemű *Szinnyei József* nagy művéhez fordultam és a „Magyar írók élete és munkái“ lapjain *rá is találtam Földi János életrajzára*, amelyet e könyv végén, a jegyzetek között részletesen ismertetek. Szinnyei eloszlatta minden kétséget: az én naplóíróm nem lehet más, mint Földi János. (Akit ő egyébként y-nal ír: Földy Jánosnak.) Tulajdonképpen *Neupauernek* hívták, *Szepesváralján született* és a „Szepesváry“ álnév szülőföldjére való emlékezés. Földy (Neupauer) János Nagyváradon volt jogakadémiai tanár, a szabadságharcban vésztörvényszéki bíró és a Szinnyei-könyv adatai nemcsak a napló adataival egyeznek, de azzal a szellemi képmással is, amely ebből a naplóból kibontakozik. Szinnyei útmutatása szerint találtam meg a Nemzeti Múzeumban *Földy János gyászjelentését*, amelyből kiderült, hogy a nálam járt özvegynek, Földy második feleségének neve *Lépesy Ilona* és amikor Földy János meghalt, hat gyermeke közül már csak egy volt életben: a rabsága alatt született Géza. (A gyászjelentésben az én hősöm nevét ugyancsak y-nal írták.)

Ebből a gyászjelentésből kiderült még valami: az, hogy az elfelejtett Földy János, akinek szellemi örökségét özvegye rám, az ismeretlenre bízta, — *ugyanazon a napon halt meg, amelyen én születtem. 1886. november 25-én.*

Hiszek a titokzatos rendelkezésekben. Hiszek abban, hogy a Gondviselés akarata vezette hozzám az özvegyet, aki később aggkorában éppen hozzám kopogtatott be és éppen rám bízta férje följegyzéseit: tartanám azokat becsületben és a méltatlanul felejtett nemes hazafit hívnám vissza én, éppen én, a felejtés halálából a hálás emlékezés életébe. Én, aki akkor léptem ennek az árnyékvilágnak a színpadára, mikor ő örökre letűnt onnan.

Most már nem volt nehéz a rendőrségi bejelentőhivatalban megtudnom, hogy Földy János királyi tanácsos özvegye hol lakik. Az ódon kéziratot szívemhez szorítva siettem el a Sándor-utca 9. számú házba, hogy visszaadjam az özvegynek drága kincsét és megmondjam neki: Földy János nevét nem hagyom elmerülni az örök felejtésben. De néhány perc múlva lehajtott fővel álltam ott a Sándor-utcai ház udvarán. Nem volt már hová és kinek visszavinnem a naplót: Földy János özvegye 1930. május 31.-én, 83 éves korában elköltözött az élők sorából.

Nyomozni kezdtem most már egyetlen életben maradt leszármazója, Földy Géza után. A magyar újságírás aggnesztora, *Sziklay János* közölte velem, hogy személyesen ismerte Földy Gézát, aki Vadnay Károly napilapjának, a Fővárosi Lapoknak volt a segédszerkesztője és az 1900-as évek elején halt meg. Nőtlen ember volt, nem maradtak leszármazói.

Munkához láttam. A töredékeket összeillesztettem, a hézagokat korabeli följegyzések, hiteles kútfők alapján kitöltöttem, az adatokat egyeztettem. Bármilyen vonzóan is írta meg a naplóját Földy János, az eredeti részeket sok helyen át kellett alakítani, több fölösleges részletet elhagyni, hiányzó mozzanatokot a naplóba beleírni. Igyekeztem azonban tiszteletben tartani Földy János akaratát. Munkaközben

minduntalan éreztem, hogy az ő keze jár az enyém előtt a papiroson és az ő szeme parancsol nekem. Gondolkozását, felfogását, véleményeit hibátlanul és hiánytalanul visszatükrözi ez a könyv, Ő beszél, nem pedig én! Egyes részeket teljesen az ő stílusában, előadásmódjában adtam át az olvasónak. Még a nyelvi sajátságait és a korszerű beszéd ízét is igyekszem megőrizni. Legfőbb fáradozásom célja azonban mégis csak az volt, hogy kerek egészé formáljam e széthulló töredéket és amikor mindazt átadom az olvasónak, ami Földy János följegyzéseiben érték, mindvégig éberem tartsam figyelmét, mert csak így biztosíthatom a porladó Földy János számára a meghallgatást.

Mikor már a munka végéhez közeledtem és megbizonyosodtam arról, hogy rátaláltam a naplóiíró személyére, nyugtalan vágy űzött: meg akartam találni az arcképét is! Hosszú kutatás után akadtam rá a Hadimúzeum raktárában egy porlepte színes rajzra, amely kétségtelenül őt ábrázolja, vassal a kezén, Olmützben, amint fogolytársa, *Berzsenyi Lénárd* huszárezredes lerajzolta. Földy Jánosnak e kép tanúbizonysága szerint vörhenyes volt a szakálla, kissé hajlott az orra, kék a szeme, komoly, férfias, gondolkozó az arca. A port gyöngéden lesöpörtem felejtett képmásáról és a szellemi portré mellé, amelyet e betűk festenek az olvasó elé, közreadom ezt a képet is, hogy lássa a késői utód: milyen volt Földy János azokban a napokban, mikor e komor betűket papírra vetette?

Most, hogy már mindezt elvégeztem, a temetőbe mentem. Éppen Mindszentek napja volt. A mécsesek már föllobbantak a halottak estéjének kékekesszürke ködében, mikor körülményes kutatás, hosszú-hosszú kóborlás után rátaláltam Földy János elhagyott sírjára. Szürke gránitobeliszk őrizi a meglazult, mohos kőlapot, amely alatt csontjai pihennek.

Az írásról lekopott az aranyozás, a leszálló esthomályban alig tudtam elolvasni: „Dr. Földy János 1811—1886... Dr. Földy Jánosné Udránszky Augusztia 1818—1877...”

Fehér krizantémokat hoztam és beborítottam velük a követ, amely alatt Földy János szíve porlad. Azután meggyújtottam a mécsest is, hogy ezen a halottak estéjén ne legyen árva Földy János régen felejtett sírja. És a mécsesbe bámulva forró imát mondtam érte: egyetlen örököse és talán egyetlen hozzátartozója itt a földön.

Az eredeti becses kéziratot, amelyet Földy János özvegye a gondjaimra bízott, már nem adhatom vissza neki. Nemzeti köztulajdonba adom hát: a Magyar Tudományos Akadémia kézirtattárának ajándékozom. A naplót pedig, amelynek írója abban az órában hunyta le a szemét örökre, mikor az én szemem először látta meg a napvilágot, mélységes meghatottsággal teszem le a magyar olvasó kezébe.

Budapest, 1939. március 15.

BALASSA IMRE.

Nagyvárad, 1849. szeptember 26.

ÉPTELEN az utca, Nagyvárad elbujt a falak mögé. Az ablakok szeme bezárult, naphosszat senki sem tekint ki rajtuk. Ha lépések koppannak a köveken és hátra nézek: bizonyos, hogy katonák azok. Idegen katonák: oroszok. Befordulok a Szent László-térre és majdnem összeütközöm H. Jánossal. De az én kedves komámuram bekapja a fejét a válla közé, nagy ijedtében el is vörösödik, félrefordítja ábrázatát és át-iszkol az utca túlsó felére. A süvegemet már megemeltem, úgy állok ott, hajadonfőtt, egy helyben. Mozdulni se bírok, sóbálvány lettem. Mint akit megütött a lápi guta. Miért nem fogadta a köszöntésemet ez az ember? Atyafiak vagyunk, jóbarátok és mitsem vétettem ellene. Mért szökött meg előlem olyan nagyhirtelen, vissza se tekintve, mint akit veszett kutyák kergetnek? H. nem a legelső, korántsem az! Néhány nap óta bizonyos emberek kitérnek az utamból, mintha ragályos beteg volnék. Ma reggel K.-val találkoztam, a fiatal viceprofesszorral. Tanítványom, famulusom, asztalomnak gyakori vendége. Így volt ez még tegnap. Most pedig elfordul és besiet a legközelebbi kocsmába. Pedig jól tudhatja, hogy a kocsmának csak cégére van, bora nincsen, mióta a muszkák bejöttek Váradra!

Menekülnek előlem, hideg magányban élek. Ha tömegbe kerülnék az utcán, akkor is azt érezném: egyedül vagyok . . . Talán nem is élek már. önmagam sápadt kísértete lettem, és hazajáró lélek módjára bolygók a váradi utcán. De mért

fordulnak el tőlem az emberek? Mit vétettem? Mért járok számkivetettként abban a városban, ahol tisztességben éltem?

Bélyeg perzseli a homlokomat. Nem a becstelenség bélyege ez, hanem a közelítő szerencsétlenségé. Ezek a boldogtalan emberek, ezek a szegény kis emberek messze kikerülnek a napvilágon, mikor más is látja. Ha éjnek éjtsza kaján, biztos fal mögött meglátnának, bizonyosan könny fakadna szemükből és megölelnének. De így, az utcán, félnek szegények. Félnek tőlem, mióta híre járt, hogy mit mondott nékem gróf Zichy Ferenc, a császári főbiztos, mikor egy hete ott jártunk nála deputációban. Panaszozni voltunk Várad ínségét és szenvedését, a polgárság sanyargatását. Azt hittük, ha a császár embere is a gróf, azért mégis csak magyar ember, a mi vérünkből való. Elmondtuk neki, egyszerű szóval, nehéz sorsunkat a Kossuth-bankóval. A császáriak és a muszkák minden élelmiszert összevásároltak és Kossuth-bankóval fizettek. Mikor aztán nem volt már semmink, egy betevő falatunk se, mikor a boltok és a kamrák, a malmok, meg a magazinok kiürültek, akkor a császári főbiztos kihirdette, hogy a „rebellis“ bankónak vége, értéktelen rongypapír. Gróf Zichy Ferenc mosolyogva hallgatta siránkozásunkat. Arról, hogy nincsen pénz a városban. Meg arról, hogy éhen vesznek a gyerekek. Arról is, hogy a katonák mint erőszakoskodnak és viszik el a télire való ruhát, a maradék ételt, italt. Aztán így szólt.

— Az úr — ezt felém fordulva mondotta — ne sokat beszéljen! Az úrnak sok van a rovásán. Az úr három akasztófát is megérdemelne. De fogadom, hogy megkapja legalább az egyiket.

Hát ezért fordult el tőlem az imént az én kedves atyámfia a Szent László-tér sarkán! És ezért szaladt be az ételital nélkül való száraz-kocsmába a domine viceprofesszor. Fáznak az emberek, ha meglátnak. Még csodálkoznak is:

ZICHY FERENC GRÓF

hát ez még itt jár, közöttünk, szabadon? A jogakadémia igazgató-tanári állásából elmozdítottak, fizetést nem adnak. A helybéli takaréknak új állomást adott nekem, hogy három gyermekemnek betevő falat kenyere legyen és megválasztott könyvvezetőnek. De Zichy gróf ráüzent a takarékra, hogy nem kapnak egy fillér pénzt se, bevehetik a cégért a kapu fölül, ha engem beengednek.

Már alig vonszolom magam. Oly nehezen húzom a csizmát, mintha láncolt vasgolyóbis volna rajta. Az emberek ijedt pillantására a nyakamhoz kapok. Úgy néznek a galériomra, mintha már kötelet látnának rajta. Csak valami aprópénzhez jutnék! A gyerekek enni kérnek. A cselédek is. De miből? Teremtő Úristen: miből?

Szeptember 27.

A piacon alig lézeng néhány kofa. A termesztők nem merik behozni Váradra, amijük van. Félnék, hogy elveszik a katonák. A pénz is megzavarja őket: néhány napja még a Kossuth-bankó járta, hogy egyik napról a másikra szemét legyen belőle. Azt a néhány kofát, aki bejött, nagy tömeg veszi körül. Siránkozó, veszekedő, erőszakoskodó asszonyok. Azért a pár káposztafejért tülekednek, hogy hazavigyék az éhező gyermekeiknek. Mesterasszonyok, meg úri dámák, közrendűek és alispánné. Nézem: mivé lesz az ember éhségében? Egy kopottan, de úri módra öltözött, kisírt szemű fiatalasszony kimerülten dől neki a falnak. Olyan zöldes-fakó az arca, mintha penészvirág ütne ki rajta. Megkérdzem.

— Az uram — zokogja, — nem jött vissza Fehéregyházáról. Eltűnt! Három gyerek sír otthon és nincs. . . nincs semmi. . .

Fehéregyháza . . . Mondják, Petőfi is ott lelte halálát. Senki se hallotta hírét azóta. Keresgélek a zsebemben pénz után, hogy az utolsót is odaadjam. Nem gondolok a gye-

rekeimre, az asszonyomra, a cselédeimre. De hiába keresek, mert a zsebem üres, csak néhány Kossuth-bankó lapul benne.

Amint a székesegyház felé megyek, honvéddel találkozom. A fal mellett áll, rongyos barna atilláján, a szíve alatt, porzsolt lyukat látok. Golyó járta. Kék nadrágja szennyes, foszlott bakancsából kilátszik a lábujja. A honvéd neki támaszkodik a falnak, homlokát merev mozdulattal emeli a világosság felé, szeme üresen dülled bele a semmibe. Dolgos, derék keze, amely fegyvert fogott még tegnap, gyámoltalan mozdulattal kifelé fordul, és — kéreget. A honvéd, aki a tisztos barna atillát viseli, vak. Szemevilágát elvitte a haza és a haza nem tud néki egy falat kenyeret sem adni a szemevilágáért. A torkomat megszorítja valami és — a zsebem üres... Egy muszka tiszt jön felénk, hetykén peng a sarkantyúja. Hosszú-ujjas, sötétzöld kaftánt visel, bő bugyogót, ormótlan rókabőr-süveget és görbe kardot, amely visszajáról van a derekára kötve. A muszka megáll, egy percig nézi a vak honvédet, aki koldul. Olajbarna képe még sötétebb lesz, kis ferde fekete szeme elborul, mint a felleges ég, a zsebébe nyúl, kikapar belőle néhány kópékat és odateszi a tehetetlen béna kezébe. A honvéd világtalan szeméből könny szivárog le a halovány arcra: a kín és szégyen könnyei. Ajka hang nélkül mozog, mert az összeszorult torok nem tudja kimondani a köszönet szavát. Látom jól, hogy a muszka tiszt, amint a pénzdarabokat odateszi a nagy nehéz kézbe, megszorítja azt. Alamizsnát ad és kezet fog azzal, akinek adta. Aztán lehajtja a fejét és lassan tovább megy. Mintha lábujjhegyen járna. Már a sarkantyúja vidám pengése se hallik.

Szeptember 28.

A püspöki palota előtt nagy a csődület. Az emberek izgatottan beszélnek valamiről. Előbb azt hiszem, hogy

GÖRGEY ARTÚR

Görgeyről, aki az imént ment erre, magam is láttam, lóháton, parádés muszka tisztok kíséretében. A fővezér, aki Világoson letette a fegyvert a cár előtt, ismét viseli kardját. Mondják, hogy Paskievics, az eriváni herceg, a cári hadak legfőbb vezére, visszaadta néki a kardot. Kopottas atilla földi sovány alakját, csákója a homlokára húzva és az arca — jól láttam! — olyan halovány, mint a kréta. Az oroszok nagy becsülettel kísérik, miként ha a maguk vezére volna. A szívem verése is megáll, ha arra gondolok, amit Várad átkozódva suttog, hogy — megvették... Azt is rebesgetik, hogy orosz marsall lesz belőle és birtokot kap a cártól.

Azt hittem, miatta van a csődület, őt szidalmazzák. De aztán megtudom, hogy más nagy oka van a forrongásnak. Bemer bárót, megyéspüspökünket elvitték rabságra! Szekevényen küldte Zichy Ferenc Szolnok felé, mint néhány napja Csányi Lászlót, a beteges öreg minisztert, akinek a napjai már amúgy is meg vannak számlálva... De vajjon miért hurcolták el a jámbor püspököt, akinek sejtelve sem volt politikáról? Annyira nem tudta, mi a politika, hogy a császárért való imádságot még akkor is elmondta az oltár előtt, mikor Debrecenben rég kihirdette az országgyűlés a trónfosztást. Bezzeg Erdélyi Vazul, a görög püspök, aki ott volt Debrecenben és jobban kiáltozott, mint a piros-tollas „flamingók“, nagy böcsületben áll Zichy uram ökegyelme előtt! Már ordót is kapott Bécsből, „hazafias“ viseletéért.

A tömegből háborgó moraj hallik. Közelebb lépek. Látom, hogy egy osztrák tiszt nagyon markolássza egy polgárember kabátját. A polgárember nem hagyja magát és önérzetesen emeli föl a hangját:

—Azt pedig ne mondja az úr, még ha őberlájdinánd is, hogy a magyar honvéd gyáva volt...

—Páperlepapp! Ne jártass a száj... Én asz is mondhatja: kuss!

A kezem ökölbe szorul, nyakamon megdagad az ér. Úgy érzem, hogy tüket szúrnak a szemembe. A vér elborítja agyamat, azt hiszem, most mindjárt vége mindennek és ha leszakad az ég, ha menten elhurcolnak, akkor is rárohannok erre a gyáva sehonnaira. De énrám már nincsen szükség, mert egy természetes muszka furakodik a tömegbe. Olyan szálfá-ember, mintha csak Nagy Frigyes burkus király néhai testőrző legényei közül való volna. A cserkesz lovasok kék ujjasa rajta, piros bugyogó, ráncos, puhaszárú csizma. A kezében ott az elmaradhatatlan szöges szíjostor, amit ők nyogajkának neveznek.

— Mi történik itt? — kérdezi az orosz tiszt, kerékbetörve a német nyelvet.

Egy polgárember, valami boltos-féle, megmagyarázza neki, hogy a fehérkabátos császári tiszt gyávának nevezte a magyar honvédeket. Vitába keveredett a polgárokkal és azt mondta, hogy „a Kossuth-kutyák, Görgey és Bem honvédei gyávák“. A cserkesz kapitány zöldessárga arca föl-lángol a haragtól.

— Micsoda? Mit ugatsz, te kutya? Hát ha a magyar honvéd olyan nagyon gyáva volt, akkor minek jöttünk mi az országba? Mért óbégattatok olyan vonítva segítségért a cár atyuskánál, mért koldultatok a küszöbén?

Fölemelte az ostorát. De aztán meggondolta magát. Egy hatalmasat köpött a földre. A fehérkabátos elpirult szégyenében, aztán lesütött szemmel elkullogott. Zsebrerakta a szörnyű sértést, amit ez a derék ázsiai kiosztott neki. A váradiak megéltjenezték a cserkesz kapitányt.

Szeptember 29-re virradó éjtszaka.

Korán leesett a dér és megcsípte a gallyakat. Az este megint nem volt vacsora az asztalon. A gyerekek sírtak, a feleségem némán hullatta könnyeit, csitította és altatgatta

őket. Nyugodni tértünk. Üres gyomorral és nehéz gondgal a szívünkben. De nem jött szemünkre álom. Úristen, mi lesz belőlünk? Meddig bírjuk még? És mi vár az ártatlan gyermekekre? Az éjszaka már hideg, foga van a szélnek és a kamarában nincs egy hasáb fa. A meleg takarókat holnap adjuk el, hogy lisztet, zsírt, káposztát vegyünk az árán. Ha kapunk.

Ma éjszaka rossz sejtelmek üldöznek. Nem alszom, visszafojtott lélegzettel figyelem a közelgő, majd távolodó lépések nesztét. A feleségem lassan álomba sírja magát. Hailom egyenletes léleketét, halk szuszogását. Mozdulatlanul fekszem, nyitott szemmel, verejtékes homlokkal. Odalenn újra léptek kocognak. Számolom: hányan lehetnek? Egy, kettő, három... Megállnak a kapu előtt. Csönd. Némaság. A percek milyen nehezen múlnak. A verítékcseppek egyenkint hullanak le a tarkómról a hátam gerincére és lassan folydogálnak tovább. A léptek újra megkoccanak. A késő éjszakai járókelők tovább mennek, a csizmák dobolása messze enyészik.

A templomtoronyban egyet üt az óra. Ó, be messze van még a virradat! Újra lépéseket hallok. Mért is vagyok ilyen izgatott? Ostobaság!... Férfiember ne ijedezzen minden közelgető csizmatalptól. Csakhogy ezek a csizmák sokan vannak és egyszerre lépnek: katonák! Jól hallom, azok masíroznak erre. Azt is hallom, hogy a lépések most elnémulnak és a katonák megálltak, itt a közelben valahol... A következő pillanatban durva dőrej hangzik odalentről, mintha puskatussal döngetnék a kaput. Parancsoló hang kiáltja magyarul:

— Nyissák ki! A császár nevében...

Egy szempillantás alatt talpraugrom, magamra kapkodom a ruhát. Nincs mit tenni, meg kell adni magamat sor-somnak. A durva lármára, amely csak nem szűnik, fölriad az asszony is. Réműlt hangját, amely a suttogás és a sikoltás

valamely hátborzongató keveréke, örökké hallani lógom, örökké ... Ez az „örökké“ talán már nem is tart soká.

— Istenem ... Ki zörget? Érted jöttek, János!

Pillanatok alatt játszódik le mindez: a feleségem fölugrik, kezét tördeli, háziköntöst kap magára, a szomszéd szobában csoszogás hallatszik, a dajka rémült arca merül föl a homályból, gyertyák lángja villan, hallom a kisfiam sírását, Irma lányom föl ijed és sír, Etelke vékony hangocskája ijedezve kérdi a dajkát:

— Dada ... dada ... Értem jött az ördög?

Jánost, a hűséges Jánost leküldöm: nyisson kaput. Nincs értelme az ellenállásnak! Hallom, amint a katonák fölfelé sietnek a lépcsőn, szöges bakancsaik csattognak az öreg ház kövein. Belökik az ajtót, János majd elejti a gyertyát; egy hadnagy vezetésével vagy tizennégy-tizenöt fehérkabátos, zöldparolis baka nyomul be a hálószobába és amikor már illetően módon „elfoglalták“ a veszélyes hadászati pontot, előkerül mögülök Kovács József, néhai barátom, jelenleg császári szolgabíró. Kovács Józsefnek, egykori asztaltársamnak az arca igen fehér, a szeme sűrűn pislog, de kusza bajusza alatt diadalmas mosoly villan fel. Kihúzza a derekát, elégedetten tekint körül a földült szobában, a nyitott ágyon, a réműlettől halálravált asszonyon, akiről talán azt is tudja, hogy gyermeket hordoz a szíve alatt. Aztán megpihen a szeme az én arcomon.

— A császár nevében — mondja hivatalos hangon — házkutatást fogunk tartani, ön pedig foglyom!

Kényszeríti a feleségemet, hogy menjen vele és a katonákkal, szobáról szobára. Egyedül maradok, egy árva gyertya fényében, a hadnaggal és két katonával.

—Hová visznek, hadnagy úr? — kérdezem német nyelven.

—Nem tudom, — feleli a tiszt hidegen, de udvariasan.

A távoli szobákból ajtók csapkodása, lépések dobaja, majd szóváltás hallatszik, gyermeksírás, káromkodás. Zúg, zsong a fölriasztott kas: az én házam. János, a derék János ront be a szobába:

— Tekintetes úr, ezek mindent elvisznek, ami kedves a szemüknek: órát, fülönfüggőt.

A hadnagy arca elvörösödik. A küszöbhez siet, kiordít a nyitott ajtók során át:

— Hunde! Plünderer! Elende Bagage! Visszaadtok mindent, mert golyót ereszték abba, aki elvisz valamit!

A gyertyák sápadt fényében újra fölbukkan a császári szolgabíró arca. Csöndesíti a hadnagyot:

— Sohse ingerelje magát, hadnagy úr! Hadd keressenek a katonák ... Ennek az úrnak úgy se lesz már többé szüksége semmire.

Kaján gonoszszággal mondja ezt. Kiszámított kegyetlenséggel. Mert látja, hogy a feleségem is visszatért a szobába és támolyog. A stájer hadnagy szégyenkezik a magyar szolgabíró helyett is. A magyar helyett, aki a maga véréhez ilyen kegyetlen, aki túltesz az idegeneken. Talán azért, hogy bebizonyítsa azt a nagy hűségét, politikai „megbízhatóságát“. Egy pillanatra összenézünk: az osztrák hadnagy, meg én. Érzem, hogy ő is ugyanazt gondolja.

A feleségem, folyvást sírva és ájuldozva, pénzt hoz elő: az utolsó pénzünket, ami még a szekrényben volt.

— Csak tizenöt forintot vihet magával! — rendelkezik Kovács József.

Aztán ruhát csomagolnak sebtében a cselédek: a zokogó dajka, az ijedt mindeneslány, meg a haragos János. De Kovács József belenéz a batyuba és újra parancsol:

— Azt viheti, ami a testén van, meg egy rend fehérneműt, egy takarót. Mást semmit.

Arcát a feleségem — egykori megyebáli táncosnője! — meggyötört arcán legeltetve, hozzáteszi:

— Elég lesz addig, ameddig akármire is szüksége lesz még ezen a földön .. .

Az asszony fölsikolt és ájultan rogy a dajka karjába, én pedig ösztönszerű mozdulatot teszek. Magam sem tudom, hogy miért? Talán segíteni akarok, magamhoz ölelni, vagy talán rá akarok rontani erre a hitvány emberre, vérének árulójára, erre a szennyes renegátra. Kovács József ösztönszerűleg hátralép, a katonák pedig megfogják a karomat.

Itt a búcsú perce. Erős akarok lenni. Elfojtom könnyeimet. Nem az idegenek, hanem az áruló magyar előtt. Keblemre szorítom szegény szenvedő nőmet, megcsókolom a kicsikéket, akik álmodástól pislogva, félig-ébren, szepegve-sírva tipegnek felém. Ők nem értik még, szegénykéik, hogy mi történik. Jobb is, ha nem értik.

Mikor feleségem és cselédeim utánam jönnek a lépcsőn, hogy a küszöbig kísérjenek, Kovács rájuk rivall:

— Vissza!

Egy perc múlva az utcán vagyunk. Még hallom agyvelőmben nőm sikoltását. De az utca néma és elhagyatott a táj. Sötétek az ablakok, hallgatnak a falak. Lépteink visszhangja kong csupán e kísérteties csöndben. Mintha holt városban járnánk.

A vármegye házára kísérnek. A nagy teremben fegyverek között találok Hodossy Miklós biharmegyei kormánybiztost, Toperczer Ödön és Nagy József országgyűlési képviselőket — az utóbbi Szatmár vármegye kormánybiztosa volt —, Ambrus Jánost, Jakab Mihályt, Fényes Dienest, Reviczky László guerilla-főnököt, Papp Zsigmond román papot és országgyűlési képviselőt. Egy császári tiszt papírról olvassa a neveinket, majd sorba állítat a középen és parancsot ad a vármegye hajdúinak, hogy verjenek vasra bennünket. Az öreg cselédek, a vármegye emberei húzó-

doztak, rémült arccal húzódoztak. Nem akarták teljesíteni a parancsot, hogy ők verjék vasra azokat, akik néhány hete még parancsoltak nekik. De a mogorva arcú tiszt rájuk mordult, megfenyegette őket, mire előhozta a bilincseket és ráverték lábunkra-kezünkre. Könnyek folydogáltak végig a vén hajdúk barázdás arcán, mialatt ezt cselekedték velünk, idegen parancsra. Egy öreg, nagybajuszú hajdú tette rá a vasat az én kezemre is. Éreztem, hogy fagyos csuklómra mikép hullanak könnyei. Mikor a jobb csizmámra ráhúzta a vaskarikát, lopva fölnézett rám. Ezt a pillantást se fogom elfelejteni e földi életben, mely igen rövid lesz már az én számomra.

Mialatt mindez történt velünk, a küszöbön, a szomszéd kis teremből valaki gyönyörködött a látványban. Józsa Péter volt, a császári megyebiztos, Zichy Ferenc gróf kegyeltje. A sehonnaiak egész csoportja vette körül e bitang renegátot, aki mosolyogva, mulatozva nézte megaláztatásunkat és ujjával felénk bökdösve, nevetgélve magyarázta a köréje sereglett morva és osztrák beamtereknek, hogy melyikünk kicsoda és mily bizonyos jegyesei vagyunk mi az akasztófának.

A mérgesarcú tiszt ezután így szólt hozzánk:

— Én parancsnokuk vagyok. Aki megkísértené a szökést, vagy ellenszegül parancsaimnak, azt föbelövetem!

E biztatás után lekísértek bennünket a vármegyeháza elé. Az utcán tíz szekér állt menetre készen. Minden szekérré egy-egy magyar úr ült föl, két szuronyos katona közé. A tizedik, az utolsó szekérré telepedett maga a tiszt. Azután megindult a szomorú karaván. A vármegyeház világos ablakából Józsa Péter nézte az éji indulást. A kerekek nyikorgtak, mintha sírtak volna, a lovak patkója keményen csattogott a köveken. A néma városból így vonultunk ki. A székesegyház tornyában hajnali kettőt ütött az óra.

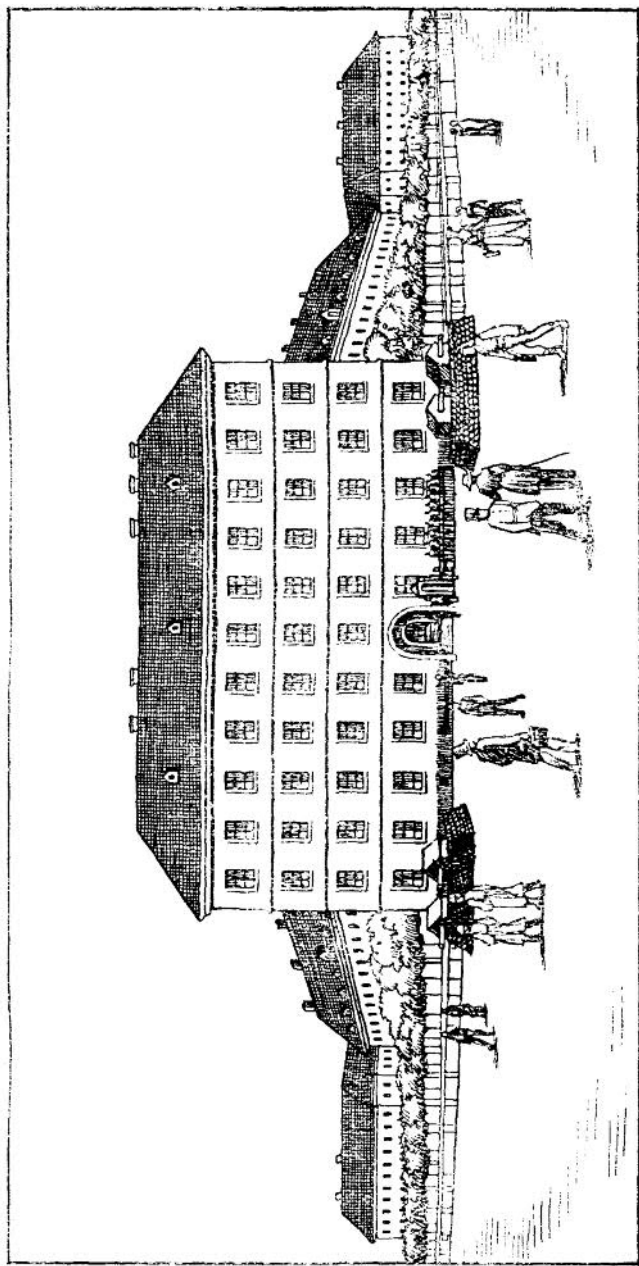
1849, A N E U G E B A U D E

Pest, október 2.

GYORS UTAZÁSRÓL gondoskodott kedves atyánkfia, Józsa Péter. Minden állomáson várt az előfogat. Ügyeltek, hogy el ne késsünk a bitófa alól. Szolnokon vasútra ültettek bennünket és úgy haladtunk Pest felé, ahova ködös, esős este érkezünk meg. Gyalog kísérték át bennünket a városon, láncra verve. Lépteink döreje és láncaink csörgése mily különösen vegyült össze az este csöndjével! A pesti utca is egészen kihaltnak látszott, de néha mégis csak jött szembe velünk egy-egy járókelő, aki félénken meg is állt, megcsodált bennünket, óvatosan utánunk nézett. Láttunk olyan polgárt, aki messziről eliramlott, besietett valamelyik házba, vagy befordult egy mellékutcába, mert nem akart találkozni ilyen szomorú menettel. A vaspályaháztól a Leopold-városon át nem messze az út a Neugebäudéig. Sok üres telek mellett haladtunk el. Alig-alig láttunk házat. De azért ki-kinyiladozott egy-egy ablak, és megjelent a nyílásban, belső gyertyafénytől világítva egy rémült arc, fekete emberi körvonal, kihajlott az utcára, majd ijedten húzódott vissza és csapta be az ablakot. A Fa-tér nevezetű üres telken mentünk át, ahol deszkaraktárak voltak. Süvített a szél, megrázta a deszka-bódékat, a farakásokat. Úgy hallottam, mintha nyöszörög-nének. Talán jövőendő gyászos hivatásukat siratták Haynau leendő akasztófái.

Bementünk a kapun, elhaladtunk a várta mellett, és az első emeleten, egy hideg konyhában találtuk magunkat.

AZ ÚJÉPÜLET (NEUGEBAUDE) 1849-BEN

A szobák zsúfolva voltak foglyokkal és aki beljebb akart kerülni, melegebb helyiségbe, annak előbb a profósszal kellett közérthető nyelven beszélni. A konyha hideg kövére szalmazsákot vetettek, melyben azonban alig volt némi szalma. Úgy feküdtünk rajta, mintha csak a hideg kövön hemperegnénk. Átfázva löktek be e hideg konyhába, köhögtem, rázott a hideg. Az egyik szoba lakói látták beteges állapotomat, behívtak és valahogy egy kis zugot adtak nekem, az ajtó mögött. Egy premontrei pap, ugyancsak fogolytárs, gyöngéd részvétellel hajolt fölém, megfogta a pulzusomat, megtapogatta lázas homlokomat, nagyon csóválta a fejét, azután takarót hozott.

— Nékem kettő is van. Fogadd el az egyiket.

És betakart, mint a jó atya a beteg gyermeket. Hallottam, hogy a profósszal odakint alkudozni kezdtek társaim. Arra kérték, hogy vegye le rólunk a bilincset, mert már Nagyvárad óta nem tudtuk levetni a csizmát, ruhát.

— Hja, meine Herren — hangzott a profósz hangja —, unmöglich, unmöglich! A Herr Offizier, a kommandáns ugyanis visszautazott Váradra és olyan szórakozott ember, hogy magával vitte a láncok kulcsait... Nem tudom lenni!

A helyzet kétségbeejtő. Megrohadjunk ruhástól, csizmástól? Barátaim összedugták a fejüket és miután a régi foglyokkal értekeztek, elhatározták, hogy más nyelven beszélnek a profósszal. A „más nyelv“: némi készpénz volt. Fertály óra múlva előkerült a kulcs és levették rólunk a láncokat. Hasonló intervencióra sikerült a konyhából a szobákba bejutni. Igaz, hogy erszényeink végkép kimerültek.

Október 5-ről 6-ra virradó éjtszaka.

Mezőssy László hirtelen lerúgta magáról a pokrócot és felült a priccsen. Rémulten nézett körül. Az ajka mozgott, de hang nem jött ki rajta.

— Mi az, mi lelt? — kérdeztem.

De az én hangomban is vad félelem reszketett. Mert én is hallgatóztam már jó ideje, mint Mezőssy. És mind a többiek: mind, akik a szobában ültek, gubbasztottak, vagy a priccseken heverték.

—Hallod?... — kérdezte Mezőssy, és szemét fölvetette a bolthajtásos mennyezetre.

—Mi az? — kérdeztem.

—Járkál... Hát nem halljátok? Járkál.

Én is jól hallottam, hogy odafönt valaki jár, jó ideje már. Negyedórája-e, vagy két órája, azt nem tudtam, mert a tömlöc süket csöndjében elmosódik az idő és a távolság.

Barátunk, Balassa János, a híres sebészorvos hanyatt feküdt az ágyon, mozdulatlanul. Nem mintha aludt volna. Az ő füle is messzi hangokra figyelt. Előbb azt hitte ő is, amit jómagam, hogy mindez csak képzelődés: az őr járkál az ajtó előtt, csak az őr. Izgatott agyunk láza megsokszorozza a lépteket és folyvást hallja egyhangú kopogásukat mindenfelől: fönn és lenn, künn és benn. Igen-igen, itt benn, a koponyánkban zúgnak már a tébolyítóan egyforma lépések.

De most Balassa sebész is fölült az ágyán és ő is megszólalt. A hangja különös volt. Mintha nehezen szívárogná ki az összeszorult torkából:

—Hallgassátok csak! Odafönn . . . Valaki járkál odafönn.

—Ő az — mondta halk szóval Almássy, a heves-megyei alispán —, ő az: gróf Batthyány, a siralomházban.

Már alig vettünk lélekzetet. A sötétben nem láttuk egymást, csak hallgatóztunk, folyvást hallgatóztunk. Lépések... Bizonytalan, tétovázó lépések. Most megállnak. Egy perc, két perc, három perc és — újra megindul. Jár, föl s alá, vég nélkül, mint a homokóra porszemei peregnek, mindig egyformán, le a mélységbe, a megsemmisülésbe.

BALASSA JÁNOS DR.

Odafönn a halálraítélt járkál. A homokszem pereg, pereg, a perc múlik, mindjárt megvirrad és akkor elnémulnak a lépések. S a többi — néma csönd.

A kongó folyosón is járkál valaki. Szöges bakancs kopog a kockaköveken. Kemény, kimért, egyenletes lépések. Durva visszhangja ez a messzi lépteknek, melyek a sötét bolthajtások fölött suhannak, föl s alá. így hangzik a silbak lépése is, föl s alá, föl s alá, napok óta már, az ajtó előtt. Éjjel és nappal, éjjel és nappal.

—Míg az ember bele nem őrül, — nyöszörgi az orvos.

—Hány óra? — jajdul föl a sötétben Almássy hangja.

—Nem tudom — sóhajt a komor visszhang a másik sarokból, mintha mérföldek messzeségéből zúgna.

—Az orvos felnyög újra:

—Idő és tér, hol vannak határaid? Minden elmosódott. Az úrben lebegünk. Tehetetlen parányok a sötét mindenségben.

—Hallgass, hallgass csak! — suttog Almássy —, most megállott.

Odafönn a halálraítélt járkál, az ajtó előtt az őrszem. A lépkedő lábak dörgése egybeolvadt, összezavarodott. Nem is tudtuk már megkülönböztetni: ki járkál, kinek a léptei visszhangoznak közel és távol.

Messziről, a vastag falakon túl, elnyújtott kiáltás rémlett:

— Haalt. .. wer daa ...

És visszamorajlott rá, mint a tenger zúgása:

— Patrull vorbeí ...

Az őr megtorpant az ajtó előtt. Talán meghallotta a suttogást odabenn? Elnémultunk. Úzött szívünk zakatolt csak tovább. Az orvostanár térdére támasztotta a könyökét, hogy elbírja a tenyerébe süppedt nehéz fej súlyát. Újra hallotta a lépteket odafönn, a nagy síri csendben.

Három hang susogott, három sarokból:

—Mintha a sors járna odafönn.

—És ideleln.

—Kérlelhetetlenül.

A falon picinyke négyszög derengett. Sápadt, ólom-színű kis négyszög. Az ablakon az októberi hajnal nézett be. És nyomban megjelent e halovány világosságban a komor figyelmeztető: nehogy nagyon megöriüljenek a rabok a virradatnak, rárajzolódott az ablak foltjára a vasrács fekete pókhálója.

Az orvos szólalt meg:

—Valaki fut a folyosón!

—Képzelődés — morgott Mezőssy — csönd van már. Ő is elnémult odafönn. Bizonyosan alszik. Az utolsó álom itt a földön!

De az orvos mégsem csalódott: a kongó folyosón rohanó, össze-vissza léptek közeledtek. Nyugtalan, ijedt léptek, nem az örök és nem a vizsgáló örparancsnok egyforma és határozott léptei. A rabok kínosan finom hallása megérezte, hogy valakit valami üz odakünn, valaki rémülten fut végig a folyosón, valaminek történnie kellett a süket falak között! A riadt rohanás megtorpant az ajtó előtt, a kulcs ideges táncban csörgött, reszkető kéz kereste a kulcslyukat, a föl pattanó ajtó keretében, a bezúduló hajnali hidegben tántorgó alak jelent meg a küszöbön és nyöszörgő hang szólalt meg:

— Herr doktor... ich bitte... ich bitte Sie, az ég szerelmére ...

A hajnali kísértetben alig ismertük meg Pollákot, a merev járású, „szolgálati“ hangú és komor főfoglárt. A porkoláb arcát elhagyta a vér, alsó ajka ferdén lógott le, mintha szél ütötte volna, a szeme nyugtalanul ugrált.

— Tanár úr ... jöjjön azonnal... föl, a másik emeletre. Der Herr Gräf von Batthyány ...

BATTHYÁNY LAJOS GRÓF

Belekapaszkodott Balassa professzorba, a félig öltözött rabdokort valósággal elvonszolta, az ajtó megint becsapódott — nyikorogva siránkoztak a rozsdás sarokvasak —, Almássy, Mezössy és én egyedül maradtunk a kietlen csöndben. Vájjon mi történhetett? Mi történt a halálraitelt Batthyány-val, hogy annyira megrémült a porkoláb? Az idő múlt, nagyon lassan múlt és mi, foglyok, vártunk. Kivilágosodott a borús reggel, láttuk már a tárgyak körvonalait is: a rideg vaságyakat, a béna asztalt, a szalmafonatos székeket, a pléhlavórt. És láttuk egymás ólom-szürke arcát.

Vége! Most újra lépések közeledtek. De milyen vándorzó, fáradt lépések! A cellába betántorgott Balassa professzor, az ajtó nyikorogva becsapódott mögötte. Leültetjük az ágya szélére és faggattuk: mi történt? Az orvos kínosan, földúlva kereste a szót, dideregve húzta össze nyakán a kabátot, szemében irtózás borzongott. Ez a hang nem is az övé volt, amint megszólalt. Rend nélkül dült ki a beszéd az ajka kapuján:

— A nyakába . . . hátulról beleszúrt... Valaki tört csempészett be hozzá. Vérében fekszik, ájultan. Ha csak egy ujjnyival lejobb szúr, egy ujjnyival: már minden túl volna . . .

A szoba sarkába meredt a tekintete, mintha gyötrő víziót látna. Úgy folytatta:

— Két gyertya könnyezik. Viaszsárga arc. Szeme lehunyvá. Halotti lárva. És körülötte egész kopófalka. Fölebe hajolnak, lesik a lélekzetét, vigyázzák a pulzusát az ügybuzgó auditorok, rémülettől hideglelős foglások.. . Mindazok, akik remélik, hogy néhány óra alatt mégis annyira magához tér, hogy felköthetik. De különösen, különösen a katona-doktorok.

Fölkacagott, velőkig hasított az örült kacagása:

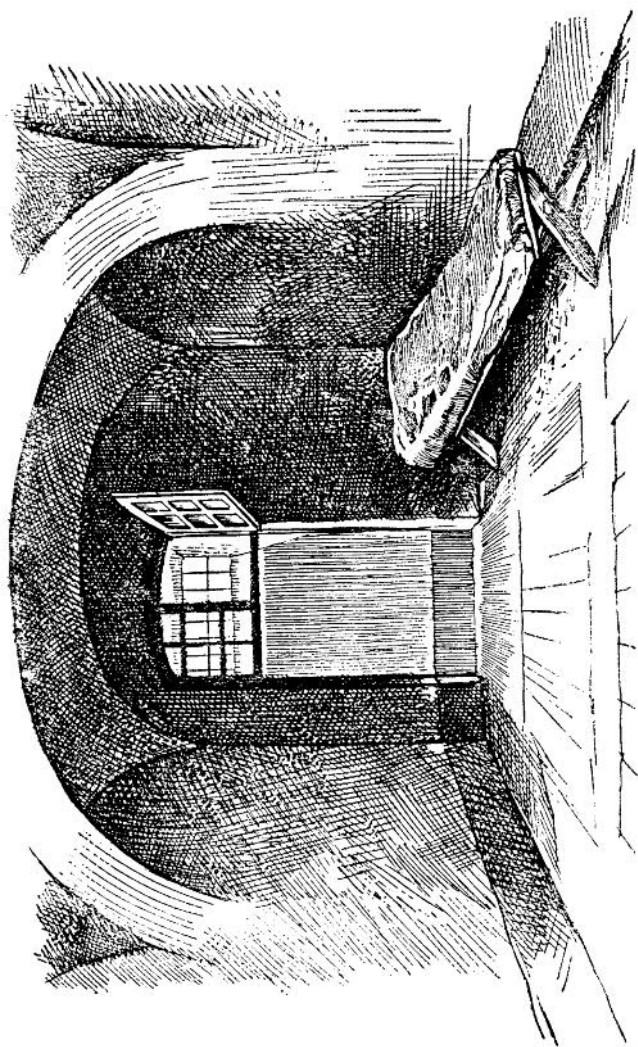
— Az orvoskollégák levetik a zubbonyukat, izzadnak, dolgoznak, mesterkednek, erősítőket adnak neki, hogy valahogyan talpraállítsák. Csak egy negyedórára, amíg elviszik az akasztófaig, nagy ügyel-bajjal. A kolléga urak vitatkoznak, mérlegelnek, valóságos konzíliumot tartanak a haldokló fölött. Persze, nem arról, hogy meg lehet-e gyógyítani, csupán arról, hogy föl lehet-e akasztani? Mert mit szól majd Haynau őexcellenciája! Nem lehetne esetleg hordágyon odáig elvinni? Az ítéletet végre kell hajtani. Még ma! Futárok jönnek-mennek, izgatott és fontoskodó, kegyetlen és közömbös arcok bukkannak föl és tűnnek el a szoba félhomályában. Én csak őt nézem, a haldoklót, a lehunytt szeműt. Vájjon hallja-e mindezt? Tud-e arról, ami körülötte történik?

Balassa doktort majdnem elhagyta már az ereje, zokogva buggyant ki belőle a szó:

— Könyörögtem, rimáncodtam: „Uraim, kolléga urak! Hiszen önök orvosok ... önöknek tudni kell, hogy erre a borzalmas sebre nem lehet rátenni a kötelet.“ De ők vállalt vontak és protokollumokat firkáltak. Mert mit szól majd Haynau őkegyelmessége ...

A folyosón össze-vissza léptek kopogtak. Izgatott hangok szűrődtek be a vastag ajtón, amelyet ránk zártak és nem akartak kinyitni. De hogy mi az, amit beszélnek odakünn, mi az, ami hirtelen fölparázslík, meg újra elenyészik, azt nem fogták föl éber érzékeink. Ajtók csapódtak, léptek kopogtak, jöttek-mentek. Éreztük, hogy a vastag falak között földrengés rázza meg a Ncugebäude testét. Iszonyú küzdelem folyik itt egy ember tízperces életéért. Nehogy ágyban halhasson meg, párnák között.

Reggel volt már. Az ajtó nem akart kinyílni. Az ágyunk szélén gubbasztottunk. Néha fölugrottam és járkálni kezdtem. Ezt tették a többiek is: Mezőssy, Almássy, Balassa. Járkálni, futni kellett, rohanni föl s alá a négy fal között,

BATTHYÁNY CELLÁJA

tehetetlen dühünkben nekilendülve a börtön falának cs sebzetten visszazuhanva.

Már dél lehetett, mikor kinyílt az ajtó: a profosz és két közrendű rab csajkában hozta az ebédet. Mikor a rabok kimentek, a profosz egy pillanatig visszamaradt. Körülvettük, faggattuk, könyörögtünk neki. De nem akart beszélni. Azután mégis meggondolta magát. Éppen elég jövedelme volt belőlük! Körülnézett, és csak ennyit súgott:

— Golyó, este.

Az ajtó dörrent. Mint a puskalövés! Nem szóltunk többé egy szót sem. Némán ültünk ágyaink szélén egész nap. Étlen-szomjan. Az étel illetetlenül maradt a csajkákban. De hányan hallgatták így, éppen így, ebben a nagy házban a közeledő és elenyésző lépteket? Hányan hallották lázas képzelődéssel ítéletdobok pergését, a szű percegéséből, a málladozó vakolat hullásából?

—Sötét lett újra — nyögött fel a doktor.

—Vájjon hány óra? — kérdezte önmagától, feleletet nem is várva, az alispán.

Mezőssy egész teste megfeszült, úgy figyelt, minden érzékét végsőkig gyötörve. A folyosó megkondult, újra léptek közeledtek. De ez már több láb, ütemesen lépő láb. Legalább tíz-tizenkét ember. Egyszerre lépnek és lassan, lassan, gyötrelmesen lassan. Kivárhatatlanul! Hallom, hogy az érzéketlen gépies egyformasággal lépő lábak harmóniájában disszonancia zörög: egy láb, amelyik nem lép egyformán, hanem bizonytalanul, csoszogva csetlik-botlik.

Ő az! Ez az ő járása! Ugyanaz, amelyik odafönn kopogott a múlt éjszaka, a fejünk fölött. Vájjon Mezőssy, Balassa és Almássy megismerték? Most mennek el az ajtónk előtt. Ordítani szeretnék, de nem tudok. Nem tudok! A lépések távolodnak, odakünn, messze-messze mintha dobok szólnának. Dobok, dobok, dobok... Látom, amint Almássy az ablakhoz tántorodik és a párás hidegre nyomja

homlokát. Arcáról valami csöpög. Vér. . . Olyan heves mozdulattal közeledett a rozsdás vasrácsához, hogy neki-ütődött. A hatalmas férfitest meggroggyan és rázuhan az asztalra. Mezőssy széles háta úgy mozog, mintha földrengés rázná. A dobok kérlelhetetlenül szólnak odakünn. Al mássy fölugrik, neki a vaspántos ajtónak, mint az őrült, ökle lesújt rá és az ütéstől mogorva morgással szólal meg az ajtó. Féktelen, vad üvöltés szakad ki Mezőssy torkából:

— Pribékek, megálljatok! Megálljatok!

A rémítő ordítás kizúdul a folyosóra és végighangzik a boltívek alatt. De visszhang nem felel rá, belefulladás a kriptái csöndbe. Milyen jó volna, ha most ránk nyitnák az ajtót, ha jönnének az örök, ha egy zord hang ránkförmegne, hogy miért ordítunk. Ha egyáltalán valami történe idebent is! De nem jön senki. Az őrszem mintha meg se hallotta volna. Mintha nem is emberi lény járkálna odakint föl s alá, gépies, buta egyformasággal.

Csönd. Az ör léptei is megdermedtek. Ez már a sírok csöndje. És a sírok sötétsége. Azután messziről, nagyon messziről puskaropogás hallatszik ...

Október 13.

Hajnalban lódobogásra ébredünk. így tart ez már egy álló hete. Mióta Batthyányt meggyilkolták. Lódobogás, lódobogás, lódobogás. Minden reggel! A lovaskatonaság érkezése jelenti a bosszú reggelének virradását. Igaza volt az öreg Fráter Imrének: Batthyány-val kezdik és e véres kezdet után a kegyetlen bosszú étvágya nem fog csillapodni. Kődösek a reggelek, nehezen virrad. A szoba egyetlen ablakának hályogos szeme szürkén, vigasztalanul bámul reánk, mintha valaki betekintene a halál jegyesei közé és mustrálná, számbavenné őket. E kegyetlen szürke arcot keresztvasak rács-álarca fődí be: mögüle pislog ránk az egyre zordabb októberi reggel, amely nem ígér, nem is hoz

HAYNAU

semmi jót. Csak lódobogást. Minden reggel lódobogást. Halált jelentő lódobogást.

Ma délben, egyetlen napi étkezésünk, az ízetlen főzelék előtt, megint Szacs vay Imrével sakkoztam. Szép, méltóság teljes fiatal férfiú a biharmegyei követ, az országgyűlés aranytollú jegyzője, a nagy szónok, ez a valóságos magyar Cicero. Igen jó sakkjátékos is. A szomszéd szobában lakik és napjában háromszor is átjön egy-egy sakkcsatára. Ő beszélt, hogy az életnek árjegyzéke van a Neugebaudében. Pénzzel nemcsak jobb ebédet, melegebb szobát, embersegesebb bánásmódot lehet vásárolni a profosztól, de arannyon megváltható az élet is. Két nappal ezelőtt Durneisz János abonyi birtokos volt soron, a honvédség főintendánsa. De nem lett semmi baj! Ő maga mondta el Szacs vaynak, hogy ügyét még sokáig nem fogják elővenni, mert: wer schmiert, der fährt — nicht. . . Fahrt nicht — az akasztófára. Van itt egy Kranz nevű hadbíró-ügyész, aki hosszú hetekre el tudja odázni egy-egy processzusnak a tárgyalását. Különb en is tőle függ, hogy a terhelő tényeket miként csoportosítja és miként hallgatja el ama bölcs bírák előtt, akiknek neve rendszerint Havrilla, Szrnacsek és hasonló ékes morva, avagy cseh nevezet. Mit tudnak politikáról ezek a közkatonák, vagy legfeljebb hadnagyok? És ezek íté lkeznek Magyarország miniszterelnöke, ezek politikusok, státuszférfiak fölött! Durneisz megsúgta Szacs vaynak, hogy egy nőrokona látogatóba ment Kranz hadbíróhoz és szavainak nagyobb nyomatékául letett az asztal szélére száz aranyat. De a „becsületes“ auditor szörnyen fölháborodott ezen és lesöpörte az aranyakat az asztalról, hogy szertegurultak a szobában.

— Mit gondol, asszonyom — ordította —, engem meg lehet vásárolni hitvány száz arannyal?

A hölgy ijedten távozott, de a száz arany azért ott felejtődött a szoba sarkaiban. Hogy ki szedte össze e „sze-

metet“, az alig lehet kétséges. Másnap ugyanezen hölgy ismét megjelent Kranz uramnál és átadott ötszáz aranyat, szerényen pironkodván, hogy ez csak foglaló a Durneisz János életéért. De most már sokkal udvariasabb fogadtásra talált. Hát így megy ez a Neugebäudében!

Ebéd után, mikor kurta sétára kiengedtek bennünket az udvarra, nagy vigyázat mellett persze, Hodossy szegődött mellém. Nagyon halvány az arca, erősen megfogyatkozott a termete és a szemében beteg kedély félelme sötétül. Alázatosan hajbókolva közeledett, a szava csupa méz volt:

— Méltóztass megengedni, hogy hozzád csatlakozzam... Azután magyarázkodott:

— Kérlek, kedves barátom, hiszen te tudod, hogy semmit sem tettem. Éppen semmit! Mi voltam én a forradalomban? ... Mily parányi pont... Hatáskörömben se volt nagyot cselekedni. Hiszen tudod, kedves barátom, te csak tudod...

Szánalmas volt az egykori nagyhatalmú biharvármegyei kormánybiztos, amint mentetgetőzik előttem, fogolytársa és barátja előtt, ki előtt nincs mit mentetgetnie. És aki amúgy is tudja, hogy Hodossy mily keményen tartotta kezében a hatalmat. Minden második szava ez volt, ha valaki opponált, ha valaki másként vélekedett, mint ő: „Ne rezonírozzon az úr! Kérem alássan: felakasztatom az urat!“ Most pedig reszkető inakkal, vitustáncot járó arcizmokkal, siránkozó hangon mentetgetőzik és magyarázza fűnek-fának, hogy ő milyen parányi kis emberke volt, minden hatalom nélkül. És szelíd, mint a kenyérré kent vaj.

Lódobogás, lódobogás. És dobpergés, dobpergés. Kődös reggel, kemény léptek, ajtók csapódása. És lódobogás. Meg újra dobpergés. A kötél ma kioltotta a huszonhároméves Woranieczky Mieczisláv herceg életét. Szőke volt, rózsás arcú. A bűne: harcolt a magyar szabadságért. Vele együtt halt meg Abancourt, francia születésű honvéd, Giron, porosz

SZACSVAY IMRE

eredetű honvéd. Idegenek voltak: lengyel, francia, porosz. Meghaltak Magyarorszáért. Emlékük áldott legyen!

Október 24.

Tegnap délben sakkjátszmánál ültünk Szacsvay Imrével. Arról beszélt, hogy kétszer volt már a hadbírák előtt kihallgatáson. Bejött a profósz és így szólt:

— Szacsvay urat hívatják a hadbírótság elébe!

Barátom fölkel, végignézett a sakktáblán, mosolygott és így szólt:

— Majd holnap viszonzást adok... Mert most nemem kell. De azt, remélem, elösméred, hogy a játszmát megnyertem. Még két lépés, azután — sakk-matt!

Azzal kiment. Nem jött vissza egész, délután. Este, mikor már nagyon rosszat sejtettünk, a profósz megmondta őszintén — miután néhány szivart zsebrevágott —, hogy Szacsvay Imre a siralomházban van. Holnap reggel végzik ki, együtt Perényi Zsigmond báróval, a főrendiház elnökével és Csernus kincstári tanácsossal. Meg se kíséreltem leírni ezt az éjszakát, amelyet megint csak ébren töltöttünk mindannyian, mint az október 6-ra virradót, mikor Batthyány Lajos gróf lépteit hallgattuk a fölöttünk lévő szobából. A sakktábla ott állt az asztalon, rajta a bábuk, abban az állapotban, ahogy Szacsvay elhagyta. Senki se nyúlt hozzájuk. Hogy is mondta? „Még két lépés, azután — sakk-matt!“

Ma reggel aztán fölhangzott az udvarról a lódobogás, majd messziről dobok pergését hallottuk. A folyosóra nem engedtek ki bennünket. Ránk zárták az ajtót, mintha megint attól félnének, hogy zendülésben rontunk ki. Délben végre kinyílt börtönünk ajtaja és mi kimehettünk a folyosóra. Egy jáger ment arra, jóképű, szálás tiroli legény. Mikor meglátott bennünket, megállt. Mintha gondolkoznék valamin. Az arcára volt írva a meghatottság. Kék szeme olyan,

mintha könnyek öntözték volna a mai napon. Közelebb léptem hozzá és akkor megszólalt:

— Gnée Herr ... én is ott voltam ma reggel a fapiacon. Ott végezték ki őket, a kaszárnya falán túl. A fehérszakállas úr — ez Perényi Zsigmond báró — odalépett a másik két úrhoz, megölelte őket, kezét fogtak. Azután így kiáltott: „Éljen a haza . . .“ így haltak meg mind a hárman.

November 8.

Déltájban a hadiszék elébe hívtunk: Jakab Mihály, Ambrus János, meg jómagam. Most már harmadízben. Kihallgatás, kérdezősködés. Protokollumok, aláírások. Azután elengedtek bennünket. De amint visszatértünk a szobába, észrevettem, hogy társaink arca mily nagyon megváltozott. Különös tekintettel néztek ránk. Mezőssy elkapta a szemét, valahányszor viszonztam a pillantását, Almássy, a hevesi alispán, kiment a szobából. Mi lelte ezeket? Már jó félórája tartott e furcsa viselkedésük, mely semmi jót sem ígért nekem és barátaimnak. Akkor aztán félrehívott engem Mezőssy és így szólt hozzám:

—Barátom, mit alakoskodjunk? Úgyis megtudod néhány óra múlva. Oly időket élünk, hogy akik itt fogva vagyunk, elkészülhetünk arra... arra, hogy áldozatai leszünk a bosszúnak.

—Mi az, amit megtudtál? Felelj!

Könnyezni kezdett, lesütötte a szemét, kitérő választ adott:

— Én? Semmit... Éppenséggel semmit...

De már akkor körülötte álltunk mind a hárman: Jakab Mihály és Ambrus János is. Egyszerre sürgettük, hogy mondja meg az igazat. Habozóan, remegő hangon folytatta:

— Akik háromszor megfordultak már a hadiszék előtt, barátom, azok elkészülhetnek mindenre.

PERÉNYI ZSIGMOND BÁRÓ

—De te többet is tudsz! — szóltam én közbe, mélyen a Mezőssy szemébe nézve.

—Megmondom hát. Mialatt ti a hadbírótság előtt voltatok, a folyosón haladtam át, az iroda felé, hová egy morva katona kísért. Mert küldemény érkezett számomra. A folyosón találkoztam báró A.... kapitánnyal, régi vadászpajtásommal, ő, tudva azt, hogy a katona magyarul nem ért, fülembé súgta: „Barátom, ez a három úr, aki most odabenn van a hadiszék előtt, holnap délben már nem él...”

Ahogy visszagondolok e percre: aki e közlést tette, maga jobban meg volt rendülve, mint mi. Társainkon sokkal inkább látható volt a levertség, mint rajtunk. Még mi vigasztaltuk őket. Az asztal mellé telepedtünk és a délután azzal telt, hogy végső rendeléseinket megtettük és megírtuk búcsúzó levelünket szeretteinknek. Társaink némán ültek az ágyak szélén és bennünket néztek. Közben leszállt az este, de mink nem nyugodtunk. És nem nyugodott közülünk senki. Az éj beszélgetés közben telt el. A múlttól beszélgettünk, amely szép volt és amelynek nincs többé folytatása. Vártuk, minden izgalom nélkül, a reggelt. Reggel kilenc órakor értünk jöttek és a hadbírótság elé kísérték. A folyosón katonaság sorakozott. Ott állt a dobos is. Jakab Mihály megragadta karomat:

—Tudod, mit jelent ez a dobos?

—Tudom, pajtás. De legyünk férfiak és urak.

Az ajtó kinyílt és a dobos velünk együtt lépett be a terembe. A zöld terítős asztal mögött Müller hadbíró ült társaival. Előtte feszület, két gyertya között. Ó, Uram Jézus Krisztus, mit keres a te kereszted a vérbírák asztalán? Mit keres ott az irgalom keresztje, ahol ártatlan emberek fejére halált mondanak? Avagy talán azért tették oda vigasztalónak, hogy abban megnyugodjunk: az Úr Jézus is szégyenfán halt meg, mint mi meghalunk!

Jakab Mihály nagyon halovány volt és meg kellett kapaszkodnia bennem. De azért uralkodott magán, öreg barátunk, Ambrus János nyugodtan, szinte derűsen tekintett körül. A hadnagyok és közbakák, akik az asztalt körülülték, közömbösen, unatkozva bámultak a levegőbe. Müller hadbíró kaján mosollyal méregetett bennünket és sokáig készülődött, amíg a felolvasásba kezdett. Aztán lassú, tempós, elnyújtott módon olvasta fel az ítéletet, meg-megállva, szünetet tartva, szemét rajtunk legeltetve. Szinte csámcsogott, mikor kimondta:

— Strang ... Kötél...

Még le is tette a papirost a sehonnai és várta a hatást. Éreztem, hogy Jakab Mihály karja kissé megremegett mellettem. De más egyéb nem történt. A dobosra néztem. Vártam, hogy hadiszokás szerint megperdüljenek a dobverők, jelentvén a szegény elítélteknek, hogy nincs többé appelláta itt a földön és csupán Istennél a kegyelem ... De a dobverők mozdulatlanul fönnakadtak a levegőben. A dobos szeme a hadbíróra függesztve. Csak egy pillanat, a pilláknak egy intő rezdülése és rázuhannak a kifeszített kecskebőrre, amely megdördül, éltünk végóráját jelentve. De akkor Müller úr ismét kezébe vévé a papirost és tovább olvasta, hogy az ítélet kegyelem útján tizenötévi vason töltendő várfogságra, vagyon-, hivatal- és címvesztésre változott, báró Haynau őexcellenciája, a császár alteregójának különös kegyelmeképen...

Müller hadbíró kissé csalódott volt, mert látta, hogy sem a halálítélet, sem a kegyelem különösképen meg nem ráz bennünket és szemünk száraz marad. Mivel a fehérszakállú Ambrus János mit sem értett németül, hozzája fordult kerékbe tört magyar beszéddel. Müller ugyanis budai születésű volt és így tudott valamit a nyelvünkön:

— Megértette az úr az ítéletet?

— Hát a strangot, azt megértettem, uram — felelte Ambrus János.

Müller erre magyarázni kezdte, szörnyű erőlködéssel, de Ambrus félbeszakította:

— Sohse fárassza magát az úr! A strangot tudom, a többi majd megmagyarázzák az én barátaim.

Amint visszatértünk a szobába és társaink megláttak bennünket, leírhatatlan volt az öröm, mely arcukon kiragyogott. Mezőssy úgy vélekedett, hogy nem Haynau hiéna-szívében ébredt föl az irgalom, hanem a tömeges kivégzések olyan fölháborodást váltottak ki Európában, hogy Bécsből utasították a vérengző pribéket: szüntesse meg egyelőre a gyilkolást. Mikor a megvesztegetett prófosz útján az egész Neugebäudében híre terjedt a mi megkegyelmeztesünknek, diadalmas öröm zengett föl a komor falak között. Mindenki úgy érezte, hogy mirajtunk megtört a hullám: az irgalmatlan bosszú hulláma. Hodossy Miklós is besietett hozzánk a szomszéd szobából gratulálni. Csúszómászó alázattal közeledett, ahogyan a Neugebäudében megszokta.

—Kérlek alássan, megengeded, kegyeskedsz megengedni, hogy kifejezhessem szerencsekívánataim?

—Na, Miklós pajtás, ne félj, nem akasztanak föl téged sem!

— Az lehetséges. De mit ér az élet vagyon nélkül? A vagyonomat elveszik!

Most már csak a vagyonát féltette. Tegnap még vászonfehér arccal vonszolta magát az udvaron, alázatoskodott minden közrendű katona, foglár és fogolytársai előtt is. Engedelmet instált, hogy hozzánk csatlakozzék sétaközben. És úgy lamentált, mint egy hideglelés vénasszony. Azt mondta: odaadná az utolsó garasát, csak az életét hagynák meg. De most, hogy biztosabbnak érezte magát, már a vagyona vesztén siránkozott.

Mikor Hodossy, nagy hajlongások közben, kiment, mi bihariak megemlékeztünk hajdani magaviseletéről. Teljes hatalmú kormánybiztos volt és kénye szerint rendelkezett velünk, akik a haza szent ügyének felajánlottuk szolgálatainkat. Egyszer fontos ügyben küldött ki és midőn visszatértem Váradra, súlyosan megbetegedtem. Ágyban feküdtem, nehéz lázzal. Egy éjszaka, éppen éjfélkor, bezörgetett lakásomba Hodossy és magával hozta háziorvosomat, dr. Lukács Jánost is.

—Barátom — szólott szigorúan a teljes hatalmú kormánybiztos —, kelj föl, öltözz és még az éjszaka azonnal indulnod kell Erdélybe. Itt vannak írásban az instrukciók és a plenipotenciák.

—De kérek — mondom —, még a városba se szabad kijárnom.

—Azért hoztam el az orvosodat! Zárt kocsiban utazhatsz, ez nem okoz halált. De minden perc drága, kelj föl és míg felöltözködöl, elmondom kiküldetésed célját.

Hiába erőszakoskodtam, szabadkoztam és hiába protestált Lukács doktor is: Hodossy kíméletlen volt és nekem Öltözködnöm kellett. Míg ez megtörtént, ő elmondotta, hogy Kolozsvár alatt csatát veszítettünk, maholnap Váradon lesz az ellenség. Az erdélyi hadsereg vezére, Baldácsy, áruló. Erdély királyi biztosa, báró Vay Miklós sem jobb nálánál.

— Mindkettőt elfogadod és vasra veretve ide kísérteted! Csúcsán állomásozik Riczkó alezredes, itt van a neki szóló parancs, hogy fejvesztés terhe alatt neked mindenben engedelmesskedjék, egész seregével.

Ugyan mi lett volna, ha vakon teljesítem a hatalmi hóbortba esett Hodossy parancsát? Riczkó alezredessel Bánffy-Hunyad felé voltunk útban, midőn két huszár jött velünk szembe. Az alezredesnek szóló levelet hoztak, melyben a vezér, báró Baldácsy akként intézkedett: Riczkó alezredes lássa el a hadászati pontokat őrséggel és minden

VAY Miklós Bárá

emberével haladék nélkül Bánffy-Hunyadra siessen, mert Urbán császári serege Baldácsyt meg fogja támadni és ő megütközik. Elolvastam a parancsot és azt mondtam az alezredesnek: tegye, amit Baldácsy parancsol, mert én nem fogatok el olyan katonát, aki meg akar ütközni az ellen-séggel. Helyesen is tettem. Ez volt az első ütközet, amelyet megnyertünk. De mi lett volna, ha Hodossynak engedelmeskedem? Ha azt mondom Riczkónak: tagadja meg Baldácsy parancsait, mert Baldácsy áruló! Ha én akkor teljesítem, mit Hodossy Miklós barátom rendelt, Urbán serege Váradig jutott volna. De azért Hodossy oly mogorván fogadott — mivel sem Baldácsyt, sem Vayt nem hoztam rabláncon Váradra —, hogy majdnem magam kerültem vasba.

December 9.

Délben a porkoláb bejött a szobába és azt mondta: délután elszállítanak bennünket. Hová? Azt nem tudná megmondani. Azonnal jelentkeztem és kértem a hadbírótól, hogy elbúcsúzhassak a fogva lévő Lonovics érsektől, a kiváló nagy szellemtől, ki oly megtisztelő jóindulattal viseltetett irányomban. De a hadbíró ezt ridegen elutasította.

Délután két óra tájt ismét ránk tették a vasat; bérkocsik álltak elő. A bérkocsikat mi magunk fizettük. Én a mellett voltam, hogy gyalog kísértessünk végig a városon, láncra-verte, idegen szuronyok között, hadd lássák az emberek. De barátaim a kocsi mellett döntöttek. K... barátommal kerültem egy kocsiba. Midőn a fiákeros kihajtott a Neugebäude kapuján, észrevettem, hogy nagyúri hintó áll az utca túlsó felén, a hintó nyitott ajtajából egy bájos, szépséges szőke arc néz kifelé és amint meglátja K. barátomat, kis keszkenőjét meglengeti feléje. K. viszonzta a kendőlobogtatást, miközben könnyei folydogáltak. Amint a mi kocsink elrobogott, az úri hintó a szőke hölgygel mellénk hajtott és párhuzamosan jött velünk. A szépséges hölgy ki-

hajolt a leeresztett hintóablakon és francia nyelven valamit mondott barátomnak: azt mondta, legyen türelemmel, a kocsi Budára visz bennünket és még látják egymást.

A hölgy hintója azután előrehajtott Buda felé. Mi pedig valamivel lassabban haladtunk a Lánchíd irányába. K. barátom meghatottan nyúlt kezem után. Arcát könnyek borították, hangja remegett a fölindulástól.

— Bajtársam, egy a sorsunk. Mit titkolózzam előtted? Ezt a tündéri szépséget én halálomig imádni fogom. És ő is engem. Sorsunk elválasztott, ő sohasem lehet a feleségem. Már a másé, akit nem szeret. De úgy szeretjük egymást, hogy ez érzélem nem is e földre való.

Megmondotta nevét és rangját is. Jól tudta, hogy titkát nemcsak a börtön mélye őrzi, hanem az én férfinémaságom is.

A budai várban, a Ferdinánd-kaszárnya előtt állottunk meg. Nem messze a kaputól állott az üveges hintó és nyitott ajtajára támaszkodva a sudártermetű hölgy, aki idegesen gyűrögette fehér zsebkendőjét. Hosszú kazamatába rvezettek bennünket, nyirkos üregbe, amelynek éji homályát csekély mécses világította. A vaskályha közelében tíz-tizenkét emberi alakot láttunk. A mécses derengésében iszonyodva néztük durva, gonosz, elvadult arcukat. Katonarabok voltak, csupa válogatott gonosztevő. Mi, számra tizenegyen, a hosszúkás üreg hidegebbik végén helyezkedtünk el, puszta priccseken. E deszkaalkotmányokon se szalmazsák, se takaró nem volt. Nemsokára megjelent a foglár, valamit sűgött K. barátom fülébe és vele együtt eltávozott. Társaink csodálkozva néztek utánuk. Én gyanítottam, hogy K. barátomat mely hatalom szólította ki körünkből és hallgattam. Negyedóra múlva K. visszatért, arca kipirult a fölindulástól, szeme könnyes volt és ragyogott. Száz kérdéssel ostromolták, mire ő megzavarodott és szemét lesütve csak ennyit szólt:

LONOVICS JÓZSEF

— Egy barátom látogatott meg... És megengedték, hogy szóljak vele.

Tudtam, hogy az üveghintó szépséges utasa volt az, ki nek titokzatos hatalma e boldog negyedórát megszerezte barátomnak.

Az éjtszaka bizony dermesztő hideg volt a nyirkos földalatti üregben, takaró nélkül. Bizonyos állatkák is jelentkeztek, mégpedig százszámra. Nem tudunk aludni és hal-kan beszélgettünk. De rablógyilkos uraimék, ott a kazamata másik végén, ugyancsak rosszalták ezt a csendhaborítást és gúnyolódva, káromkodva utasítottak rendre bennünket.

— Persze — krárogott egyik morva nyelven —, a magyar uraságoknak nem tetszik a puha ágy...

— Nem ám — felelt ékes cseh idiomában a másik —, de az olvasó sem.

„Olvasó“-nak a rabláncot nevezték tolvajnyelven. E szörnyű társaságban, e bűzben, férgek között, dideregve töltöttük az éjtszakát, ébren vergődve. A nehezen várt virradat végre megérkezett és belépett a porkolóba, aki az udvarra vezetett bennünket. Fegyverben állt a nagy katonai kíséret és egész sor rossz parasztszekér sorakozott, jelentve nekünk, hogy messze útra indulunk. De ott állt az udvaron, gyászba öltözötten, a hölgy is, akinek halovány szépségét, szőke hajának ragyogását, szomorú mosolyának báját még jobban kiemelte a fekete ruha. Egy polgári ruhás úr állt mellette. A vezetésünkre rendelt tiszt fennhangon és durván beszélt hozzánk. De a szép hölgy kísérője odalépett hozzá és a tiszt haptákba vágta magát. Szemmelláthatólag nagy tisztelettel fogadta szavait, amelyeket mi nem hallottunk. Azután odament hozzá a bájos hölgy is — V. H. grófnő — és mosolyogva, kedvesen, elbájolóan beszélgetett vele. Mire a tiszt magatartása egészen megváltozott. Most már udvari-riasan szólott hozzánk:

— Uraim, foglaljanak helyet a szekereken. Sajnos, mindjárt indulnunk kell.

Alig néhány perce még így mordult ránk:

— Lóduljanak, szaporán! Aki ellenkezik, azt föbe-lő vetem!

Fölkapaszkodtunk a szekerekre, a kocsisok is kezükbe vették az ostort. V. H. grófnő szeme elé emelte kis keszke-nőjét és jól láttam, hogy K. arcán idegesen mozognak az izmok. Szemét nem vette le szerelmesének bájoló, édes arcá-ról. E pillanatban egy gránátos lopódzott a szekérhez, ame-lyen K. társaságában ültem. Körülnézett és amikor látta, hogy senki sem figyeli, lecsüngő nagy busa bajusza alól suttogva megszólalt. ízes, szép dunántúli magyar beszéddel:

—Ha' viszik az urakat?

—Külföldre, nehéz rabságra! Maga magyar?

—Igenis, tekintetes úr... A majlandi garnizóba vol-tam a forradalom alatt, Itáliában. Most hoztak vissza. De mennyi időre viszik az urakat?

—Kit tizenöt, kit húsz esztendőre. Kit erre, kit meg arra.

A gránátos durván faragott kemény arcán könnyek foly-dogáltak végig. Megmarkolta dühösen a bajuszát, mintha ki akarta volna tépni.

— Magasságbéli Úristen, hol van hát az igazságod?

Aztán még hozzátette:

— Áldja meg az Isten a tekintetes urakat...

Azzal odébb állott.

FÖLDY JÁNOS BILINCSE

ZORD T É L I U T A Z Á S

Bicske, 1849. december 11.

ÉMBEREDETT tagokkal, köhögve, fájó gyomorral érkeztem ide. Egy parasztházba zsúfoltak be mindnyájunkat, a kísérő katonákkal együtt. Mert az volt a szigorú parancs, hogy az egész transzport a katonákkal együtt, ugyanazon földél alatt éjtszakázzék. A nyitott szekéren, decemberi fürgetegben mozdulatlanul ülni, csuklónkra fagyott vassal, szörnyű gyötrelem. De az éjtszaka még nagyobb.

Alighogy megérkeztünk, belépett a füstös szobába parancsnokunk, a főhadnagy, valamit súgott K. barátom fülébe, levétette kezéről-lábáról a vasat, karonfogta és együtt eltávoztak. Én már tudtam, hogy hová mennek, de mit sem árultam el rabtársaim előtt. Egy óra múlva K. ragyogó arccal, mosolyogva érkezett vissza és így szólt:

— Bajtársak, akinek üzeni valója volna, vagy levele, az gyorsan vesse papírra. Alig néhány percünk van e célra.

Mindnyájan nekifeküdtünk az írásnak, sebtében papírra vetettünk önnel néhány kusza sort szeretteinknek, majd mindezeket összegyűjtven, K. a tiszt kíséretében ismét eltávozott. Mikor félóra múlva visszatért — már sötét este volt —, így szólt hozzánk:

— A levelek és üzenetek jó helyre jutnak.

Nekem aztán súgva elmondta, hogy életének angyala, jó szelleme, a grófnő kocsin követte szomorú transzportunkat Bicskére, a vendégfogadóban szállt meg és oda hívatta parancsnokunkat, a főhadnagyot.

December 16.

Betegem, irgalmatlan szenvedések után, még mindig csak Magyaróvárott vagyunk. Egy hete szekerezünk már, dériben, fagyban, zimankóban, hajnaltól késő estig. A nyitott kocsikon, nehéz vasban. A csontunk is megfagyott már. Lázás vagyok, gyomorfájás kínoz, köhögök, a derekam és a combom hasogató fájdmakkal van tele. Meddig tart még ez? Az országutakon katonaság menetel, nagy a sürgésforgás, nehéz előre jutni. Amint meglátnak bennünket, szidalmakkal borítanak el:

- Ezek miatt kell nekünk a hidegben masírozni!
- Agyon kellene verni a Kossuth-kutyákat!
- Áruló rebelligek ...

Védtelenül ki vagyunk szolgáltatva e bántalmaknak, éppen úgy, mint az idő borzalmainak. A szegény magyar gazdák pedig úgy ki vannak fosztva a háború zsákmányolásaitól, a folytonos katonai beszállásolástól, hogy mire fedél alá jutunk, még egy marék szalma sem jut meggémberegett derekunk alá. Nappal számoljuk az órák múlását és fohászodunk, hogy megmeneküljünk a dermesztő hidegtől, a csontunkat hasogató széltől, az izmainkat bénító nedvességtől, meg az országutakon vándorló katonák köpéseitől. Éjtszaka pedig azt várjuk, hogy bár csak virradna már és menekülnénk ezekből az odúkból, ahová összezsúfolnak bennünket úgy, hogy a kemény hideg föld a derékaljunk és nem kap a tüdönk lélekzetet a bűzben. Egy-egy parasztházban tizenkét fogoly és húsz katona gubbaszt. Még arra sincs hely, hogy az ember kinyújtózkodjék a földön. A száritott halat préselik így össze a hordóban. De az legalább nem él már, mikor ezt cselekszik vele.

Tegnapelőtt áthaladtunk Győr városán. Szekérsorunk megint megakadt, mert katonasággal talákoztunk. A győri nép összecsődült és megbámult bennünket. Szekerünkhöz

legközelebb egy fiatal cselédleány állt. Megkérdeztem tőle, van-e a közelben pék, mert kenyeret szeretnék vásároltatni. A fiatal parasztleány elszaladt, majd néhány perc múlva visszatért, a köténye tele volt zsemelével, végigjárt a szeke-
reken és kiosztotta. Mikor megkérdeztem, hogy mindez mibe kerül, sírni kezdett. Dehogy is fogad el pénzt tőlünk, dehogy is!... Zokogva futott el a szegény leány, aki talán egész heti keresményét adta oda, hogy rajtunk segítsen. Ennek az egyszerű, tudatlan cselédleánynak az áldozata Isten előtt nagyot számít.

December 22.

Kis faluban vagyunk, Bécs határában: idelátszanak a tornyok és a tetők. Parancsnokunk, a nyájas főhadnagy, aki oly emberséggel bánt velünk, mióta V. H. grófnővel beszélt, elhagyott bennünket. Attól tartok, hogy bajba került. Megpillantván ugyanis Bécs régen látott tornyait, a kommandót rábízta az őrmesterre és éjtszakára beszekerezett a városba. Két katona azalatt valami erőszakot cselekedett, mire Bécsből lóhalálában érkezett ide a kommissió. A főhadnagyot nem találták a helyén és erről jelentést tettek. Aligha fogjuk már látni. Néhány perc múlva indulunk Bécs felé, az őrmester parancsnoksága alatt. Hogy aztán Bécsből hová visznek bennünket, az ausztriai birodalom melyik börtönébe: ki tudná megmondani?

AZ OLMÜTZI VÁR FOGLYA 1850. JANUÁR — 1852. MÁJUS

Bécs, 1849. december 25. karácsony napja.

ASZENT ESTÉT, az elsőt, amelyet családomtól távol töltöttem, itt a bécsi „Kriminal-Gericht“ cellájában éltem át. Heten voltunk a szobában magyar foglyok. Ünnepi gyertya nem világított, illatos fenyőfaágakról nem mosolyogtak ajándékok, kirakva az ezfoecsillámmal ékesített gallyak alá, gyermekkacsók nem tapsikoltak örömeükben, hű asszonyi szemben nem csillogott a boldogság könnye. Jó vacsora se jutott nekünk, szegény árva magyaroknak: a boldogság, az élet számkivetettjeinek. Egy szűk, nyirkos, piszkosfalú szobában gubbasztottunk a priccszek szélén. Hallgattunk, csak néha-néha szólt a nehezen mozduló száj. Mindnyájan kedveseinkre gondoltunk, akik a messze rab-hazában bizonyosan reánk gondolnak e percben, éppen úgy, mint mi öreájuk. Anyára, hitvesre, gyermekre gondoltunk. És a frissen hantolt sírokra, melyeknek mélyén leghívebb barátaink szíve porlad. Künn sűrűn esett a hó. Jól láttuk ezt, mielőtt meggyújtottuk volna a gyertyát. Arra a keskeny párkányra, mely a kicsiny négy-szögű ablak alá tartja a tenyerét, vastag fehér párnát rakott a tél. Pesten és Aradon, meg Nagyváradon így földi be puha fehér takaróval a karácsony este a vértanúk sírját. És fűtetlen szobákban így görnyedeznek az özvegyek, az árvák, akik már sírni sem tudnak. Fűtetlen szobákban, karácsonyfa nélkül, korgó gyomorral, égő szemmel. Akárcsak mi, bécsi rabok, akik nem tudjuk még: mit hoz reánk a holnap?

Fölálltam a priccsre, hogy elérjem azt a nyílást, amelyet ablaknak csúfolnak. De jó volt hozzányomni tüzes homlokomat és kibámolni a fekete négyszögbe, amelyen túl mintha gyémántszemek hullanának a semmibe! Az a fekete négyszög tágult, egyre tágult és megjelent benne a messze hóborította magyar rónaság. Azután egy távoli házat láttam benne, homályos szobát és arcokat, szenvedőket, sápadtakat: nőmet és gyermekeimet. De mögöttem megszólalt egy dörmögő hang és ez visszahívott oda, ahová a nyomorult test tartozik: a Kriminal-Gericht nedves cellájába.

—Néhány méternyire innen — morfondírozott Jakob Mihály, hosszú füstöt eresztve a pipájából —, Bécs városában vigadnak az emberek. Fényes ablakok, piros arcok, kacagó gyermekek, ékes fenyőfák ...

—Fenyők... fenyők — sóhajtotta a szoba sarkából egy hang.

Nyurga, sápadtarcú, szakállas fiatal férfi volt. Nevét nem is tudom. Erdélyi székely honvédtiszt. Nem lehet azt leírni betűvel, milyen hangon mondta: „fenyő ...“. Mintha egész Erdély minden fenyvese benne sóhajtott volna a rab szavában: fenyők ...

1850. január 2.

Az esztendő kereke nyikorogva fordult egyet, elmúlt az átkozott, véres, gyászos 1849 és mi belebámulunk a reménytelen 1850-be. De bámulásra, merengésre, tudakozódásra nem sok időnk akad. Ma reggel jókor, már hét órakor ránk nyitotta az ajtót a foglár és beszólt:

— Auf!... Készülődni. Utaznak.

Hiába kérdeztük: hová visznek? Nem felelt. Bizonyos, hogy nem is tudta. De annyit már nem fáradozott, hogy emberségesen meg is mondja nekünk: mit sem tud. Minek vesztegetni a szót olyan foglyokra, akiket elvisznek innen, akikről tehát semmi keresete többé? Egykedvűen rakta ránk

újra a vasat, aztán lekísértek bennünket, végeláthatatlan homályos folyosókon át, az udvarra, ahol már várakozott ránk föltűzött szuronnal a katonai kíséret. Kinyílt a kapu, végig vezettek bennünket Bécs utcáin, ahol a kora reggeli órákban szerencsére nem sok emberrel találkoztunk. De az a kevés járókelő annál igazabban, annál jobban megbámult bennünket. A vasúti indóházhoz értünk, alaposan dideregve, mert megfelelő téli ruházata senkinek sem volt az egész transzportból. Lehattunk vagy harmincan. Mind magyarok és politikai foglyok. Estig fogvacogva várakoztunk a sínek között. Más élelmet nem kaptunk, mint fejenkint fél prófuntot. Már besötétedett, mikor a gőzös megindult velünk. Hogy hová? Ki tudná azt megmondani. Aki tudná, az nem ad feleletet. Most késő éjtszaka van már. Sötét tájakon döcög velünk a vonat. A kemény deszkapadokon nem jó ülés esik. Senki sem alszik.

1850. január 3.

Kiszállítottak bennünket a vonatból. Szekerekre raktak és nagy hóesésben így folytattuk az utat. Mi célja ennek? Nincs téli ruhánk, hideg ráz bennünket. Engem ráadásul még gyomorgörcs is kínoz. Attól a vízbefőtt nyers krumplitól és penészes kenyértől, amit ma reggel kaptunk. Ez volt a tegnapi ebédünk, a tegnapi vacsoránk és a mai reggelink.

1850. január 8.

Ötnapos keserves szekerezés után félholtan, félig megdermedt tagokkal érkeztünk ide: az olműtzi várba. Embertelenség volt az, ahogyan elbántak velünk. Vékony kabátokban, városi használatra való öltözékekben, takarók nélkül, mozdulatlanul, vasraverve ülni nyitott szekereken, hat napon keresztül! Betegek vagyunk mindnyájan. Reuma, gyomorfájás, köhögés kínoz bennünket. Vacog a fogam, majd megint rám jön a hőség. Bizonyosan lázam van. De

ki gondolna itt arra, hogy orvost hívjon a betegek mellé? Rebellis kutyák vagyunk. Magyarok. Tehát pusztuljunk el, mint a télvíz idején kivert kutya ...

1850. január 9.

A Katalin-kapu mellett, a kazamatában helyeztek el bennünket. Ma reggel kiharancsoltak az udvarra és egy Leiner nevű ezredes megszemlélte az újonnan érkezetteket. Sima modorú, de rosszarcú ember. Olyan nyájasan közlekedett hozzánk, mintha vendéglátó gazdánk lenne. Így szólt:

— Remélem, jól fogják érezni magukat nálunk...

A hangja és mosolya visszataszító volt. Csupa gúny, csupa alattomoság. Mondják, hogy a várparancsnok, Böhm tábornok, nagy magyarfaló. Azért gyűlöl bennünket, mert hadnagy fia Magyarországon esett el, 1848 őszén.

A hosszú kazamata, amelyben tizenkilencen alszunk, nyirkos, sötét helyiség. A falon sárgállik a salétrom, a vasnyoszolyák alatt gombák teremnek. Fönn, egészen magasan, két dróthálóval fődött, alig fél négyzetméternyi ablak engedi be óvatosan, fukaron az ólomszürke téli napvilágot. Nem is sejtjük, hová nyílnak ezek az „ablakok“, mert olyan magasan vannak, hogy csak létrával tudnánk odáig fölmászni. Ha volna létránk. Az ablakot amúgy is vastagon belepte a jégvirág. Fűteni nem lehet a kazamatában. Kályha nincsen. Durva, megviselt, rossz szagú pokrócokat kaptunk, azokba burkolózunk és úgy heverünk naphosszat az ágyon.

1850. január 17.

Egy álló hete, hogy itt vagyunk már és még nem látuk a napvilágot. Nem engednek ki a levegőre. A nedves, jéghideg kazamata penészszagú. Fázunk, a tudónk nehezen bírja ezt a nyirkos és romlott levegőt. A szemünk fáj az örökös félhomályban. Mintha a sírban volnánk már. Nem

is várjuk meg az éjtszakát, mikor teljes fekete sötétség ereszkedik ránk, pilláink lecsukódnak, egykedvűen, apatikusan fekszünk a nyoszolyákon, mint a holtak.

Az ételünk olyan, mint a moslék. Napi tíz krajcár löhningot kapunk. De azt sem adják a kezünkbe. Nyolc krajcárt étkezésünkre, két krajcárt fehérenemű-mosásra fordít a profósz, aki a pénzt kapja és abból tartozik bennünket élelmezni. De milyen élelem az, ami ebből a napi nyolc krajcárból kitelik! A profósz hallotta, hogy mi magyarok szeretjük a káposztát. Hát úgy kedveskedik nekünk, hogy nap-nap után káposztát ad ebédre, de csak vízbefőtt káposztát, jól megpaprikázva. Ezzel élünk, meg a rabváltató prófunttal.

Ma benézett a kazamatába egy őszbecsavarodott kapitány, bizonyos Schön nevezetű. Mindjárt megszerettük, olyan emberséges az arca. Nem is látszik katonának, inkább öregecske tanárembernek. Körülvettük, elbeszélgettünk vele.

— Nur Geduld, meine Herren! Nur Geduld — mondotta vigasztalóan —, türelem, uraim, még minden jóra fordul.

1850. január 18.

Ma reggel kinyílt az ajtó és a profósz beszólt:

— Hinaus! Séta . . .

Nyolc nap óta először történt, hogy friss levegő érte arcunkat, tüdönket. Az úgynevezett Zwingerbe vezettek bennünket, egy négyszögletű udvarba, amelyet magas, szürke falak vesznek körül. Az éles téli levegő rendkívüli hatással volt összeszorult tüdőmre, zsibbadt tagjaimra. Mezei Károly fogolytársunk, aki már napok óta némán feküdt az ágyán, most, a szabad levegőre érve, a hirtelen változástól rosszul lett és összeesett.

Ha a Zwingerből szegény rab fölveti a szemét, egy egy keskeny csíkot láthat az ólomszínű téli égből.

1850. január 22.

A kazamatában lakik két kedves csorna-premontrei kanonok: Laky Döme és Sebessy Kálmán. Deli férfiak és jóra való hazafiak. Ők már december eleje óta olmtüzi kényszerlakosok. Szíves tanácsaikkal nagy hasznunkra vannak. De a létszám napról-napra szaporodik. Egyre-másra hozzák ide a hazafiakat, különösen a honvédtiszteket, Munkácsról, Aradról, Temesvárról. Csupa délceg, javakorabeli férfiú. Sokan vannak közöttük régi császári tisztek, akik alig beszélnek magyarul, vagy éppen semmit sem. Ezek igen komor állapotban kerülnek közibénk. Ők vesztettek legtöbbet, ők buktak a legmélyebbre. Egyiket-másikat nem a szabadság szeretete, a honfíúi lángolás hozta zászlóink alá. Nem azért jöttek hozzánk, hogy a népek közös anyját, a megtámadott szent szabadságot védjék, hanem a gyors előmenetel, a rangkórság vitte őket az ifjú seregbe. Most, hogy a játszmát elvesztették, hogy se rang, se cím, se előmenetel többé és még azt is elvesztették, mi korábban az Övék volt, oly szánalomra méltóak, oly lesújtottak, hogy részvétellel kell néznünk őket. Ők nem találnak vigaszt a hazafiúi érzésben, mely balsorsában is fenntartja a férfiembert.

Különös, hogy még bukásukban is miként őrzik az osztrák katonai szellemet. Külön kasztta alakulnak, egymás között sugdosnak németül, magukban gubbasztanak a kazamata sarkában, mással nem szívesen cserélnek szót. Ők nem is nézik katonának a honvédet, hacsak előbb nem osztrák császári tiszt lett légyen. De a magyarok itt is másként viselkednek. Különösen kedves bajtársi kivétel három altábornagy: Dobay József, Horváth János és Máriássy János. De császáriak voltak, utóbb honvédek lettek, ma pedig kedves rabtársaink még a következők: Kökényesy Szaniszló, Czillich, Berzsényi Lénárt, Czintula Antal, Mesz-

lényi Ödön, Mesterházy István, Mezey Károly, Perczy Mihály, Nagy Jenő, Paulovits Imre, Szathmáry Mihály, Rapaich, Kossuth Sándor, Fodor Elek, Szekulics István, Szabó Nándor, Psotta, Ujváry István és Tóth Ágoston. Mondják, hogy itt vannak Olmützben fogva a volt császári tábornokok közül Móga, Zahn, gróf Zichy és báró Jovics. Nyilván az a bűnük, hogy nem voltak elég osztrák érzelműek és nem akarták megszegni az esküt, amelyet a császár parancsára tettek le a magyar alkotmányra. A profosztól tudjuk, hogy itt van fogva egy kaszárnyában Magyarország volt császári főparancsnoka, báró Hrabovszky János tábornagy is.

1850. február 3.

Még mindig semmi hír hazulról. Nőm nyilván nem is sejti, hogy Olmützben raboskodom. Elszoruló szívvel nézem, amint társaim egyike-másika levelet kap hazulról. Nekem még csak nyolc napja engedték meg, hogy az első levelet megírhassam Nagyváradra. Egy kedves kapitány, báró Fellner eszközölte ki az engedélyt. Előkelő modorú, talpig gentleman. Mondja, hogy magyar származású, de ő maga már alig tud néhány szót honi nyelvünkön. De azért vállalta, hogy a politikai foglyok leveleit cenzúrázza. Még ha nem is ért belőlük egy szót sem, ráírja: „gelesen“ ...

Van itt még egy Schweizer nevű öreg főhadnagy is. Nem vitte sokra a katonaságnál. Igen joviális ember. Szívesen elbeszélget velünk. Azt is tőle tudom, hogy Magyarországon miként igyekeznek befektíteni a nép előtt Kossuthot. Mivel se arany-, se ezüstpénz nincsen forgalomban és mindent az úgynevezett „viertel“-el fizetnek, a négyfelé szakított forintos banknótával, elterjesztették a híret, hogy Kossuth a kincstár minden aranyát és ezüstjét ellopta és magával vitte külföldre.

KOSSUTH LAJOS

1850. február 10.

Végre, végre, végre! Megérkezett hazulról az első levél. Könnyeimmal áztattam nóm kedves sorait, melyekből vigasz és biztatás szól hozzám. De keserűség is. Dezső fiam beteg. Irma leányom is gyengélkedik. Nóm előkészít a szomorú híre, hogy kénytelen lesz Trencsén megyébe menni, fivéréhez: kegy elemkenyérre.

1850. február 11.

Ma délelőtt kivezettek bennünket a Zwingerbe. A profóz már jó előre megmondta, hogy a várparancsnok, Böhm tábornok óhajtja látni a politikai foglyokat. Számunk már jócskán fölszaporodott. A keskeny, hosszúkás Zwingerben mintegy százhuszan álltunk, egymás mellett szorongva. Végre megérkezett a generális. Magas, sudár, haloványarcú, komor ember volt. Érdeklődve és némi szorongással néztem. Ez hát a híres magyarfaló, aki nem tudja megbocsátani nekünk katonafia halálát... Elment soraink előtt, komolyan, hidegen nézett az arcunkba. Néha megállt, hosszasabban időzött egy-egy fogoly előtt. A szeme közé nézett, de nem szólt egy szót sem. Nem kérdezett senkitől semmit. Borús tekintete mintha azt kérdezné egytől-egyől: nem a te golyód, nem a te kardod ölte meg az én egyetlen fiamat? Ez a híres magyarfalónak hírelt, komor tábornok inkább szomorú embernek látszott, mint kegyetlennek. Mégegyszer megfordult, végignézte sorainkat, menni készült. De azután, mintha meggondolta volna magát, néhány lépést tett ismét felénk. Akkor beszélt először. A hangja rekedtes, fátyolos volt:

— Önök tehát mind magyarok?

Bólintottunk, ő maga elé meredt, a fejét kissé lehajtotta. Az ajka ismét megmozdult. Alig lehetett hallani, amit mond:

— Úgy ... Tehát magyarok ...

Egy pillanatra mintha ő is az eget nézte volna, azt a keskeny csíkot a fejünk fölött, azt a vigasztalan, szürke foltot, amelyet annyiszor bámulunk. Azután sóhajtott egyet, sarkonfordult és elment. Nem tehetek róla: bennem rokonszenv ébredt a szomorú tábornok iránt!

1850. március 7.

Más kazamatába kerültünk. Ennek az ablakából kilátunk a Morva vízére, amely mindkét partján szürke kőbástyáktól szorítva hömpölyög tova. A túlsó parton kert fala látszik. A főprofósz mondja, hogy az Orsolya-szűzek kolostora. A főprofószsal kezdjük megérteni egymást. Hiába, a rab hamar megtanulja, hogy neki össze kell tartania örzőjével. Kedvét keressük és ha pénzt kapunk hazuról, megosztjuk vele. Régi barátközmondás az: cum patre guardiano semper bene... A franciskánus fráterek találták ki ezt a bölcs szentenciát, hogy a gvardiánnal jó jobban lenni. Hát így vagyunk mi a foglárrel. Különben Szmerdacseknek hívják, nagyon szereti a gyomrát, még jobban a gégéjét, amely mérhetetlen mennyiségű égetett szeszt képes továbbítani belső részei felé. Tegnap délután kétségbeesve jött be a kazamatába, összetette a kezét és így szólt:

— Uraim, az Istenre kérem önöket, meg ne dicsérjenek mégegyszer!

— Hát ki dicsérte önt, Szmerdacsek úr?

— Nem tudom, kérem alássan, nem tudom! De Bronyevszky kapitány úr hallotta valahonnan, hogy az urak meg vannak elégedve a bánásmódommal. Még elhelyeznek innen! Pedig már milyen jól megbarátkoztunk...

Egészen sírásra görbült a szája:

— Uraim — rimánkodott tovább —, ha azt akarják, hogy a helyembe ide ne kerüljön valami harapós kutya, szidjanak engem. Minél többet szidjanak. Mert ha én az

urakkal rosszul bánok, akkor derék profószt vagyok és itt a helyem.

1850. április 4.

Az áldott tavasz kezd ránk derülni. A jég eltakarodott az ablakokról. A szél letakarította a havat a tetőkről. Az égen oszladoznak már a fellegek. Halovány kék színben mosolyog ránk keskeny darabja a mennynek, amelyet megtúrt a rabok feje fölött a Zwinger két fukaran egymáshoz szoruló szürke fala. A séta rövid félórája alatt boldogan nyújtózkodunk a kora-tavaszi napfényben.

Schön kapitány megsúgta nekünk, hogy milyen érdekes foglya van Olmütznek. Egy hírhedett orosz forradalmár, Bakunin Mihály. Az orosz földön kívül annyi európai országban ítélték már halálra, hogy legalább öt életének kellene lenni, ha valamennyi ítéletnek eleget akarna tenni.

1850. április 12.

Vastag a vár fala. Olyan messze vagyunk mi az élők világától, mint a halottak a sírban. De a tavasz mintha rést vágna a börtön falán is: egyre sűrűbben kapjuk a híreket a városból. Amit ma hallottam, az nem éppen épületes. Az öreg Hrabovszky tábornagy feleségének már tavaly ősszel megengedték, hogy Olmützben szállást vegyen és minden héten egyszer meglátogathassa sínylődő férjét.

— Ragyogó, fiatal asszony a báróné — magyarázta Schön kapitány nekem —, tizenhét éves volt, mikor férjhez ment, ezelőtt öt esztendővel. Excellenz Hrabovszky most hetven esztendő. ..

Ő „excellenz“-nek nevezi, illő tisztelettel, a fogoly Hrabovszkyt, akit megfosztottak rangjától és minden kiüntetésétől. Még bárói címétől is.

— Különben magyar leány — meséli tovább —, a Felvidékről való, K..... Izabellának hívták azelőtt és

most, szégyenlem kimondani, olyan életet él a városban, fogoly férje közelében, hogy ...*

1850. május 7.

Ma örömnap virradt reánk. Egy komissió érkezett Bécsből, a legfelsőbb katonai törvényszék elnökének, Dahlen tábornagynak vezetésével. A komissió végigjárta Ausztria összes börtöneit, ahol politikai foglyok sínylődnek. A nyájas aggastyán, Dahlen tábornagy, személyesen óhajtott látni bennünket és emberségesen hallgatta panaszainkat. Különös öröm volt, mikor a rossz modorú, pasáskodó, gyűlölködő Bronyevszky kapitány arcát szemléltem, aki elkéült a haragtól, látván azt a szívélyességet, ahogyan a magasrangú úr velünk beszélt. Hát még akkor milyen arcot vágott ez a csúnya jellemű ember, mikor meghallotta, hogy Dahlen mi-minden könnyítést engedélyezett számunkra! Azt is elrendelte, hogy a foglyok papirost, könyveket, írószerszámokat használhassanak. Vége tehát az őrjító unalomnak, amely már-már a kedélybetegség, a mélabú felhőt borítá reánk.

1850. július 1.

Lesújtó hírt kaptunk: Hrabovszky tábornagy magáról megfélekezett felesége leánygyermeknek adott életet a városban! Az apa: egy ismeretlen osztrák tisztcske! Mélységes felháborodással gondolok e magyar nőre, aki ennyire meg tudott feledkezni e súlyos esztendőben arról: mivel tartozik hazája jóhírének és rabságban sínylődő nemes férjének. A boldogtalan öreg katona hadosztályparancsnok volt Váradon, mikor 62, vagy 64 éves korára

* Az eredeti napló írója Hrabovszky feleségének teljes leánykori nevét kiírta. Nem tudhatta, hogy naplója valaha nyilvánosságra kerül. Nehogy esetleg még élő rokonok érzékenységét sértsem, leghelyesebbnek láttam azt, hogy csak kezdőbetűvel jelezzem Hrabovszky Jánosné születési nevét.

feleségül vette a 16 éves K..... Izabellát. Az ifjú és egészséges menyecske az öreg férj oldalán mi mindent művelt, arról sokat tudnak azok, akik a börtönbe Nagyváradról vagy Péterváradról jöttek ... És most, hanyatló egészségben hazájáért szenvedő agg férje börtönének közelében, ahol több mint száz magyar sínylődik, nem átalotta így meggyalázni ura nevét, midőn ura becsületes nevével takarja bűnös szerelmének gyümölcsét.

Ugyancsak ma hallottuk, hogy Dahlen tábornagszernagyot nyugdíjba küldték. Schweizer főhadnagy újságolta ezt. Nyilván azért kellett lakolnia a jó öreg Dahlennek, mert oly sok mindent megengedett a mi könnyebbségünkre.

1850. július 10.

A hőség alig elviselhető. A kazamata levegője igen rossz. Sokan is vagyunk összezsúfolva. Munkában keresünk vigaszt. Sokan nyelveket tanulnak, mások tudományos stúdiumokba merülnek. Sajnos, igen sokan semmittevésel töltik idejüket. Dolce far niente. Álmodoznak, a levegőbe bámulva. Rossz pipáikból bodor füstkarikákat eregetve, nyszolyáikon hevernek és várják, örökké várják az amnesztiát. Ma a Zwingerben találkoztam Szlávy Józseffel. Nagyon halovány, megviselte a rabság. Éppen a nógrádi Szontágh Pállal sétáltam együtt, mikor szembe jött velem. Kíséretében volt a fenkölt szellemű Barsi-Neumann József és az ünnepelt debreceni prédikátor, Könyves-Tóth Mihály.

1850. augusztus 22.

Sokat beszélgetek szobatársammal, a volt bánhidai plébánossal, akire Haynau ötven botot vágatott: Fieba Józseffel. Kedélybeteg, teste is egyre sorvad. Nem tudja elfelejteni a szörnyű megaláztatást, amelyben egyházi férfiú létére részesült.

Mint hallom, Bakunin még mindig az olműtzi vár foglya. Közülünk senki sem látta őt.

1850. augusztus 30.

Az öreg Hrabovszky nagyon beteg, mint halljuk. Talán nem bírja túlélni a gyalázatot, hogy neje sárba tiporta férfiúi és családi becsületét, meggyalázzván ezzel önmagát is, minden női mivoltában. Egész nap némán, mogorván ülünk ágyaink szélén. Nagy úr volt, hatalmas. Magasra emelte őt sorsa. Kegyelmes úrnak titulálták, tábornagy volt, mellét elborították a becsülettel szerzett kitüntetések. Mivel pedig nem akarta elárulni hazáját, megszegni esküjét, ősz fejét gyalázzal illették, címét-rangját, minden megszolgált kitüntetését elvették, magas polcáról szégyenbe taszították. De mindez nem volt elég: a szerencsétlen öreg embernek, a derék katonának ki kell üríteni a gyalázat, a keserűség, a fájdalom poharát fenéki. Ami megmaradt neki vigasztalásul, azt is elvette tőle szépséges neje.

Nem mondja egyikünk sem, de mindnyájan Mesterházy István rabtársunkra, egykori honvédezredesre gondolunk. Az ő ifjú neje, a Borsodból való B . . . kisasszony is itt él. Kevéssel a világosi kapituláció előtt vette feleségül e ragyogó szépségű fiatal leányt, ki akkor még csak tizenhat éves volt. Férjét követte a rabság útján Aradra, majd ide, Olműtzbé. Ő is viszonyt kötött egy osztrák tisztcskével. Férje rabláncot csörget, mialatt ő botránys szerelmi kalandokból más kalandokba veti magát. A börtön fala hiába oly vastag. A hír keresztülfurakodik rajta, szégyen pírját borítja orcáinkra és megvetéssel tölti el szívünket. Mesterházyiné múlt héten járt itt. Meglátogatta férjét, ki jól láthatta neje termetén a változást. Bizonyosságát bűnének és szé-

* Mesterházyiné leánykori nevét is megmondja a naplóíró. Mi az ezt is jobbnak láttuk egyetlen betűvel helyettesíteni.

B. I.

KÖNYVES TÓTH MIHÁLY

gyenének. Szegény Mesterházy komor lett, szótalán. Napról-napra sorvad. Sebes léptekkel halad a sír felé.

1850. szeptember 7.

Forró izgalom reszket a falak között. A császár Olmützbén van! És véle együtt az oroszok cárja is. Nem tudunk nyugodni, egész nap erről és csak erről beszélgetünk, őreink is módfelett izgatottak. Az álmodozók, akik örökké az amnesztiát várják, kipirult arccal járnak-kelnek. Csupa vidámság, csupa bizakodás most mindenki. Hogyne, a császár Olmützbén van és véle a muszkák cárja.

Én egykedvűen ülök ágyam szélén és bámulok a füstkarikákba, amelyek fölszállnak a pipám kupakjából. Nőm utóbbi levelei arról beszélnek, hogy az üldözés egyre keményebb a honi földön, a börtönök telve és semmi remény arra, hogy egy esztendővel Görgey Világosa után bármit is enyhüljön a szigorúság. A császár és a muszka cár bizony nem azért jöttek Olmützbe, hogy börtönünk kapuit megnyissák!

1850. szeptember 8.

Délután négy órakor Schön kapitány benyitott a kazamatába és egész testében reszketve az izgalomtól, így szólt:

— Uraim, Grünne gróf van itt, a császár őfelsége főhadsegéde!

E pillanatban talpra ugrott mindenki. Szinte hallani lehetett, mint zsong végig az izgalom az egész váron, a kazamatákon, a cellákon, a börtönvároson. Jön ... Jön ... a császár főhadsegéde jön... És miért is jönne másért, mint hogy hozza az amnesztiát.

Fertályóra múltán ismét kinyílt az ajtó, a küszöbön Barkó tábornok jelent meg, mögötte Bronyevszky kapitány s kisvártatva egy magas, hűvös arckifejezésű tábornok.

Benézett a kazamatába, jól szemügyre vett bennünket: bennünket, akik az izgalomtól dermedten, halálsápadtan álltunk a helyünkön, mintha sóbálvánnyá változtunk volna és vártuk a csodát. Kíváncsian, érdeklődve járt a pillantása arcról-arcra. Jól megnézett. Azután becsukódott az ajtó. Mikor fölocsúdtunk a kábulatból, már messze járt. Grünne gróf volt, a császár főhadsegéde. De az ajtót ránk zárták újra. Leszállt az éjtszaka. És az álmodozók álmodoztak tovább az amnesztiáról, amelyet ki tudja hányan érnek meg közülünk?

1850. október 6.

Ma egy éve. Ma egy éve, hogy a pesti Neugebäudeban oly szívszorongva, oly izzó halántékkal hallgattuk a dobok pergését. Ma egy éve, hogy a honfiak legnemesbikét, gróf Batthyány Lajost megölték. Öt, a békeszeretőt, a hűségeset, kinek minden szava, tette és gondolata a király és a haza üdve, a dinasztia és a nemzet megbékélése volt Isten adjon nemes porának nyugodalmat, tiszta lelkének üdvösséget és vértanúságáért szebb holnapot szegény hazánknak!

Ezen a napon némaság honolt a Katalin-kapu környékén, a kazamatákban. Nem szóltunk egymáshoz egy szó sem. Az étel is illetetlen maradt a viseltes pléhedényekben. Ezen az október hatodikán az olműtzi vár minden magyar foglya messzi lódobogásra, gyászdobok pergésére, puszkák ropogására figyelt. Lelkünk finom érzékével, szívünk földöntúli hallásával léptekre, dobpergésekre, puskaropogásokra figyelmeztünk: hangokra, mik rég elhangzottak. Régesrég. Ma egy esztendeje.

Vájjon hol s merre van a sírja sok bajtársunknak, kivel ma egy éve még sakkoztunk, beszélgettünk a Neugebäudeben? S hová lettek a foglyok? Merre szórta szét őket a porkoláb-önként az ausztriai birodalom számos börtöneiben?

I. FERENC JÓZSEF

1850. október 27.

Ma két bájos látogató is érkezett a várba: két volt honvédtiszt fiatal felesége. Engedélyt kaptak, hogy Olmützbén lakást vehessenek és hetenkint egyszer meglátogathassák sínylódó férjüket. Egyre sűrűbben érkeznek e gyengéd látogatók a városba, egyre gyakrabban érkezik levél, pénz és más küldemény hazulról. Egyre sűrűbben. Csak éppen nem hozzám, csak éppen nem nekem. Két hete, hogy ismét semmi, semmi hír. Az időt megpróbálom olvasással, angol nyelvtanulmányokkal és a halhatatlan latin autorokkal tölteni. Mindhiába! A nyugtalanság egyre inkább erőt vesz rajtam. Sokszor naphosszat heverek nyoszolyámon, tompa, mély álomba merülve, még ételt s italt is megvetve. De éjtszaka, mikor társaim alusznak, én ébren vagyok, ó, mily lassan múlik az idő ... Mintha a természet örök törvénye meghazudtolná önmagát. A percek, órák s napok ólom-cszmát húztak, hogy cammogva járjanak.

1850. november 1.

Ma P. ezredesné látogatta meg a férjét. Kedves, vidám asszony. A Zwingerben, mialatt ólmos eső esett, nyájasan beszélgettek egymással a hitvestársak. Báró Fellner kapitány visszahúzódott a folyosóba. Ő eszközölte ki magának, hogy a látogatóba érkező dámákat a foglyokhoz kísérje s társalkodásukat ellenőrizze. Ám e derék úriember tapintatosan viselkedik: nem lesi, nem füleli, mit tesznek, mit beszélnek. Ő maga az, ki a látogatási időt önként meghosszabbítja. Ha tudnák, mily keveset, alig néhány szót ért magyarul, nem is engednék, hogy ő legyen e fájdalmas házastársi találkozók ellenőre, ő kísérte ide az öreg Ambrus János kedves mosolyú, gyengéd nejét is, a mi vértanúnk, Szacsvay Imre testvérét, majd Fényesné, Horváth Jánosné, Kökényesi-né, Rapaicsné, Móriczné és Tóthné. E hölgyek az elmúlt napokban érkeztek ide és a városban vettek szállást.

1850. december 24. karácsony éjtszakája,

Második karácsonyom ez a rabságban, messze az én szeretteimtől és imádott hazám földjétől. Az ablakot eső paskolja, szél rázza. A fürgeteg befurakszik e néma falak közé, végig rohan a folyosókon, sivalkodva futkároz ajtó-ról-ajtóra, hogy bekopogtasson, ránk kacagjon, kínjainkat s árvaságunkat gúnyolja.

Társaim egyike-másika csomagot kapott hazulról. A szeretetnek e zsákmányát üljük körül a durván ácsolt asztalnál, falatozunk és a kedves kezeiből, a hazai földről származó falatokra könnyeink hullanak. Karácsony . . . Dicsőség, dicsőség a magasban Istennek. Békesség, békesség a földön a jóakarátú embereknek. Ó, Isten, mikor adod meg már ezt a békességet minden jóakarátú embernek?

1851. február vége.

Két hónapja, hogy nem vettem kezembe a tollat, két hónapja, hogy nem nyúltam hozzád, kis füzet, rejtegetett irka, szenvedéseim tanúja, fájdalmaim barátja. Nem volt lelkierőm hozzá. Agyamat tompultság tartotta hatalmában, kedélyemre a mélabú fátyola ereszkedett. Társaim mondják, hogy e két hónap alatt szavamat alig vehették. Egykedvűen bámultam bele abba a szűk kis világba, amely az enyém. Idegeimet, testemet zsibbadtság tette bénává. Ó Isten, aki nagyon meglátogattál, csak azért imádkozik hű fiad, hogy inkább küldd rám a gyors halált, mint az elmének lassú elmúlását, a lélek mécsesének haldoklását. Élőhalott vagyok e falak között. És élőhalottak vagyunk mi mindannyian. De sötétségünk sírvermén csekély rés látszik még és e résen öntudatunk éberén vigyáz. E keskeny rést ne zárd be, ó Isten, amíg él a test, dobog a szív, léleklizik a tüdő,, mozdul a nehéz kéz. E picinyke mécsvilágot ne oltsd el, ó Uram, amíg úgy nem tetszik Neked, hogy egészen

azzá legyek, amiből lettem, amire szüntelenül emlékezem. Memento homo quia pulvis es et in pulvere reverteris. ..

1851. március 7.

Szünet, újra hosszabb szünet. Nincs mit följegyezni. A napok múlnak. Az évek is múlnak. Az órák jönnek, az órák mennek. Szürkeség, szürkeség, szürkeség. Egyformaság, egyformaság, egyformaság.

1851. március 12.

Szontagh Pál négy napja nem szólt senkihez egy szót sem. Ez nem meglepő e falak között. Barsi-Neumann, a bicskei plébános, három hete csak imádkozik és nem beszél senkihez. Agyunk elnehezül, elhomályosul. A honvédtisztek, kik tavaly jöttek ide mint deli férfiak, éltük virágjában: önmagunknak árnyékai. Kiszáradt katángkórók.

1851. március 15.

E nap emléke, a három év előtti március idusának szent emlékezete, fölkorbácsolta zsibbadt öntudatunkat. Ma megelégnék a kazamata. Hangos beszéd zaja verte föl a néma falakat. Az élőhalottak e napon ismét élőknek képzelik magukat.

Vájjon hová lettek? Merre járnak a márciusi ifjak? Hol pihen, mely jeltelen sírban Petőfi? Fehéregyházán látták őt utoljára. Ha kozák pikája szúrta át forróvérű szívét, úgy békesség vele. De vajh ki tudja: nem él-e valamely szibériai ólombánya mélyén? Ki hallja meg átkait, keserveit? Csak az Isten, aki minden sóhajunknak tudója és egykor ítélni fog. Van bíró a felhők felett, áll a villamos ég . . .

1851. április 3.

Napsugaras idő volt ma. Kedélyem is jobb. A kedves, szép Horváthné ismét meglátogatta urát. Schweizer fő-

hadnagy kísérte ide és magukra hagyta a házastársakat a szobában, honnan a rabtársak már előbb kisomfordáltak, rendre mind. Ez szigorúan tilalmas, de a jó öreg főhadnagy szívesen megteszi, ha csak föl nem tűnik a közelben az ármánykodó Bronyevszky kapitány. Az őszbecsavarodott vén főhadnagy kap tőlünk egy-egy ital bort, jó hazai harapnivalót és szivart, amennyi csak belefér a zsebébe. Ennyit legalább megérdemel tőlünk sok nyájasságáért. Utóbbi napokban többször megengedte a hölgyeknek, hogy férjeikkel kettesben maradjanak. Az engedély, amelyet még Dahlen tábornoszernagy adott, arra szolt, hogy a hitestársak szobáikban kereshetik fel rab férjeiket, de nem arra, hogy tanú nélkül maradjanak. Ám a jólelkű Schweizer módot adott rá, hogy négy szem között kiönthessék panaszait, szabadon, tanú nélkül. És a rabságban második mézesheteiket éljék.

1851. április 7.

Ma gyászos nap virradt a rab férjekre. A várparancsnok megtiltotta, hogy a hölgyek a szobákban látogassák meg hitvesüket. Ezentúl csak a „beszélő szobában“ társal kodhatnak, még pedig a kirendelt tiszt előtt. Schweizer főhadnagyot, ki oly boldog volt, ha a kazamatába beléphe tett, három napja nem láttuk.

1851. április 11.

Ma báró Fellner kapitány kissé halovány és megilletődött arccal jött be hozzánk. így szolt:

—Búcsúzni jöttem, uraim.

Meg voltunk lépetve.

—Miért búcsúzik a kapitány úr?

—Áthelyeztek!

Megdöbbenés vett erőt rajtunk. Egy derék emberrel újra kevesebb! Érzékenyen szorongattuk a kapitány kezét és ő is nehezen vált meg tőlünk. Késő este a profosztól

BARSI (NEUMANN) JÓZSEF

tudtuk meg, hogy Fellner bárót a gaz ármánykodó Bronyevszky kapitány túrta ki, mert nem nézhette, hogy velünk — különösen pedig a hölgyekkel! — oly emberségesen bánik.

1851. július 14.

Három hónapja nem írtam le egyetlen betűt sem. Minek? Egyik nap olyan, mint a másik. A bástyán túl szürkén, lomhán hömpölyög a folyó. Ily szürkén, lomhán hömpölyögnek tova, az elmúlás felé, a fogoly napjai is.

1851. szeptember 9.

Mily nehéz rejtegetni ezt a szegény naplót! A keblemen tartom, ahol csekélyke pénzemet. Ma délelőtt megint megtisztelt bennünket látogatásával báró Barkó tábornok, a várparancsnok helyettese. Ez a magyar születésű volt huszár sokkal keményebben bánik velünk, mint Böhm altábornagy, a kommandáns, aki pedig osztrák ember. Magyar a magyarhoz sokkal gonoszabb! Az a szokása, hogy sorba fölállíttat bennünket az udvaron és durva kérdésekkel bántalmaz. Ma délelőtt éppen Rapaich huszárvezredes, bajtársunk elé állott és a szokásos módon ráripakodott. Persze, németül. Magyar a magyarhoz:

— Hogy hívják magát?

Rapaich a szemébe nézett és így felelt:

— Igen csodálom, hogy ön nem ismer meg! Hiszen a munkácsi ütközetben oly rettenetesen elpáholtam önt és seregét, hogy Galíciába vitte az irháját.

Barkó elvörösödött, egészen a haja tövéig. Szeme gonosz tűzben égett. De azután jobbnak látta semmit sem felelni és aznapra vége is volt a szekatúrának.

1851. szeptember 12.

Ma — hogy ki ne fogyjanak gyötrésünkből — Bronyevszky kapitány látogatott meg bennünket. Kitalálta

azt az otrombaságot, hogy nekünk alázattal köszönnünk kell, valahányszor őt meglátjuk, ő pedig nem viszonzta a köszönést. Az udvaron elhaladt Bartos volt honvéd-százados előtt, aki nem köszönt neki. Ráförmedt:

—Köszönni!

—Parancsoljon a cselédjének! — felelt vissza Bartos. — Én politikai fogoly vagyok, nem az ön szolgája.

—Ha még egyszer elfelejt nekem köszönni — csikorogta a fogát Bronyevszky —, leverem a sapkát a fejéről.

—Én pedig — felelte a legnyugodtabb hangon Bartos —, úgy képen vágom az urat, hogy a profósz szedi össze a földi maradványait. Azt se bánom aztán, ha fölkoncoltat, mert az ilyen rossz cseléd, mint maga, erre is képes...

Bronyevszky fogcsikorgatva és öklét rázva távozott. Azóta beesteledett, de Bartos férfias föllépésének semmi következménye nem lett. Úgy látszik, Bronyevszky óvakodott attól, hogy az esetet föllebbvalóinak jelentse.

1851. szeptember 15.

Az este megint nagy énekesverseny volt. Pedrazza, a milánói olasz, dalművekből áriázott, mire mi se hagytuk magunkat és dalnokaink, Nagy Sándor, meg Okruczky Aurél rágyújtottak a szebbnél-szebb magyar nótákra. Alig néhány perc múlva különös visszhang felelt nekik: egész daloskar énekelt valahol a közelben: „Rab vagyok, rab vagyok, szabadulást várok...” A profóosztól megtudtuk, hogy a várban, nem messze tőlünk, magyar huszárok vannak bekvártélyozva, és azoknak az échoja felelget a mi nótánkra.

1851. szeptember 17.

Még mindig nem kaptam levelet. Kétségbeejtő! Ha ott-hon tudnák, mit jelent a szegény rabnak néhány gyengéd

szó... Olyan az ember, mintha elevenen sírba temették volna.

A huszároknak ötven botütés terhe mellett eltiltották, hogy énekeljenek. A derék nagybajuszú legények elnémultak, de nótázás helyett látogatóba jönnek. Egy-egy közülük minduntalan erre ballag, a rácsos-drótos ablakunk alatt meg-megáll, fölneéz, bólint egyet, megpödrí a bajuszát, aztán elfordul. Látszik, hogy sercint... A bajusza alatt valami huszáráldás-félét is morog. De nem a mi fejünkre!

Szontágh Pali verset mutatott nekem Felsőbányaitól. A vers címe: „Hiszek egy Istenben ...“ És így szól:

*Hiszek egy Istenben,
Igazság Istenében,
Ki pallost és mérleget
Tart díjosztó kezében:
Az eltiprott ügynek fölkel védelmére,
Átok lesz a dölyfös elnyomónak bére.
Diadalt ül a jog az erővel szemben,
Hiszek egy Istenben.*

*Hiszek egy Istenben,
Haragnak Istenében,
Ki nem tűr gázolni
Keze remekművében,
S bár zúdul a pokol minden szörnyetege,
Lengő pozdorjaként foszlik szét serege;
Van bosszúálló kéz a villamos mennyben,
Hiszek egy Istenben.*

*Hiszek egy Istenben,
Magyarok Istenében,
Ki népét megáldá
Szép honnal jó kedvében.*

*Még áll a hármás bérc, múlt nagyság emléke,
Még zúg a négy folyam, szent egység jelképe.
E nép jeltámad még új élet s szellemben,
Hiszek egy Istenben.*

Szontágh Pali azután újabb árkus papirost mutatót!
nekem, melyről már az ő kezeírását ismertem meg.

— Olvasd csak, itt az én válaszom — mondotta.

A kék árkusról valóságos istenkáromló keserűséget olvas-
tam, íme néhány versszak belőle:

NEM HISZEK.

*Nem hiszek Istenben,
Igazság istenében.
A pallos miért van csak
Bitor bakók kezében?
Az eltiprott ügyet csak gyalázni szabad,
A dölyfös elnyomó meg büntetlen marad,
Gúnyt szór az erőszak a jog ellenében.
Nem hiszek Istenben.*

*Nem hiszek Istenben,
Haragnak istenében,
Mert nem tűrne annyi
Gaztettet szent nevében,
Fölöttünk gázol a pokol rút fajzata,
Földönfutóvá lőn az Úrnak szent hada.
Nincs bosszúálló kéz a villámos mennyben,
Nem hiszek Istenben!*

*Nem hiszek Istenben,
Magyar nép istenében,
Mert elhagyá népét
Legnagyobb szükségében.*

*Áll még a hármás bérc, de csak múltat jelent,
A négy folyam hátán hordoz majd idegent.
Megholtat, magyar nép, testben és szellemben,
Nem hiszek Istenben.*

Nagyon megkorholtam a keserű Szontágh Pált, akiből a haza és az önnön szenvedése ilyen kétségbeesett diszharmóniákat szólaltatott meg. A finom, nőies arcború, szőke, alacsonytermetű ifjú ember komoran maga elé nézett. Keskeny fehér keze kis szakállát, bajuszkáját tépdeste. Átható tekintetű kék szeme felhős volt Gáncsoló szavamra mitsen telelt.

1851. december 20.

Horváth János ezredes neje egészséges fiúgyermeket szűk a városban. Mondják, derék legényke a jövevény, a börtön gyermeke, e szomorú késői mézeshetek gyümölcse, kinek élete itt kezdődött az olmützi vár rideg szobájában. Horváth János sír és nevet örömében, bárha nem is láthatja kis fiát.

J O S E P H S T A D T

1852 JÚNIUS — 1856 ÁPRILIS

Olmütz, 1852. május 9.

TOBBI MINT NÉGY HÓNAPJA, hogy elő sem vettem rejtekhelyéről ezt a naplót. Minek? Egyik nap olyan, mint a másik. De ma nevezetes esemény történt. A térparancsnok, a becsületes Schön kapitány bejött hozzánk és elmondotta, hogy engem tizenkilenced-magammal átszállítanak Josephstadtba. Hogy miért, mely okból, azt nem tudta megmondani.

— Annyit tudok csak, uraim — súgta —, hogy ott sokkal rosszabb dolguk lesz.

Készülődjünk hát a vándorútra! Induljunk az ismeretlen sors felé. Még egy utolsó ölelés, utolsó búcsúszó a bajtársakhoz, akiket itthagyunk, s akiket e földön talán sohse látunk viszont. Azután mehetünk, egyik börtönből a másikba.

Böhmisch—Trubau 1852. május 12.

Ismeretlen egyenruhájú embert láttunk a kocsmában. Nem tudtuk, miféle szerzet?

— Zsandár — mondotta kurtán a kocsmáros, akit megkérdeztem.

Ez tehát ama bizonyos zsandár, kiből oly sok s nevezetes példány található hazánk földjén. A zsandár, akinek vizsla szeme, mérges szája, puskája s panganétja rabságban tartja a szabad magyar földet. De még csak hosszan meg se bámulhattam a zsandárt, midőn hallom, hogy a kocsmáros rámordul lompos kuvasz kutyájára.

— Kossuth, komm her, leg' dich nieder, wirst du nicht folgen, du, Lausbub, du Kossuth!

Arcomba szaladt a vér. Kezem ökölbe szorult. E hitvány gaz cseh Kossuthnak nevezte előttünk kutyáját, hogy minket bosszantson, minket megalázzon. Minket, akik szuronyok között vagyunk és nem vághatunk az arcába. Mily bátor náció!

Pardubitz, 1852. június 1.

Idáig eljutottunk hát a nagy szekerezésben. Mivel az előfogatok nincsenek készen, éjtszakára itt maradtunk, az indóház mellett lévő vendéglőben. Szép, fasorral beültetett tér terül el az épület előtt. A kávéházban, a vendéglőben és a sétatéren nagy a sürgés-forgás. Bennünket bámulnak. Pedig a jó pardubitziak megszokhatták már az ilyenfajta transzportot: úriembereket láncon. Délután megjelentek a zenészek és a hárfás leányok is, a mi tiszteletünkre. Szépen játszottak, egyik dallamot a másik után. Nem számítottak rosszul, mert a magyar ember szereti a nótát. Különösen, ha már három esztendeje nem látott teremtettséget magán körül mást, mint az örkatonákat és a foglárokat. A szívredőkig ható kellemes hangokért busásan fizettünk. A kávéház előtt, az asztaloknál ültünk, szuronyos katonák őrizetében és hallgattuk a muzsikát, amikor egyszerre csak megjelenik egy tábornok és szemmeláthatólag megbotráncozik a rabláncot csörtető, de azért szabad, büszke tekintetű magyar honfiakat bámuló pardubitzzi nép viselkedésén. Magához intett egy zsandárkapitányt, aki nyomban felügyelő tisztünkhöz sietett. Nyilván fenyegető üzenettel, mert a tiszt arcán ijedelem látszott és azonnal beparancsolt bennünket az udvarra nyíló sötét szobába. Vége volt a gyönyörűségnek, a derűs nyári levegőnek, az emberi arcok nyájas látványának. Úgy zsúfolódtunk össze, mint a heringek.

A vacsora meglehetősen volt, az ágynemű is tiszta. De ez a szegény horvát főhadnagy úgy megijedt a tábornoki fenyegetéstől, hogy nem hagyja nyugodni az elfáradt katonákat. Kívül-belül örködnek felettünk. Ő maga pedig jár-kál föl s alá, mint az Orbán lelke, nyoszolyától nyoszolyáig. A gyertyákat nem engedi elfűjni. Hátha kirepül valamelyikünk a kulcslyukon.

Pardubitz, 1852. június 2.

Hajnali háromkor ébresztő volt. Talpra álltunk és megszámláltak bennünket. A főhadnagy megkönnyebbülten sóhajtott fel: épségben itt voltunk mind a tizenkilencen! Reggelire ki tejet, ki kávé, vagy csokoládét rendelt. Most következett a fizetség perce. A vendéglős, látva, mily bőkezűen ajándékoztuk meg a zenészeket, nem kímélte a krétát. Olyan számlát csinált a foglyoknak, hogy a szemünk is káprázott belé. De fizettünk, aztán felültünk a hosszú cseh szekerekre és indultunk Königgrätz felé.

Königgrätz, 1852. június 2.

Egy órát pihentünk e helyen. Halljuk, hogy Nyáry Pál, a híres pestmegyei alispán néhányadmagával itt van fogva. De vájjon merre? Látni nem fogjuk őt. Mikor Königgrätz felé hoztak bennünket, átmentünk Kuklena nevű falun. Nevezetes cikóriagyáráról. Arról is híres, hogy sárgarépát, petrezselymet, egyéb zöldséget természetnek a határban, ami ritkaság e vidéken.

Josephstadt, 1852. június 3.

Tegnap este hat órakor érkeztünk ide, a josephstadi várba. A porkoláb nagy örvendezéssel fogadott. Udvariasan vezetett be negyedmagammal a kazamaták emeletén lévő szobába, ahol az ágyakon tiszta, de igen vékony szalmazsákot találtunk.

— Willkommen, meine Herren, willkommen, — mondotta kezét dörzsölve a nyájas porkoláb, aki nyilván tudta, hogy az úri foglyok érkezése nem csekély jövedelmet jelent az ő számára.

De a szobának igen megörültem. Az olasz kazamata után valóságos üdülés ez a helyiség, amelynek az ablaka nagyobb, több világosságot enged be, s a faláról nem csepeg a salétrom.

Josephstadt, 1852. június 5.

A tizenkilenc új foglyot, közöttük jómagamat, felállították a folyosón, A várparancsnok óhajtott megismerni bennünket: gróf Spanocchi Lipót altábornagy. Meglepő volt ennek a generálisnak a hasonlósága a néhai I. Ferenc császárhoz. Mintha ikertestvérek lettek volna. Máskülönb kimért udvariassággal beszélt velünk, magatartására nem lehetett semmi panaszunk.

1852. június 20.

Kezdek tájékozódni. Mintegy kétszáz politikai foglyot lehet Josephstadtban. Legnagyobb számmal vagyunk mi, magyarok. Csekélyebben akadnak olaszok, lengyelek, csehek és németek. Azt mondják a régebbi foglyok: a csehet és a németet azért rakják közénk, hogy kémkedjenek. Azután majd elmennek Magyarországra főispánnak. Ahogyan ők mondják: Kreishauptmannak. De vannak itt egyéb foglyok is, egykori osztrák tiszték, akiket közönséges gáztetteik miatt fosztottak meg tiszti rangjuktól. Kreisel, a porkoláb mesélte, hogy egy mulatságos báró úrfi is akad közöttük, akinek mindössze egyetlenegy inge van. Mivel pedig nem kente be feketére, mint tót atyánkfiai az egyetlen ingükkel tenni szokták, kénytelenségből néhanapján vízbe mártogatja. Kimossa az egyetlen ingét. Ilyenkor naphosszat alsóruha nélkül járkal és — miként a porkoláb mondja — nagyon boldognak érzi magát.

1852. július 1

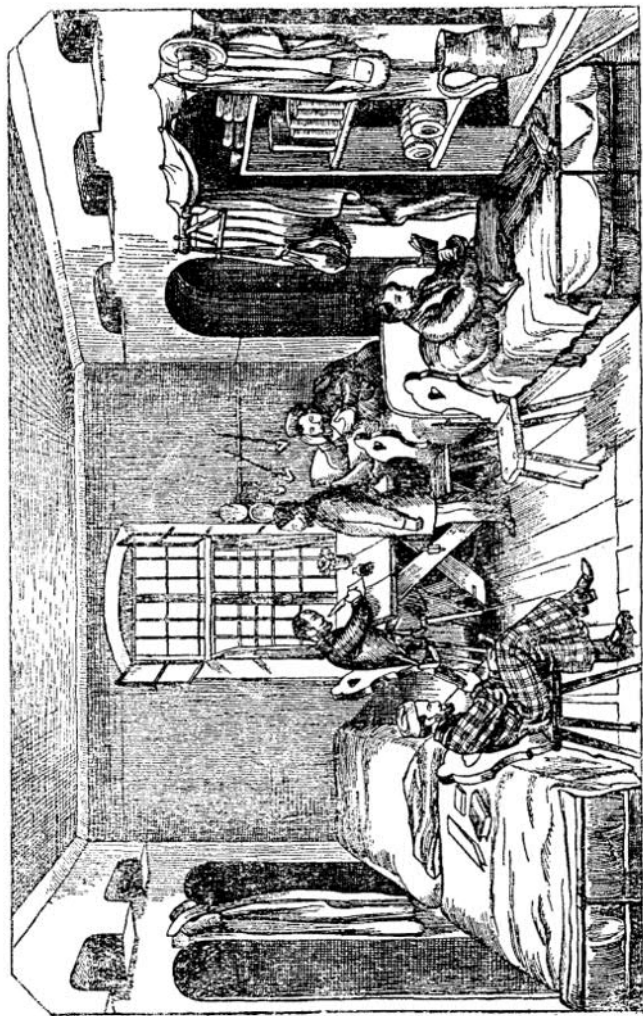
Olasz bajtársaink lármás, csevegő egy nép. Éjfél utánig is fennmaradnak, nappal meg alusznak. Mivel pedig este kilenc óránál tovább nem szabad világot tartani, vastag pokrócokkal takarják be az ablakot. Akkor nem szivárogo ki a fény. Magunk is örültünk ennek az olasz módszernek, mert éjszakánként szívesen írtunk és olvastunk lámpafény-nél, ők azonban nincsenek megelégedve a helyzettel sehogyan sem, mert a pokróc csak a fénysugarat tartja fogva, a hangot nem. Halkan pedig nem szívesen beszél az olasz.

1852. július 9.

Az ég rám szakadt. Miért éljek még tovább? Elnémulok és várom a jóltevő halált, ó, milyen örömmel bontottam föl a levelet, mikor megösmertem rajta nőm kezeírását! És az öröm mily gyorsan vált sötét búra, mikor a reszkető betűket elolvastam. Irma leányom, az én lángeszű gyermekem nincs többé! Még június 14-én elhalálozott és ma, huszonöt nap múltával tudom meg, hogy szíve kihűlt, forró kis feje, melyben álmok, ábrándok, eszmék éltek, porlad már a földben. Tizenkét éves volt, telve a legszebb tehetségekkel. Azt hittem, nevemnek fényt, családomnak dicsőséget, apai szívemnek boldogságot szerez majd, mire kiszabadulok ebből a pokolból. És most vége! Mindennek vége! ó sors, ki tud megbirkózni veled? Isten, nem tudom, miért nehezedik rám olyan nagyon a Te kezed? De szememet behunyom, keservemet elnémítom és azt mondom: legyen meg a Te akaratod!

Josephstadt, 1852. július 17.

A hőség elviselhetetlen, nehezen lélekzem. Könnyörögünk, hogy e forró, fülledt nyári napokban engedjenek ki az udvarra. De csak egy órára bocsátanak levegőre.

CELLA JOSEPHSTADTBAN

— Burdina tábornok úr nem engedi — magyarázta a porkoláb. Nagyon komisz ember.

Ez a Burdina Spanocchi altábornagy helyettese. Horvát ember. Minden alkalmat fölhasznál, hogy kínozzon bennünket.

1852. szeptember 3.

Hála Istennek, megjöttek a hűvösebb napok. De az áldás nem jár átok nélkül. Napról-napra újabb szekatúrákat szenvedünk el. Megtiltották a Kossuth-kalap és a Kossuthszakáll viselését. A bölcs tilalom szerzője megint és újra csak Burdina. Valahányszor valami komizság esik tudomásunkra és megkérdezzük a porkolábot, kinek telik kedve a mi gyötrődésünkben, gépiesen ezt a választ kapjuk:

— Herr General Burdina .. .

Ezt az urat egyébként még sohsem láttuk. Láthatatlan réme ő a szegény magyar foglyoknak. Sokszor már azt hiszszük, nem is élő ember, hanem földöntúli lény. Maga az ördög.

1852. október 1.

Ma ismét keserves hírrel köszöntött be a porkoláb. Nem szabad többé a magunk pénzén ételmezt hozatni és be kell szolgáltatnunk könyveinket, írószerszámainkat, ruháinkat, sőt fehérneműnket is. Már csak a legszükségesebb rajtunk levő ruhát adják meg nekünk. Mikor kérdezősködtünk, hogy e gonoszkodásnak ki a szerzője, ezúttal nem Burdina generálist említették, hanem Borosini tábornokot, aki nemrég került Josephstadtba, elfoglalván Burdina helyét. Ez az olasz még elődjén, a horváton is túltett.

1852. november 4.

Ismét írószerszámokat dugdosunk. A porkoláb jó pénzért titokban becsempészi hozzánk, amire szükségünk vagyunk. De milyen izgalmas mindez! Hogy kell lesnünk a folyosón

közlegő léptekre: vájjon ki az? A megfizetett porkoláb, vagy másvalaki? Mily lüktető halántékkal, mily fenndobogó szívvel vetjük a papírra sorainkat és olvassuk tilalmas könyveinket. Ha léptek surrannak odakint, sebten eloltjuk a lámpát és bedugjuk az írót, a tollat, a papirost a szalmazsákba és a fal üregeibe. Idegeink romlásához még ez az örökös rettegés, rejtőzés, dugdosás is hozzájárul.

1852. december 11.

Ma már harmadszor semmisítettük meg írószerszámainkat és könyveinket. Arra a hírre, hogy ismét kutatás lesz. Csupán a naplómát őriztem meg, e könnyel áztatott füzetkét, dacolva a veszedelemmel.

1852. január 7.

Ismét írok, mert Kreisel megint csempészett be tintát és tollat. Kezdünk már rájönni, hogy a ravasz ember időnkint ok nélkül ijesztget bennünket azzal: „jön ez s az a tiszt úr kutatni“. Mert ha megsemmisítjük féltett szerszámainkat, legközelebb megint pénzt adunk neki, hogy újakat szerezzen. Az ilyen ügyleten szépen szokott keresni. Mert ki tudná: valójában mi mennyibe kerül a városban? És ki merné őt számoltatni? Nem hiába fogadott bennünket oly igen nagy szívbeli nyájassággal, mikor megérkeztünk!

1852. január 20.

Ma közölték velünk, hogy ezentúl csak minden harmadnap bocsátanak ki bennünket a levegőre, egy-egy órai sétára. E kegyetlen rendelet fölzaklatá háborgásunkat. Midőn az okát tudakoltuk, Kreisel főporkoláb vállát vonogatta és csak ennyit mondott:

— Hja, meine Herren, maguknál van egy közmondás, hogy az új seprű jól seper.

—Hát ki az az új seprű? — kérdeztem.

—Egy új ezredes.

—Hogy hívják? Hadd tanuljuk meg ennek a pribéknek a nevét.

—Oberst von Varady.

—Tehát magyar? — álmélkodtam.

—Igen is, az!

Így tudtuk meg, hogy legújabb rabtartónk, aki még a levegőt is sajnálja tőlünk: magyar. Nincs gonoszabb, hitványabb a szolgálalkú embernél, aki úgy akarja megbizonyítani „gutgesinnt“-ségét, hogy kegyetlenül bánik véreivel.

1853. február 7.

Az a legkeservesebb, hogy pénzt nem szabad magunknál tartanunk. Pedig itt a pénz mindent jelent: írószámat, jobb ételt, kevesebb rabláncot, és több levegőt! Igen, levegőt is, mert — hogy-hogy nem! — nagy sűgás-bűgás, mesterkedés-ügyeskedés útján eljut a pénzecske olyan helyre is, ahol a levegőt mérik. Herr Oberst von Várady, dicső hazánkfia ugyanis elrendelte, hogy kibocsátható a szabad levegőre, akár mindennap egy órára az, akinek a vár orvosa ezt egészségi okból rendeli. A vár orvosa aztán rendelte is némely szerencsésnek, naponta kétszer: délelőtt, meg délután. De az ilyen „rendelést“ mindig hosszas alkudozás előzte meg, bizalmas megbeszélés, négyszem között, Kreisel főporkolábal.

1852. február 19.

Nagy baj, hogy napi kiadásainkról pontos könyvet kell vezetni. A várparancsnokságon őrzött pénzünkből fődözik e kiadásokat. De hogyan írjuk be a dugdosott tételeket? A becsempészett írószámszám, vagy étel árát? Meg a „schmier“-pénzt. Azt a captatio benevolentiae-t, amelyen a porkoláb jóindulatát és hatalmas pártfogását megszerezzük. Ugyan-

csak kitanuljuk a fogságban a könyvhamisítást: a könyvvezetés titkait és fifikáit!

1853. március 8.

Várady úrhoz mind ez ideig nem volt szerencsénk. Csak kemény parancsaihoz. Úgy látszik, szégyenkezik. Nem tudna szemünkbe nézni.

1853. március 17.

Ma végre szerencsétetett bennünket kitűnő hazánkfia: Herr Oberst von Várady. Belépett a szobába, kutatva nézett körül, megtapogatta a szalmazsákokat, majd németül így szólt a porkolábhoz:

— Mit pazarolják a szalmát? Nem kell úgy megrakni a szalmazsákokat!

Odaléptem elébe és megszólítani magyarul:

— Ezredes úr, ugyebár, magyar?

Végigmért, azután megvető arckifejezéssel elfordult.

— Sprechen Sie deutsch . .

1852. június 9.

Egyre ritkábban jutok hozzá az íráshoz. A tollat, tintát, papirozt kétszer kobozták el március óta. Ezt a naplót csak úgy tudtam megőrizni, hogy még egyre a testemen hordom, ingem alatt, zacskóba varrva.

1853. július 9.

Izgatottan jött be a szobába Kreisel:

— Baj van, uraim, nagy baj: Jaromirsban, félórára Josephstadttól, dühög a kolera!

Sokkal egykedvűbben fogadtuk a hírt, mint a rémült porkoláb gondolta volna. Kolera? Hányan vagyunk e szörnyű falak között, akiknek a szemében szívesen látott vendég a kolera! A vész, amely rövidesen megszabadít földi kínjainktól.

1853. július 16.

Nem a kolera kopogott be az ajtón, hanem valami egészen más: jó hír, amit pedig a gonosz kolera küldött. A várparancsnokság alaposan megijedhetett a koleraveszélytől és rendkívüli rendszabályokat parancsolt. E rendszabályok, ezúttal először rabéletünkben, fölötte kellemeseknek mondhatók. Megparancsolták nekünk, hogy naponta kétszer, dél előtt és délután egy órát sétáljunk a szabad levegőn. Ezzel is csökkenteni óhajtják a fertőzés veszedelmét. Ó, áldott kolera, hát nem volt igazunk, midőn érkezésedre nem háborogtunk?

1853. július 17.

Ha ez a kolera még sokáig tart, egészen jobbra fordul a sorsunk és megvidámodik a kedélyünk. Ma reggel azzal a hírrel lépett be hozzánk Kreisel, hogy szoros őrizet alatt elvisznek bennünket a Mettau-folyóhoz fürödni. Utoléri-e más ember képzelete a mi örömünket? El tudja-e képzelni más valaki, szabad ember, aki akkor jár, akkor kél, ébred, alszik, fürdik, mosakszik, szív levegőt, mikor kedve tartja: el tudja-e képzelni, mit jelentett e hír szegény raboknak?

1853. július 17. este 9 óra.

Az éj sötétjében rovom papirosra e nap eseményét. Dél előtt tizenegy órakor szuronyos örök között mentünk végig a folyosón, az udvaron, a külső udvaron, majd kitérült a várkapu és mi mélyet lélegezve, valósággal falva a szabad levegőt, vitorán lépkedtünk csörgő láncainkban az ország útja felé. Rövid séta után a Mettau folyóhoz értünk, melynek partján levették rólunk a láncot, mi kinyújtózkodtunk, majd sebesen lerántottuk füledt testünkről az átizzadott ruhát. Ó, mily gyönyörűség volt az, csaknem négyévi raboskodás után, belemerülni a hús vízbe, amely paskolta,

simogatta elpetyhüdt testünket! A parton ott álltak az örök, föltüzött panganéttal, a kirendelt tisztok harsány kommandóval figyelmeztettek arra, hogy úszási szenvedélyünk messzire ne vigyen. De azért mégis félórát időztünk a vízben, majdnem szabadoknak érezhettük magunkat és fölüdülve, boldogan tértünk vissza e nagy nap után a vár visszhangos boltívei alá. Bizonyos, hogy ezen az éjtszakan, mielőtt elalszunk, hálásan fogunk gondolni mindnyájan a kolerára, amelynek e gyönyörűséget köszönhattük.

1853. július 21.

A babonás emberek szerencsétlennek tartják a pénteki napot. Mi sóvárogva vártuk ezt. Mert hétről-hétre pénteken kísérték bennünket a templomba. E napon szólhattunk Istenhez és lopva egymáshoz is. Kevés ember járt ekkora parádéval, mint mi, szegény josphstadi rabok. Cellánktól, a folyosón végesvéig, az udvaron át, mindenféle szuronyos sorfal állott tiszteletünkre. A rideg, széljárta vártemplomban nem is volt rajtunk kívül senki. Szoros spalier vette körül, villogó panganéttal, az Úr hajlékát, nehogy avatatlan idegen tolakodjon az oltár közelébe, ahol mi, kivált-ságos előkelőségek tartózkodhattunk csak.

A mai napon egy német pap mondta a misét és evangélium után a hallgatóság minéműségéhez igazított prédikációt tartott, persze ékes német nyelvezetben. Lelkünkre beszélt, arra igyekezett rávenni minket, nyakas rebelliseket, hogy viseljük békességgel a nyilván megérdemelt fogságot, majd magunkat megjavítván, legyünk hűséges alattvalói az ausztriai császárnak. Isten ne vegye bűnül, ha nem nagyon okultunk ez oktatáson. Sem azt ne vegye bűnül, ha mise közben egy-egy halk szót váltottunk olyan társainkkal, kikkel csak e napon találkoztunk, rövid órácskára. Ma különösen föltűnt nekem Szláv József arcának sápadtsága.

FIEBA JÓZSEF

Kedélyem igen rossz. Hosszú ideje semmi hír nőmről és gyermekimről. Azt kell hinnem, tilalmas dolgokat írhatnak nekem, hogy levelüket elkobozták. És sehol egy jóakarató ember, sehol egy emberséges szív, se Schön kapitány, se Schweizer főhadnagy, vagy Fellner báró, kitől legalább megtudhatná az aggódó lélek: ha nem is adták a kezembe, de érkezett-e levél?

Ma különös sóvárgással énekeltük az egybetanult éneket: „Boldogasszony anyánk, régi nagy Pátronánk ..“

Mily különös ez, a josphstadt-i kazamaták között, a rabságban, nagy számkivetettségben, csörgő láncon, amint megszólal ajkunkon a meggyötörtetett magyarság sóhajtó éneke: „Nagy inségben lévén, így szólít meg hazánk ..“

De vájjon meddig tűrik még kegyetlen rabtartóink, hogy ez ősi magyar énekben legalább kisóhajtsuk magunkat?

1853. augusztus 4.

Délután négy óraker, mint rendesen, a kútra mentünk. Mivel a szegény közrendű raboknak, a sáncosoknak csak kora reggel és este szabad hozzánk jönni szoros őrizettel, hogy zárkánkat kitakarítsák, különös kegyképen megengedték nekünk, hogy ivóvízért naponta egyszer magunk menjünk a kútra. Most értem meg igazán az egyszerű paraszti szolgálókat, akiket nem győznek eleget szidni asszonyaik, mert sokáig késlekednek a kútnál, a nagy tereferelés miatt. Most értem meg, mikor magunk is ily alacsony sorsra jutottunk, hogy örülhetünk a szolgálai munkának, e vízfordásnak. Mivelhogy ilyenkor találkoztunk és lopva, a pénzzel jóltartott porkolábok szíves engedelmevel, kibeszélgettük magunkat.

— Einrücken, meine Herren, einrücken —, sürgetett egy nemrégén érkezett új segéd-profósz, de mi még mindig sugdostunk, beszélgettünk. Nagyon nógatni kellett az egész sereget, hogy betakarodják ismét a füledt zárkákba.

1853. augusztus 10.

Ma séta közben jól szemügyre vettem társaimat. Ide-stova négy éve, hogy foglyok vagyunk. Még sohasem éreztem ennyire, mily romboló hatással van a rabság egészséges férfiakra. A bozontos haj beesett, ónszínű arcokat vesz rámába, a szem mély üregek közepéből pislog bágyadtan, a vállak meghajolnak. Akiket négy éve még mint deli férfiakat láttam bizakodni, mosolyogni, vidáman beszélni, ma beteg, öreg, kevésszavú, reménytelen emberek. Bónis Sámuel, Csányi Dániel, Berde Mózes, Mikó Mihály, Groschmied Antal, jánossy Pál, Nagy Sándor... E négy év alatt húszat vénültek!

1853. szeptember 2.

Mikor ma reggel bejöttek a sáncosok takarítani, egyikük alig vonszolta magát. Jobban megnéztem az arcát és megösmerten. ez az ember az, akít már legalább hat hete nem láttunk.

— Mi baja magának? — kérdeztem súgva, hogy a foglár meg ne értse.

A szegény ember arca eltorzult a fájdalomtól. Lesütötte a szemét és ezt suttocta:

— Botot kaptam, ötvenet... Azóta nem tudtam talpra állani, tekintetes úr.

Kerékbe törte ugyan, de nagy igyekvéssel beszélte nyelvünket ez a karinthiai katonarab, aki éveket töltött magyar földön. Faggattam: mondja el mit vétett?

— Semmit — szabadkozott —, semmit...

Shogyan sem akart panaszkodni. Vagy, mint nyomban tapasztaltam: azért volt olyan titkolódzó, mert nekünk nem akart lelki fájdalmat okozni. Azzal, hogy elmondja: miért szenvedte a kegyetlen büntetést. De azután mégis csak megszólalt:

BÓNIS SAMU

— Megtalálták nálam a szalonnát. . .

Mivel segíteni akartunk azokon a honfitársainkon, akiket közönséges sánchrabságra ítélték, bár úri renden lévőek és hazafiak, e rabokkal küldöttünk nekik húst, meg szalonnát. Nem volt ez nagyon egyszerű. A sánchosokat, akik takarítani jöttek hozzánk, akkor is megmotozták, amikor elindultak és akkor is, mikor a sánkra visszatértek. Mi azonban túljártunk az eszükön. Kis darabkákra vágtuk a húst, meg a szalonnát és a rabok testére kötöttük, azokon a helyeken, ahol darócruhájuk szorítógombjai vannak. Ritkán esett, hogy megtalálták náluk a küldeményt, de ha megtalálták, kegyetlenül büntették őket. E közönséges gonosztévők becsületére legyen mondvá, egyszer sem árulták el: közülünk ki volt a küldő és a zsákmányt kinek vitték? Nem is loptak soha. Tisztességgel átszolgáltak mindent a velük egy kenyéren sínylődő magyar uraknak. Ezt onnan tudtuk, hogy ők leveleket is csempésztek és honfitársaink megköszönték a küldött ételmezt, amely nélkül elvesztek volna, mert a sánchosoknak adott moslék nem a mi gyomrunknak való. E szerencsétlen, megtévedt embertársaink, a közönséges büntettekért elítélt sánchrabok még azt is megtették, hogy éjtszakára levetett rabruhájukat odatették derékaljnak a sánchban szenvedő magyar politikai foglyok alá. Mert a sánchrabnak nem járt szalmazsák. Ő csak pusztá deszkán feküdt. Ha tudott.

1853. október 7.

Tegnap volt ismét a gyászos, egyre gyászosabb forduló. Arad és Pest vértanúinak halálozási napja, mely a mi szenvedéseinken át esztendőről esztendőre jobban kiált az ég. Múlt hét óta esik az eső. Szakadatlanul. Lassú eső, ölmoseső. Dobol az ablakon, tébolyító egyformasággal. Már-már úgy érezzük, nem is az ablakon, hanem a homlokunkon pereg ez a dobszó, éjjel-nappal, amíg eltompul az öntudat.

1853. október 9.

Még egyre hull, hull az eső koporsónk födelére. Ma megpillantottam Jablánczyt. Csaknem kétrétgörnyedt már az egykori daliás, kellemes külsejű, nőhódító férfi. Alig is lehet vele beszélni, zűrzavaros örültségeket mond. Nem eszik, csont és bőr. Szennyes, rongyos, bozontos. Szakálla a derekáig ér. Mikó Mihály nemrég mesélte el e boldogtalan ember élettörténetét. A női világ egykori kedvence Gyöngyösön született. Atyja papnak szánta az ifjút, ki néhány esztendeig viselte is a reverendát, mint növendékpap, de mikor a pesti központi papnöveldebe került, ott levette azt, elvégezte a jogtanfolyamot, majd Zichy gróffhoz került Rákospalotára nevelőnek, innen pedig Szögyén-Marich fehérmegyei alispánhoz titkárnak. Mikor az 1834—36-i országgyűlésen nem csatlakozott a szabadelvű ifjúsághoz, kegyelmükbe fogadták a konzervatív hatalmasok, társaságukba hívták és az elmésen társalgó, csinos fiatalember a magasabb női világ kedvencévé lőn. 1846-ban megösmarkedett a lángelméjű Dessewffy Aurél gróffal, akit Kossuth is megénekelt. Így lett a „Világ“ című hírlap segéd-, majd főszerkesztője. De megunta e pályát, elvégezte a pesti egyetem orvosi tanfolyamát, azután Oláhországba került, mint baromorvos. Itt megösmarkedett egy gazdag bojárral és ővele beutazta a Keletet, ahol sokáig működött, mint homeopata orvos és delejező. Éveket töltött Konstantinápolyban. A forradalom szólította haza, a kormány szolgálatába állott és fontos megbízatásokban járt el becsülettel Bukarestben és Törökországban. Később a komáromi várba került és mialatt azt ostromolták az osztrákok, ő kétszer is átszökött az ostromvonalon, fontos jelentéssel a debreceni kormányhoz. Utóbb ismét Bukarestbe küldték. A világosi katasztrófa után Temesvárott fogságba került, de oly ügyesen védekezett, hogy elbocsátották és ő Egerbe költözött, ahol gyermekek tanításával kereste kenyerét.

Úgy jutott aztán bajba, hogy mikor e naponta templomba járó, imádkozó ember gyónni sehogyan sem akart, megkérdezte tőle a pap: miért vonakodik? Mire ő így felelt:

— Mert akkor meg kellene bocsátanom minden ellenségemnek. A Haza ellenségeinek is. Haynaunak és a többi hóhérnak is.

Az még nem volt baj, hogy ezt a pap hallotta. De mások is hallották és Jablánczy fogságba került. Már akkor a beszédéből észre lehetett venni, hogy elméje nem egészen ép. De azért nem Döblingbe, küldték, hol a nagy Széchenyit tartják szoros őrizet alatt., hanem nyolcévi várfogságra ítélték a szerencsétlen, háborodott embert, nehéz börtönre és vasra. Azt hitték, hogy csendes tébolya csupán tettetés.

1853. október 18.

Eltiltották a magyar templomi éneket. Nem szabad többé Boldogasszony Anyánk, régi nagy Pátronánkhoz könyörögnünk. Nem szabad szólítanunk István királyt sem. kinek az ausztriai császár utódja, mint magyar király. Nagyon tilalmas dolog a magyar könyű, a magyar fohász! Veszedelmes a magyar panasz. Mert hátha meghallgatja Isten? Hátha Isten megérti azt, amit a leselkedő porkoláb nem ért? Ezért hát most már csak latinul szabad énekelni. De azt is csak a papi foglyoknak. Rómer Flóris, Schwendtner Mihály, Bobory Károly, Seress Imre, Laky Döme, Sebessy Kálmán a papi énekesek és Domsich bátyó a vezetőjük.

1853. október 27.

A rácsos ablakból újra láttuk egyetlen hölgy fogolytársunkat: Kenderessyné Boér Annát, örökös gyászruhájában lépdelt át az udvaron, a profosztól kísérvé. Mi, szokás szerint, zsebkendőnket lengettük feléje, mire ő bájosan elmosolyodott, és kis fehér kezével bágyadtan intett rácsos

ablakunk felé. E szépséges honleány sorsa még szörnyűbb, mint a miénk. Ő egyedül él cellájában. Senkivel nem beszélhet, senkit közelébe nem engednek, mert egyedüli nőlakója e szomorú háznak. Csupán a profósszal vált néhány szót, napjában háromszor. Most harminchatéves lehet. Halálra ítélték és kegyelemből tölti a josphstadi várban tizenöt-esztendős fogságát. Kedvese, Kolosi János, messze tőle, a péterváradi kazamatában sínylődik. Még levelet váltaniok sem szabad. Azt se tudja egyik a másikról: él-e, hal-e?

Séta közben hozzám csatlakozott Jablánczy Ignác. Teste félmeztelen, ruhája rongyokban szakadozott le róla, arcán eszelős mosoly. A helyett, hogy tébolydába küldenék, az irgalmatlanság börtönben tartja, nehéz vason. Beszédének nyelvezete ma is gyönyörű, fogalmai tiszták, szabatosak, ismeretei gazdagok. De nem tud egy tárgyról beszélni tartósan és mindenbe belévegyíti rögeszméjét: szegény Jablánczy ugyanis vallási tébolyban szenved. Alig alszik valamit, a nappalt és az éjszakát imádkozással tölti, vagy a szentírás, a szentatyák és a szentek életének olvasásával. Hiába adunk neki egy-egy ruhadarabot, nem veszi azt magára, a templomba viszi és leteszi az oltár lépcsőjére. Hétszámra csak száraz prófuntot eszik. Mivel a raboknak napi tíz krajcár lénung jár, ő azt megtakarítja és a templom javára adja. Most már alig tud járni, teste valóságos csontváz. Színe olyan, mintha nem is vér keringene ereiben. Bőre halálszínű. És ez az irtózatos alak, akit fogolytársai messze elkerülnek, valaha daliás világfi volt, elegáns külsejű, hódító megjelenségű. Ez lett belőle a fogságban.

Láttam ma Jablánczy szobatársát is, Remellay Gusztávot. Az egykori író és újságíró, Petőfi barátja és a márciusi ifjak egyike, elnehezedett a fogságban, ruhája lompos, teste szennyes. Olyannyira elhanyagolja magát, olyan mosdatlan, oly rosszszagú, hogy senki sem akar vele egy szobában lakni. A profósszok szép pénzt kerestek azzal, hogy mindenki más

szobába költözködött, menekülvén Remellay elől. A várparancsnok végre adott neki egy külön kis szobát, afféle zugolyt, ahol magányosan lehet, búzben és szennyben. De Jablánczy, az önsanyargató tébolyodott, rapportra jelentkezett és valósággal könyörgött, hogy engedjék őt Remellayval együtt lakni. Most, hogy egyszerre láttam őket az udvaron, a szegény örült mintha kitalálta volna a gondolatomat: — Isten alázatos szolgálja vagyok ... Nem szabad megvetni embertársainkat... Testünk sanyargatása lelkünk üdvösségét szolgálja és én sanyargatom testemet... Hempergek a szennyben, megalázom magamat, és szenvedek, miként Jób. Remellay útáltatik itt. Én pedig magam vagyok az utálat. Tehát jól illünk egymáshoz!

1853. október 30.

Sok tehetség, sok ügyesség van itt eltemetve. Szébbnél-szebb kézi művek kerülnek ki a josphstadt-i várból. Óra- és egyéb láncokat, karpereceket, gombokat és több efféléket készítenek fogolytársaim, vasdrótból. Ebben fő-művész Mikó Mihály volt országgyűlési képviselő és kormánybiztos, valamint Tankó Ferenc megyei hivatalnok. Mikó csak időtöltésből foglalkozik ezzel, míg Tankó nagyon szegény ember, mitsem kap hazulról és így e kezűgyűléssel élélmét keresi meg. Készülnek itt gyönyörű faragványok is. Olyanok, hogy a hozzáértők legszigorúbb bírálatát is kiállják. A fametszők közül legelső Csányi Dániel volt honvéd mérnökkari őrnagy, aki utóbb a matézis professzora volt Debrecenben. Utána következik Okruczky Aurél ügyvéd, volt honvéd kapitány, — a mi egyik széphanagú dalnokunk! — és Osztrovsky József szegedi képviselő, kormánybiztos. Szépen ügyeskedik Putnik Béla bácsmegyei alispán és Ragályi Miksa gömörmegyei főispán is. A papírmunka-készítők közt legelső Sillye Gábor. Művei közbámulást keltenek. Egyik remekét én küldtem emlékül a jótékony szívű

Csáky Petronella grófnőnek, másikat Hankovics György csináltatta neje számára. Vannak aztán volt honvéd tisztek, akik női munkákkal foglalkoznak, kendőket, sálakat, női piperéket kötnek, hálózhatnak selyemből. Mások ruha- és csizmavarrással foglalkoznak és ezeknek megyén a dolguk legjobban. Pettku György görög nem egyesült lelkész ruhavarrásban és foltozásban olyan ügyes, hogy bőségesen van pénze: nemcsak ellátja magát, de félre is tesz. Isten meg fogja áldani, mert becsületes munkával kereste! Az ő tanítványai: Klementis százados, Vörösmarty jegyző és Soly-niossy református lelkész, akinek igen sok a munkája, mert ügyes ember. Mint cipő- és csizmavarró legügyesebb Mandics Pál. Utána jön Marossy. De a céhmester e szakban Domiján Samu. ő pénzért nem dolgozik. Ügyes még e szak-mában Ráthonyi szatmár-ugocsamegyei birtokos, volt rögtönítelő törvényzéki elnök.

Nagyon szeretném, ha fiaimat ilyen irányban nevelnék, hogy bárhol és bármily körülmények között képesek legyenek kenyeret keresni és ne szoruljanak mások alamizsnájára soha, még ha ilyen állapotba jutnának is, mint amilyenben én vagyok, óhajtásomat, akaratomat és nézeteimet sokszor és hosszasan fejtettem ki kedves feleségemnek írott levelemben. Soraim aligha el nem hangzottak eredménytelenül.

1853. november

5.

Két hónapja nem kaptam hírt hazulról.

1853. november 6.

A levél még sem jön.

1853. november 7.

Annyira lehangolt kedélyű vagyok, hogy ha történnék is valami figyelemreméltó körülöttem, én azt nem tudnám figyelemmel kíséreni. Lelkem távol van innen. Szellemem elhagyja a fogdát, keresi szeretett nőmet és gyermekeimet.

És azok, mintha föld alá rejtöztek volna, legkisebb jelét sem adják annak, hogy élnek. Így bánnak az élők a halottakkal!

1853. november 8.

Séta közben a sors ma Szabó Ádámmal hozott össze. Ő felette bőbeszédű. De ember legyen ám, aki megértse. Feleletem, amíg vele jártam, mély hallgatás volt. A mai napot beszámíthatná a német büntetésembe egy hónapnak. Nem volna sok!

1853. november 10.

Ma megrohantak bennünket, kikutatták mindenünket, elkobozták írószerszámainkat és minden mesterséghez való eszközünket. E naptól kezdve tilos a kézművesmunka. Tilos mindaz, amivel a szegény fogoly pénzt keresett, vagy az örülés elől menekedve, egyformán pergő napjait töltötte. Még a favágáshoz való baltákat is elvették tőlünk.

1853. november 12.

Séta közben Domsich bátyóval kerültem össze, aki keservesen panaszkodott. A hetvenesztendős kalocsaegyházmegyei plébános a baltáját siratta. Három forintot adott érte! És elvették, elkobozták.

1853. november 13.

Levél még most se jött.

1853. november 14.

A győzők nem elégedtek meg kínjainkkal: most már a testünkhöz is hozzányúlnak. Nem volt nekik elég a rabság, amit ránk mértek, a vas, amit kezünk-lábunkon hordozunk már négy esztendeje, az éhség, a betegség. Az se volt elég, hogy a levegővel oly igen zsugorian bánnak, hogy megpenészedünk e falak között. Elvették a szegény rab menedékét: a kéziszerszámát. Most pedig egy bizottság járt itt,

gróf Thun vezetésével, amely elrendelte, hogy hajfürtjeinket és szakállunkat nyírják le. Gróf Thun különösen azon háborodott fel, hogy a papok bajuszt növesztettek a fogságban, így azután Domsich bátyó is megszabadult kipödrött, kifent, szép magyaros bajuszától. A parancsot oly túlbuzgóan teljesítették, hogy a református papok bajuszát is levágták: a Könyves-Tóth Mihály prédikátor uramét is. De voltak, akik nem engedelmeskedtek. Frank Károly és Fornszek Sándor huszárcapitányokat, báró Leutsch és Lukács Károly őrnagyokat, Murgu Eutim volt országgyűlési képviselőt és a roppant erejű Vidacs Jánost úgy kellett katonákkal lefogatni és megberetváltatni. Vidacs János gúnyosan így szólt a parancsot végrehajtó tiszthez:

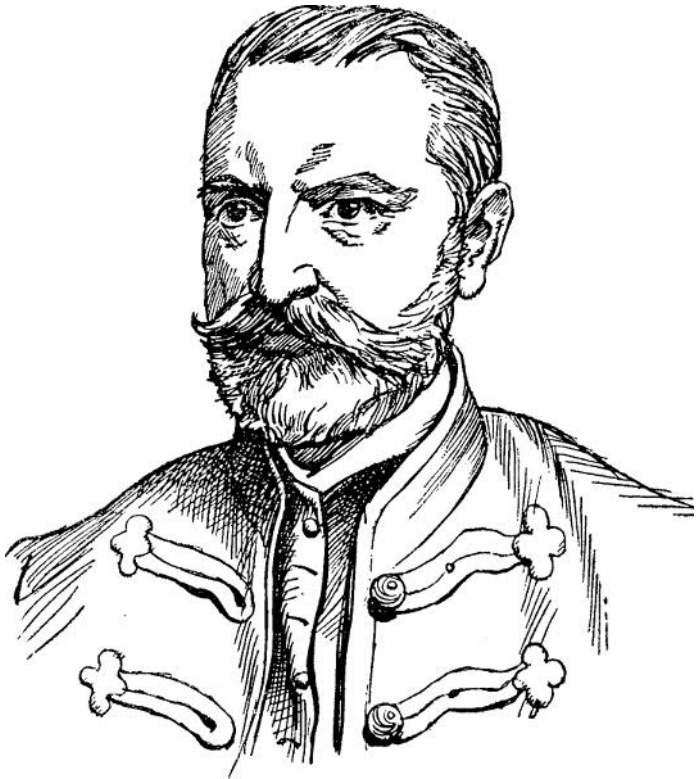
— Muszkákat most nem híttak segítségül? Mert maguknak ez a szokásuk!

Először történt négy év óta, hogy Vidacs János szóra méltatta rabtartóit. Ő arról volt nevezetes Josephstadtban, hogy semmiféle kérdésre nem válaszolt. Hiába szólította meg a profósz, ügyeletes tiszt, térezredes, térszázados, vagy maga őkegyelmessége, a várparancsnok. Senkinek nem felelt, senkivel nem állt szóba. Mindenkinek hátat fordított. De most meg nem állhatta, hogy e kemény beszéddel vérig ne sértse kínzóit.

Mi, többiek, engedelmeskedtünk. Szégyenkezve vallom be, hogy engedelmeskedtünk. Ha mindnyájan úgy ellenszegülünk, mint derék társaink, mint Vidacs Jánosék, akkor talán meggondolták volna magukat.

1853. november 18.

Ó mennyire irigylem olasz rabtársamat, Mangili bankárt! Az ő neje minden hónapban engedélyt kap arra, hogy férjét lássa. És elhozza a dajka a vár udvarára a kétesztendő kicsikét is, a rabság gyermekét. A gödrösarcú angyalka kis kacsójával integet a rácsos ablak felé, amely mögött

VIDACS JÁNOS

édesapja könnyes szeme csillog. Az órálló katona néha rá-mordul a gyerekekre és a dajkára, odébb abajgatja őket. De Mangili mégis láthatta magzatát. Én pedig még csak levelet sem kapok az enyémetől. Keservemben azzal foglalkozom, hogy társaim leveleit fordítom németre, vagy franciára. Mert levelezni csak a mások kezével, eszével és szavával szabad annak, aki nem tud németül, avagy franciául. Magyarul nem írhatunk levelet szeretteinknek, mert nem értik a nyelvünket az Árgus-szemű cenzorok. Mikor aztán megérkezik haza, Magyarországra, az idegenszavú levél, a szegény asszonyok, vagy öreg szülék megint kereshetnek valakit, aki lefordítsa azt nekik. Ha meg írni akarnak a rabnak, ők is csak a más szavával írhatnak. Keserves sor ez nagyon!

1853. november 20.

Megérkezett valahára a várva-várt levél. De milyen hírt hozott, teremtő Úristen! Etelka leányom, az én drága Etelka leányom nincs többé! Még július 14-én költözött el a siralomnak völgyéből és csak most tudom meg, négy hónapnak múltán. Egy évvel azelőtt lángeszű Irma leányom halt meg és most, most ő is követte... Nincs könnyem. Száraz szemmel bámulok bele a semmibe. Az ártatlan lélek jobb világon jár és én nem tudom őt követni. Gondolataim utat tévesztenek és elvesznek, mielőtt nyomába érnének ... Két gyermekemben még élt az „apa“ szó emléke. És éppen őket vette el tőlem a kegyetlen sors. őket, akiknek életéhez annyi és oly szép reménységet szövögettem, ők voltak a száműzött vigaszai. Ők voltak a rab reménységei. A kaján sors még reménykedésemet, még ábrándjaimat is megirigyelte. És irgalom nélkül semmivé tette. Nőm azzal vigasztal, hogy van még két fiam. Ám e két fiú engem nem ösmer! Én idegen vagyok számukra. Nem ismerik e szót: apám! Egyikőjük picinyke volt, mikor elhurcoltak, másukuk csak utóbb

született. Eddig legkisebb jelét sem tapasztaltam a gyöngéd ragaszkodásnak és szeretetnek, mellyel szülői iránt a gyermek viselkedni szokott.

Az óriási hegyeket befödte már a hó. Dermesztő szél száguld felém. Ez a szél csak a testet fagyasztja meg. De az irigy sors örök jéggé dermesztette az én reményeimet is.

1853. november 24.

Vastag hólepel borítja a földet. A tél, amely korán köszöntött ránk, még súlyosbítja a szegény rab állapotát. A kényszerített együttlét a legszörnyűbb helyzetek egyike, amelybe művelt ember juthat. E fagyos hidegben be vagyunk zárva egy kis szobába, éjjel-nappal, lakat alatt. Mekkora kegyetlenség ez és milyen bűn a humanitás ellen!

Madocsányi Pál felesége ma utazott el. Leveleket küldtünk véle.

1853. november 26.

Vastag hó borítja a földet, de a szél megállt, az idő kellemes. Ma szép számmal mentünk a kútra. A profósznak háromszor is ránk kell szólni, amíg végre abbahagyjuk:

— Einrücken, meine Herren, einrücken.

A profószokat már fölveti a pénz. Ők élelmeznek bennünket, mégpedig igen rosszul és igen drágán. Ők is vásárolnak mindent. Hogy az étkezésen javítsunk és a profószok zsarolásától szabaduljunk, étkezőtársulatok, ménage-ok alakultak. De a profószok összeröföntek és mindent elkövettek, hogy a háztartások működését megnehezítsék. E főzőtársulatok közül még legtovább tartotta magát Oroszhegyi Józsa guerilla-vezér társasága és a Hankovics György társamé. Szegény meggyötört gyomromnak igen nagy jötevője Hankovics, aki jó vacsorát főz. Ő a főszakács, míg viceszakácsa Schwendtner Misa, a híres tábori pap, a derék szónok. A tokányt, gulyásos húst és a tarhonyát Schwendt-

ner készíti, egyéb ételt Gyuri. Különös látvány nézni a hajdani országgyűlési képviselőket, kormánybiztosokat, ezredeseket fakanállal a konyha körül forogni!

1853. november 28.

Hajnali három órakor ránk törték az ajtót, szuronyos katonák rohantak be minden szobába, minden rab mögé odaállt egy, majd fölhangzott a folyosóról a kiáltás:

— Azonnal ki az udvarra, úgy ahogy vannak... Kutatás lesz.

Azzal gyanúsítottak bennünket már hetek óta, hogy az emigrációval titkos levelezésben vagyunk és — horribile dictu! — bankóprést tartunk a josephstadi rabságban. Most arra kényszerítették a foglyokat, dermesztő fagyban, vak-sötét éjtszakában, hogy a takaró alól kiugorva, egy ingben menjenek ki az udvarra.

Dideregve álltunk künn a fagyban-szélben, a verejtek ráfagyott a testünkre. Báró Leutsch őrnagy, aki tőlem a harmadik szobában lakott, nem akart engedelmeskedni.

— Nem megyek! Gázság, amit csinálnak. Házkutatást akarnak tartani? Ám tegyék! De arra nem lehet kényszeríteni politikai foglyokat és úriembereket, hogy félmeztelenül kimenjenek hajnalban az udvarra.

A tiszt jelentést tett a tábornoknak, aki ezt a hajnali rajtaütést vezényelte. A tábornok bement Leutsch szobájába, ahol a szalmazsákon fekvő őrnagy a következő szavakkal fogadta:

— Ön tábornok léteire olyan mesterséget üz, amelytől egy jóraló zsandár is undorodik. Szégyelje magát! De én is szégyellem, hogy egykor tagja voltam a hadseregnek, amelyhez ön tartozik.

A tábornok ezután nagy vitézi tettet vitt véghez: parancsot adott, hogy négy gránátos szalmazsákosztól együtt emelje fél báró Leutschot és vigye ki az udvarra.

1853. december 9.

Korán leszállt az este. A félhomályban nagyokat hallgatunk, elnyúlva az ágyon, vagy gubbasztva azoknak szélén, mint az ázott verebek. Agyunkon tompultság vesz erőt. Hosszú napok óta nem olvasok, nem is írok. Abba hagytam a munkát. Érzem, miként száll le szegény lelkemre is a sötétség, melynek nem lesz többé virradat ja. Itt élni, négy esztendeje már, a vastag falak között, messze a világtól, számkivetve az emberiségből! Nem tudjuk, mi történik otthon. Szegény Hazánk és az élők világa oly messze esik innen, mintha a véghetetlen Óceán valamely távoli szigetére dobott volna minket a hajótörés. Újságot nem lehet ide becsempészni. A leveleket cenzúrázzák. Mit sem tudunk. Azok a hölgyek, akik egyre ritkábban kapnak engedelmet, hogy férjüket meglátogassák — ó, az én nőm nincsen közöttük! — csak úgy beszélhetnek, hogy német nyelven szólnak és a hallgatózó ott fülel a két beszélgető házas-társ között. El vagyunk vágva a világtól. Sokszor úgy érzem, meg is haltunk. Az otthonvalók el is felejtettek. Meggyászoltak, mint messzi jeltelen sírban nyugovókat szokás. Aztán elfelejtettek. Sokszor őrvöngő vágyat érzek, hogy fölgorjajak, nekiszaladjak a falnak, öklömmel megdöngessem azt és ordítsak, amíg csak meg nem szakadok: „élek! értitek, ti otthonvalók? Élek! Élve temettek el. Rámhánták a földet, gyp nőtt a síromon. És ti nem tudjátok, hogy mi idelent élünk és szenvedünk.“

1853. december 17.

Ma reggel az egyik sáncos kezembe csúsztatott egy papírt. Komáromy György barátom, sáncribíró írja: „Thaisz Elek is itt van már a sáncban . . .“ Egyezernyolcszázötvenhármát írunk, annak is a végét. Még most sem enyhült a zsarnok? Még most sem fáradt ki a bosszú? De mikor moz-

KOMÁROMY GYÖRGY

dul meg már az a bosszúálló hatalmas Kéz, amelyet mi várunk ?

1853. december 18.

Akik nem kéziművességgel foglalkoznak, azok tudománnyal üzik el az agyvelőt bénító unalmat. Legnagyobb kapacitás közöttünk Barsi-Neumann bicskei plébános, aki hírlapi cikkeiről ismeretes. Ritka észbeli tehetségei mellett van egy nagy hibája: kötekedő természetű, goromba modor! Jeles nyelvteltség egyik szobatársam, Fieba József bánhidai plébános. Ugyanaz a katolikus pap, kire Haynau elfogatása alkalmával ötven botot veretett. Azóta nyomórúszagos az egészsége. Szlávy József kedvenc tudománya a matézis. Sok ismeret lakozik a talpig becsületes, kitűnő jó hazafiban, Pfeiffer József csanádvármegyei papban, aki Szent-Annán volt plébános. A volt katonák közül sokat tanul Dobay, Máriássy, Psotta, Tóth Ágoston, Tóth Károly, Nagy Jenő és Berzsenyi. A többi rabok tunya semmittevással töltik az időt. Némelyek borba fullasztják a bánatot, mások kártyával igyekeznek elúzni az unalmat. Aki teheti, az süt-főz örökösen és a hasát imádja. Másoknak egyedüli időtöltése az örökös álmodozás az amnesztiáról. Képzeliödnék. Egyik határidő után a másikat tűzik ki. Az nem zavarja őket, hogy sületlennél sületlenebb kombinációik meghiúsulnak. Sokan közülünk virágkedvelők. De hol tenyészék a virágot? Sok tanácskozás és vitatkozás után úgy oldottuk meg a problémát, hogy kereskedőktől vettünk drága pénzen ládákat és még drágább pénzen földet. A földdel telt ládákat a fal tövében végig fölállítottuk. Itt tenyészítettük a georginákat és folyondárokat. Így jutott hozzá az elbágyadt szem a szerencsééhez, hogy a kormos falon egy kis zöldet is láthatott. De hajh, a régi, szép nyárnak már vége! A ládák üresen állnak a fal tövében ...

Sokan egészségük kockáztatásával áldozzák a tudománynak nemcsak a nappalt, hanem az éjjelt is. Említésre méltó Göttmann Eduárd. Magyarosított neve Hunyadi. Őt egyébként Töröknek is nevezik. Katona lett volna és pedig lovassági őrnagy. Mint ilyen nagyon jártas volt a katonai tudományokban, de társai állítása szerint sohasem szeretett jelen lenni ott, hol emberhalál történt. Voltak nagy számmal ily természetűek is, annyi bizonyos. De hogy éppen ő lett volna olyan, nem tudom és nem is tartozik reám. Én csak annyit tudok felőle, hogy a tudományok sok ágazatában otthon van és öröm vele társalogni. Nemcsak öröm, hanem valóságos nyereség. Katonatársai nem igen kedvelik, mivel fölötte fősvény. Ezt magam is mondhatom: fősvénysége a piszkosságig megy. De az rám nem tartozik. Éjjel-nappal ír, mert huszonnégy órából csak hármát alszik. De csak hulladék-papírdarabokra ír, melyeket másoktól kap, vagy seprés alkalmával szed ki a szemét közül a folyosón. Hol hyeoroglifokkal ír, hol oly apró betűkkel, hogy azt szabad szemmel rajta kívül más el nem tudja olvasni. Ezekre megy már a papírhulladék, amit teleírt, de ha szükség van valamire, ő abban a pillanatban kikeresi és előmutatja. Ruhája tömérdek, felső úgy, mint alsó. De ő rongyokba öltözve ül asztalkájánál. Készpénze is meglehetősen, nagyrészt ezüstben és aranyban. De ő koplal, mint senki más. Pedig nagyétű ember és bámulásig sokat eszik, ha ingyen ehet. Sétálni soha, de soha nem jár. Nem sikerül őt kicsalnom. Azt mondja: nincsen ideje. Egészsége már hanyatlani kezd, holott óriási testalkatú és vaserejű. Egyébiránt embernek a legudvariasabb, a legmegelőzőbb ember. És a legkellemesebb társalgó, kit csak képzelni lehet. Nyelve virágos, sima, nehéz válni tőle. Beszédét mindig fűszerezi jó ötletekkel és ismeretekkel. Közönségesen azért nevezik Töröknek, mivel török nyelvel

foglalkozik és magyar, angol, francia, német, arab s töröknyelvű szótárt szerkeszt.

Szekeres György nádudvari plébános az orvosi tudományokkal foglalkozik. A régi iskola tanai szerint gyógyít, azaz allo-patice. Gyakran cserélünk szót egymással az orvosi tudományokról, mert magam is kezdek foglalkozni velük. De én Hahnemann halhatatlan tanát választom vezérül, mire Leitner Nándor alezredes, hajdan nagyváradi várparancsnok, saját tapasztalatából beszélt rá. Így aztán Szekeres Györggyel összemérjük szellemi fegyvereinket.

1853. december 20.

A kútnál néhány vánszorgó, görnyedt alakkal találkoztam. Nehéz volt fölismerni bennük azokat a mosolygó ifjakat, kiket alig fél éve hoztak ide Bécsből. Diákok ezek. a bécsi Univerzitásból, kiket politikai elveik miatt sán-crabságra ítélték. A sánc azután leszedte róluk a húst, arcukról az ifjúság üde színét. Árnyékok már, alig emberek.

Úgy hallom, hogy új foglyok érkeztek a sáncba. Magyarok. Mi történhetett otthon, hogy négy évvel a szabadságharc után új vendégeket küldenek Josephstadtba? Mégpedig nehéz sán-crabságra.

1853. december 22.

Közeledik a karácsony: az ötödik rabkarácsony. A sán-cosok, akiket szobáink takarítására rendeltek, súgva elmondják, hogy az újabban érkezett magyar urakat is köz-
zéljük tették. De ezek a közönséges katonai büntetettek több becsületet tudnak, mint bíránk, összebeszéltek, elhúzódtak a hosszú kazamata végébe, aztán megmondták a magyar politikai elítélteknek, hogy ők külön megmaradnak maguk között, az urak is maradjanak a maguk társaságában. Azóta illendően kiszolgálják őket és mindenben

tiszteletet mutatnak irányukban. E rablógyilkosok és marta-
talócok!

1854. január 9.

Hosszú idő után most láttam viszont Fornszek Sándort, őt bedézsázott szobába tették, sötét magánzárkába, melynek rácsos ablaka előtt deszka van, amit a rabok dézsának neveztek el. Azért cselekedték ezt vele, mert nem engedte levágni a szakállát. Az egykori daliás tartású, pirosposzgás katona meggörnyedt, vékony nyakán rezeg a feje, arca ráncos és szintelen. Ez lesz belőlünk a rabságban!

1854. január 11.

Ma kénytelen voltam megválni kedves, régi télikabátomtól, önként ajándékoztam azt a profősz-káplárnak, kinek igen megtetszett. Így kellett lennie! Megváltam tőled, ó, kedves, régi kabátom, mely a szegény rabot emlékeztette idáig múlt napok boldogságára, egykori jólétre. Meg kellett válnom tőled, ó, kedves, jó kabátom, ki óvtad veszendő testemet a tél hidegétől, tőled telhetően oltalmaztál engem ama téli utazásban is, a nyitott szekéren, mikor idegenbe hurcoltak, majd gyöngéden betakartad testemet, mikor hideg földön, lázban vergődtem és kitartottál mellettem itt, a messze bús idegen földön. Isten áldjon, kedves kabátom, Isten áldjon ...

1854. január 20.

Egy álló hétig bénán feküdtem ágyamban. Kútrajárás-
kor a jéggé fagyott földön megcsúsztam és elestem. Nem is csoda, mert még a szabadon mozgó ember is hanyatt-
vágódik ilyenkor. Hát még az ilyen szegény rab, aki va-
sat hord kezén-lábján. Nagyon megütöttem a combomat,
térdemet, összezúztam kezemet, arcomat. De még a korsó
is összetört. Ami igen nagy baj, mert újat kell venni he-

FORNSZEK SÁNDOR

lyette. A pénznek pedig nagy szűkében vagyok. Az én szegény családom örül, ha megszerzé magának a betevő falat kenyeret. Nagy áldozat, ha még nekem is küldenek néhány garast, szegény veszendő rabnak, a messze idegenbe.

1854. március 20.

A jég tisztul, a hó olvad már. Azok, akik nemcsak a Zwinger fölött látják az égnek egy tenyéryi darabját, a városba járó porkolábok mondják, hogy némely fa rügyezni kezd már.

Rügyező fák ...

Mióta nem láttam én már fát! Se rügyezőt, se virágzót, se tar gallyat. Semmiféle életet. Semmiféle virulást. Aszott kóró vagyok magam is.

1854. március 25.

Kezemben reszket a toll, a betűk táncra kerekednek előttem, szemem nedves fátyol borítja be, amint a gyertya libegő lángjába nézek. Nem vagyok elég erős ahhoz, hogy méltó módon megörökítsem a mai nap eseményeit. Délután három órakor a kulcs megfordult a zárban és a káplár beszólt: a nevemet mondta.

— Herr Földy ...

Többet egy szót sem. Csak abba a szobába vezetett, amelyet mi josephstadti rabok „beszélőnek“ nevezünk. Szívem oly hangosan dobogott, hogy azt éreztem: izgalmában fölfelé masírozik a torkomban és ki fog ugorni belőle. És egyszerre csak kinyílt az ajtó és megjelent a küszöbén, a térhadnagy kíséretében, az a bájos női arc, amelynek emléke mécses volt számomra az élőholtak síri éjtszakájában. Hogyan borultunk egymás karjába és öleltük át egymást zokogva — azt leírni nem tudja a toll. Kérdezni nem bírtam és nőm kérdés nélkül is beszélt, össze-vissza, möhön, mintha érezné, hogy ez ötévi távollét után gyorsan,

nagyon gyorsan kell használni az időt, mert ki van szabva szűkre, nagyon szűkre. Oly mohón beszélt ő, majd szóltam én, mint ahogy a fuldokló kapkod a levegő után. Egyszerre akartunk egymásnak elmondani mindent, mindent: mindazt a sok eseményt, búbánatot, keservet, amelyről öt-évi magány, ötévi kegyetlen árvaság után számot kellett adni.

Közben szemügyre vettem őt. Arca, kedves arca, sápadt. Szeme alatt sűrű pókhálót szőtt — ó, nem az idő, hanem a keserv! Keze, az a jóságos kéz, amely gyermekeinket fölnevelte és annyiszor terített szép asztalt nagyváradi házunk vigasságos napjaiban, meghervadt a munkában. De a szeme mosolygott és az ajka vidámságot mutatott.

Mily gyorsan repült az idő! Az óra, amelyet rabtartóink kegyelme engedett. Még sokáig álltam ott, megdermedve, mikor az ajtó becsapódott és léptei elhangzottak. A kulcsos káplárnak nógatni kellett, hogy térjek vissza szobámba.

Ma este édes álmokkal fogok elaludni. Tudom, hogy még két szép napom lesz: a várparancsnokság megengedte, hogy két napon át egy-egy órára láthassam őt.

1854. március 27.

Vége! Ma harmadszor láttuk egymást és már vége. Elutazott! És én ismét egyedül maradtam a börtön éjtszakájában. Hová lett a világosság? Mintha még most is hallanám búcsúzó szavának remegését: „János...” A homályból fölrémlik halovány arca, amelyet könnyek szántanak végig. Azután hallom az ajtó durva dőrejét, amint közénk csapódik. És távolodó lépteinek halk nesztét. A többi némaság. A többi sötétség. A többi éjtszaka.

1854. április 19.

Este bejött a foglár, behúzta maga után az ajtót és fontoskodó izgalommal így szólt:

— Meine Herren, óriási hír! Parancs érkezett a Festungskommandóra. Amnesztia!.. .

Nem is tudta folytatni, mert szobatársaim egyszerre kiáltottak fel:

— Amnesztia!...

És szinte hallottam, hogy csapódnak és nyílnak oda-künn az ajtók, hogy száll végig a vár mogorva falai között az öröm kiáltása, megrázva e sóhaj, vért, halált látott falakat:

— Kegyelem ... kegyelem ...

Azután tovább beszélt a profósz. Elmondta, hogy a várparancsnok már reggel óta íratja a schreiberekkel a certifikátumokat, az elbocsátó-leveleket.

— Sokat, rengeteg sokat, meine Herren... A neveket még nem írta bele, mert az amnesztiás rendeletet nem szabad fölbontani, öt pecsét van rajta! Öt pecsét, uraim! És az van ráírva a kuvertára: „április 24-én bontandó fel...”

— Április 24 — számolgotott Könyves-Tóth Mihály, a debreceni prédikátor —, ez a császárné és a császár esküvői napja. Most egy éve ...

— Für alle Fülle — folytatta a porkoláb —, megírják az urak elbocsátó-levelét. Még öt nap, meine Herren, még öt nap: a tábornok úr felbontja a parancsot, az üres helyekre beírja a certifikátumokba a neveket és akkor elbúcsúznak. Sajnálom az urakat. Ne tessék haragudni... én sajnálom a vendégeimet.

Teremtő Úristen, aki reményt adsz a szegény foglyok szívébe: adj erőt nekik, hogy kibírják ezt az öt napot, április 24-ig!

1854. április 23.

A Zwingerbe séta alatt bejött a térhadnagy és meghagyta nekünk, hogy szedjük össze a holminkat, pakoljunk az útra. Reggeli három órára készen legyen mindenki!

Képzeltető, mily nagy örömmel teljesítjük e parancsot. Ma éjtszaka nem tér nyugovóra egyikünk sem. Búcsúznak a fogdától. Könnyű szívvel.

1854. április 24. hajnali 2 óra.

Most gyújtottuk meg az új gyertyát, mert a régi már tövig égett. Ezen az éjtszakán világosak voltak az ablakok a josephstadi várban. Az örök nem törődtek vele. Tudták, hogy talpon van az egész fogház. Készülődünk. Az ajtók is nyitva voltak, látogatásokat tettünk, búcsúzkodtunk. Ilyen fajta beszélgetések hallatszottak egész éjtszaka:

— Ha kiszabadulok, pajtás és te itt maradnál, ezeket a könyveket, meg ezt a párnát neked hagyom. Ezt meg add át Péternek...

Közben egyre-másra sompolyogtak be a profószok, meg a kulcsos káplárok. Sóvár szemmel nézegették a pakolás munkáját. Még inkább a sok drága holmit, amelyet ládáinkba gyömöszöltünk. Meg-megszóltak egyik-egyik:

— Ezt csak nem fogja magával vinni az úr? Kár érte ... Adja nekem ...

A felelet majdnem mindig ez volt, a boldog ember könnyelműségével:

— Jól van . . . magának adom.

A profósz, vagy a káplár ilyenkor megelégedetten mondogatta:

— Ah, sie werden bestimmt frei. . . ganz sicher . . . Búcsúvacsorák is voltak majdnem minden szobában.

1854. április 24. hajnali 3 óra.

A folyosón léptek közelednek. Megindulnak és újra megállnak. A szomszédban ajtó csapódik. Valamivel távolabb is kinyílt egy ajtó, azután újra becsukódott. Hallottuk, amint a vas ráhullott. Milyen nehéz a várakozás! Már

virrad ... És még semmi nesz! Az ajtó ismét zárva. A léptek elhangzottak ... Csönd . . . Nem bírjuk tovább! Az ablakon át kiáltozunk ki a szomszédba, hogy mi történt? — Ketten kaptak amnesztiát a szobában — felelték —, Rómer Flóris, a matematikus bencés és Klein Ernő, a felkai luteránus prédikátor.

1854. április 24. reggeli 8 óra.

Már megvirradt. De a mi szobánkban bealkonyult. Ülünk a bepakolt ládák tetején, mint a gubbasztó éhes verebek. Halljuk odakünn a jövés-menést, a csoszogást, a beszédet. Jöttek a sáncosok, hogy a szomszédból kivigyék a szabadulók podgyászat a térparancsnokságra. Halljuk, hogy ott majd körülményesen megvizsgálják a ládákat. Odakünn hóföregteg kezdődik.

1854. április 24. este 8 óra.

A szabadulókat egy szobába zárták a térparancsnokságon és öröket állítottak az ajtó elé. A mi ajtóink délelőtt tízig zárva voltak. Hogy megemlegessük e napot! A császár örömnapiján még csak tiszta vizet sem kaptunk tíz óráig. Estére megtudtuk, hogy összesen huszonnégyen szabadultak ki. Az olaszok közül nyolcan, egy német, egy cseh és tizennégy magyar. Majd mind olyanok, akiknek kevés volt már hátra. De miként azt a foglártól megtudtuk, új vendégek is érkeztek, nehogy üresen ásítozzanak a cellák. Az új vendégek: Balló, Ocsvay, és Andrassy ferencendi gvárdián, 15—15 évre, Albert János marosvásárhelyi református prédikátor 10 évre. Ez 55 esztendő. Ez a négy ember együttvéve több büntetés-esztendőt hozott ide, mint amennyit elengedtek annak a huszonnégynek, aki ma kiszabadult.

A bús gyertyafénynél hozzáláthatunk a kipakoláshoz.

1854. április 29.

Most már virágzik a mandulafa is. Meg a körtefa. A madarak énekelnek. De ide nem jönnek, a rabok ablakára. Elkerülik ezt a kietlen kőfészket, ahol fű nem nő, fa nem virágzik. Milyen lehet a zöld mező? Már elfelejtettem.

A kikelet újra itt van. Tavaszra nyár, nyárra ősz, őszre tél. Forog az óramutató, halad az idő. Nincs oly hatalom, mely egyetlen messzeségbe letúnt percet visszahozhatna többé. De tavasz, nyár, ősz, tél: mindezek csupán szavak a mi számunkra, semmi többek. Mi nem látunk a váltakozó évszakok szépségéből semmit. Mi nem éljük át a tavasz madárdalos vidámságát, a nyár virulását, az ősz méla pompáját, a tél kedves örömeit. Mi kiszakadtunk az életből. Tavaszból, nyárból, őszből, télből. Halottak vagyunk.

1854. szeptember 17.

Csend. Néma csend. De odafönn, a sírok tetején, ott, ahol a ... *(itt a napló hirtelen megszakad).*

1854. október 31.

Oly hirtelen törtek ránk, elkobozni minden iratunkat, írószerszámunkat, hogy e naplóm, e kis töredéket alig tudtam már megmenteni. Sok lapja kihullott, sok szenvedő nap, fájdalmas emlék, sok könny, sok sóhaj lett semmivé. A szerteszórt lapokat elvitték, javarészét elégettem. Naplóm, melyet idáig írtam, hiányos lett, nagy szakadékok vannak az események elbeszélése között. Fiaim, ha meg-nőnek, nem olvassák atyjuk szenvedéseinek e beszédes emlékeit. Nem fognak okulni rajtuk. Sem más késő utódok. Tuz martaléka, vagy ellenség szemetje lett, mit én annyi keserves éven át, oly reszketések közben, halovány gyertyafénynél virrasztva papírra vettem. De valamit mégis megmentettem, hála ez ódon ház néma üregeinek, amelyek nem árulkodnak úgy, mint az emberek. Vájjon lesznek-e még

följegyzésre méltó, érdekes események? Félek, hogy ha lennének is, hiányzani fog tehetségem, eleven színekkel ecseteim azokat. Észbeli képességeim fogynak, lelkem maradék vídamsága eltűnt. A tűz kilobbant.

Elmúlt az október hónap és nem jött a levél kedves nőtől. Ó, ha tudná, mily szenvedések gyötrik ilyenkor aggódó keblemet!

1854. november 1.

Ma vasárnap volt és misére mentünk a kápolnába. De kevés embernek volt Isten házában olyan lelki öröme, mint nekem. Sőt, merem mondani, senkinek sem. Mert meglátam, amint vidor arccal elembé jön két sáncriab, Szmetka János és Gulyás András és így szólnak hozzám:

— Isten áldása szálljon az úrra: meggyógyultunk!

Mivel én a rabságban orvosi tudományokkal kezdtem foglalkozni, e két nehéz beteget gyógyíttattam. És sikerült őket talpraállítanom. Ez az én jutalmam és lelki örömöm.

De szükségem is vagyon e lelki vigaszra, mert búskomor lettem az elmaradt levél miatt.

1854. november 3.

Minden ajtónyitásra fel-feldobbanok, vérem arcomba szökik. Hátha! Hátha a profósz hozza már a levelet nőtől. Hozott is, ma újra hozott. De nem nekem. Mikor az ajtó becsukódott mögötte, bezárult fájdalmában az én szívem is.

1854. november 4.

A levél mégsem jön.

1854. november 5.

Annyira lehangolt kedélyű vagyok, hogy ha történnék is körülöttem valami figyelemreméltó, én azt sem kellő figyelemmel kísérni, sem pedig gondolataimat papírra tenni nem volnék képes. Mert lelkem távol van innen, szellemem elhagyja a fogságát, keresi szeretett nőmet és gyermekeimet.

De azok mintha föld alá rejtöztek volna, legkisebb jelét sem adják annak, hogy élnek, míg én epedve utánuk emésztődöm. Így bánnak az élők a holtakkal. Érzem, hogy saját lehelletem fog engem megfojtani.

1854. november 6.

A profosz ránk nyitotta az ajtót és beszólt:

— Herr von Madocsányi... Megjött a felesége.

Mindnyájan talpraugrottunk és míg Madocsányi Pál egyetlen ugrással termett a folyosón, hogy Magyarországról érkező nejéhez fusson, mi szívdobogva lestük visszatértét. Mert bizonyos, hogy Madocsányiné leveleket hozott. Leveleket. De kinek vájjon?

Ólomlábon jártak a fertályórák. Már több mint egy óra is eltelt, mire Madocsányi visszajött, kipirult arccal, föllelkesezve. Leveleket vett elő zsebéből és szétosztotta azt. Némán, mintha lábam földre gyökerezett volna, álltam ott és vártam. Nem mertem megkérdezni idő előtt, hogy nekem jött-e levél? Csak vártam és lestem: rabtársaim mily boldog izgalommal kapják ki a leveleket Madocsányi Pál kezéből, föltépik azt és olvassák, olvassák. Még egy levél volt Madocsányi kezében. A szívem a torkomat fojtogatta. Most, most! ... De Madocsányi a levelet nem nekem adta. És immár üres kézzel állott ott. Meg se kérdeztem. Minek? Reményeim semmivé lettek.

1854. november 7.

A toll már kezemben van, hogy papírra vessem keserűségemet. De nem. Jobb eltemetni azt szívem mélyébe, mert különben e vastag papírt is keresztülrágná.

1854. november 8.

Fájdalomba mártva tollamat, levelet írtam nőmnek. E levél ismét fájdalmat fog szülni. Így keserítik egymás életét az emberek, a helyett, hogy édesítenék azt. És mily bölcs lényeknek tartják magukat!

1854. november 12.

Hólepel borítja a világot. Fáj a lábam, amely azóta nyugtalanodik, mióta elestem a kútnál. Érzem, hogy nem lesz jó éjtszakám. De a tiéd, drága nőm, legyen jobb. Almodjál boldogabb világot. Kedvesem, jó éjtszakát! És jó éjtszakát nektek is, kedves gyermekeim.

1854 november 13.

Nem emlékszem, hogy olyan zord hózivataros *idő* lett volna egész rabságom alatt, mint e mai napon. A sétahely és a kút. környéke néptelen volt. Egyébiránt annyi való, hogy az emberek a folytonos ülés, a szobalevegő miatt annyira elpuhultak, hogy szinte félnek a szabad levegőtől. Bizony, gyengülünk mi, testben és léleekben, napról-napra!

1854. november 15.

Nagy volt a sürgés-forgás a tegnapi napon. A vár lakóit másként helyezték el, mint eddig voltak. „Téli szállásra“, mint egy elmés rabtársam mondta. Az átszállásolás oka az, hogy az emberek a kényszerített együttlakástól túlságos közel ismerik egymást és túlságosan ki is ösmerik egymást, összeférhetetlenek lesznek. Ráunnak egymásra. Elkíváncznak. Gyakran megtörténik, hogy akik néhány hónapja még pénzt áldoztak azért, hogy együvé kerüljenek, most újból pénzt áldoznak, jól megfizetvén a profószt, csupán azért, hogy szabaduljanak egymástól. Nem jó, ha az emberek túlságosan közelről vizsgálják egymást.

Én elvül tűztem ki: nem változtatni a szobatársakat. Már akkor sejtettem, hogy minél több embert fogok nagyon közelről megismerni, annál kevesebb embert fogok becsülni. Elvemhez hű maradtam mind e mai napig. Annyira, hogy akikkel a sors összehozott volt, midőn Olmützbe kerültem, azokkal vagyok még Josephstadtban is. Pedig nem kis föladat éjjel-nappal mindig együtt lenni.

Társaim közül már többen elmentek más szobába. Azok, akikkel négy esztendeje együtt vagyok változatlanul, itt következnek:

Jakab Mihály, biharmegyei születésű, jelenleg ötvennégyéves, biharvármegyei táblabíró és levéltárnok. A forradalom előtt élt tevékeny életet a politikai pályán. A magyar háború alatt a nagyváradi vésztörvényszéknél bírói tisztelet viselt s emiatt kötél általi halálra, majd kegyelem útján tizenötévi vason töltendő várfogságra ítéltetett el. Április hónapban, mikor az ausztriai császár házasodott, büntetési idejét felére leszállították.

Tóth Mihály, jelenleg negyvennégyéves, biharmegyei és Debrecenben református prédikátor. Működött a háború alatt irodalmi téren és Aradon volt a debreceni nemzetőrséggel, mint annak tábori papja. Kötél általi halálra ítélték és megkegyelmezték húszévi vason töltendő várfogságra. Mikor a császár Magyarországon járt, büntetésének kétharmadát elengedték.

Hajdú Lajos, jelenleg negyvenkétéves, csongrádmegyei, szentesi születésű, ugyanott református prédikátor és tanító. Irodalmi pályán is működött. Őt is halálra ítélték, majd kegyelemből húszévi várfogságra, vason. Az ő büntetésének kétharmadát is elengedte a császár, mikor Magyarországon járt.

Sillye Gábor, harmincötéves, hajdúkerületi, böszörményi születésű. E kerület részéről volt országgyűlési képviselő 1848—49-ben, hajdúkerületi kormánybiztos és főkapitány. Halálra ítélték, de tíz évre megkegyelmezték.

Ma elterjedt a hír, hogy hamarosan más várba szállítanak bennünket. Nem szeretném. Itt jobb a levegő, egészséges a víz. Egyébiránt nem hiszem, hogy ez meg fog történni. Csak azon esetre, ha Ausztriának háborúja lenne a porossal. Mivelhogy közel vagyunk a porosz határhoz. Ez pedig, a háború, nézetem szerint alig gondolható.

1854. november 17.

A hideg engedett, a hó olvadni kezd.

1854. november 18.

A mai séta kellemetlen volt a hideg havaseső miatt. De reám nézve mindazonáltal kellemetessé vált, mivelhogy R. G. és C. volt betegeim hálálkodtak, mert egészségüket helyreállítottam. Nem tudok eléggé hálát adni az Istennek, ki engemet abbéli kegyelmével megáldani méltóztatott, hogy szenvedő társaimon segíthetek. Ezáltal magamnak nemcsak foglalkozást, de örömet szerezhetek, mely szerzemény annál becsesebb, minthogy ilyen helyzetben vajmi ritka. Vannak és pedig többen, akik szíves készségemet egyáltalában nem méltányolják. Ilyenek például G—l, B—is, B—os, R—y, Sz—o. De az ember elvül tűzi ki, hogy embertársával jót akar tenni. Csupán hogy jót tehessen. Minden egyéb tekintet nélkül. És így az el nem ismerés vagy hálátlanság nem fog fájni sohasem. Magasztalom Isten bölcsességét, mert úgy alkotta az embert, hogy képes elfelejteni kilencvenkilencnek a hálátlanságát, ha csak egynek elismerésével is találkozik.

Ám mialatt én itt másokon segítek, gyermekeim odakünn egymás után hálnak. Mily szörnyű ez! Mily tébolyító! Meglehet, mikorra ütni fog a szabadulás órája, egyedül leszek.

1854. november 19.

A mai nap Erzsébet napja. Az ausztriai császárné nevénapja. Mily sokan várták fölvirradását, szívükben nagyra növelt reményekkel. Különösen az újabb foglyok nagyon bizakodók. Azt hitték, hogy üt a szabadulás órája. Vagy legalább leszállítják büntetésüket. Mi régebbiek már fásultak vagyunk és nem reménykedünk többé. Egykedvű nyugalommal szemléljük izgatott társainkat, akik egész nap az ajtót lestek, a közeledő-távolodó léptekre füleltek és várták

a csodát. Azután, hogy elmúlt ez a nap is, miként a többi, komor némaságba estek. De alig telt el néhány óra, már újra bizakodni kezdtek és új határidőt tűztek ki, hogy azzal vigasztalják, azzal biztassák magukat. Így telik majd egyik határidő a másik után. Véle együtt a fogság ideje. És az életünk.

1854. november 20.

Molnár Gábor, Erdélyből való fogolytársam ma kellemesen lepett meg egy fürt szőlővel, melyet hazulról kapott. Könnyezve néztem az aszalt szőlőszemeket, a hervadt levelet. Tenyeremben dédelgettem, majd behunytam a szememet és messze multakon merengtem. E kis fürt szőlő nemcsak táplálékot, jó ízt, zamatot hozott a szegény fogolynak, de elvitt engem a nagyváradi szőlőhegyekre, hol hajdan oly sok víg órát töltöttem, barátim körében. Az ember szeret a múltban elkalandozni. Minél szomorúbb a jelene, minél keserűbb a jövője, minél reménytelenebb az élete, annál inkább kapaszkodik görcsösen a múlt öröméhez, az eltűnt boldog órák emlékezetéhez. Szánandó ember az, ki a multak tükrébe pillantani fél, vagy nem tud. Szánandó ember az, aki behunyja szemét a multak tükre előtt, mert az borzasztó képeket mutat neki.

Az ember éljen úgy, hogyha bármi balsors érné, legalább a múltjában találjon örömet.

1854. november 22.

Régi dolog, hogy a magyar egyet nem ért. Szomorúan tapasztaljuk ezt itt is, a rabságban. Magyar ember egyik főbűne, hogy gyanúsítja egymást. Különösen a vakmerő újoncok rágalmazzák azokat, akik kiállották a tűzpróbát, negyvennyolc előtt úgy, mint negyvennyolcban, járván a tövises pályán ingadozás nélkül, midőn e pálya veszélyes volt. Azok, akik még az újonc-nevet sem érdemlik a szabadság seregében, a próbált veterán hazafiakat, a szabadság

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ

valódi mártírjait gyanúsítani merészelik. És miért? Mert a tapasztalatlan újoncokat nem akarják elősegíteni a levegővárak építésében, sem velük együtt a levegőben repülni.

Ily vérlázító jelenetnek tanúja voltam ma a sétán, hol Gyárfás dühös viselete megbotránkoztatott minden jobb-érzésű és józan gondolkozású rabot. Aki közülünk hiszi, hogy muszka még egyáltalában van a földön, az pecsovics, sőt hazaáruló! A dühös patrióta erdélyi születésű, hivatására székely ügyvéd. Forradalom alatt feltűnt a színvonalra, talán intendáns- vagy kormánybiztos-szerepben. És most, ha lehetne, Marat szerepét is eljátszana! Igaz, hogy találkoznék itt a josphstadi rabságban Robespierre is: Göll Antal. És Danton: Túri. A bőbeszédű Szabó Ádámnak bizony nem tudok illő szerepet adni. Bár kívánczik rá. Valamint másoknak sem, akik erre kíváncsiak, mert ama francia szörnyetegek legalább borzasztóan hatalmasak voltak a bűnben. De ezek, minthogy tehetségeik hiányoznak, még a bűnben sem tudnának gyalázat nélkül fetrengeni.

1854. november 24.

A tisztí rangjuktól megfosztott, bűncselekményekért elítélt osztrák hadseregbéli foglyokat „stigliceknek“ nevezik. Nagyon lenézett, nagyon megvetett állapotban vannak, szegények. Ezt nem tudom helyeselni. Igaz, hogy közülük sokan itt is, igen helytelenül, sőt gyalázatosan viselik magukat! Vannak, akik irigy szemmel nézik az elnézést, vagy nagyobb figyelmet, mit a politikai foglyok iránt tanúsítanak. Ezek árulkodnak, ami aztán nem annyira nekünk szerez kellemetlenségeket, mint a felügyelő személyzetnek.

Vannak aztán szerencsétlenek, akik künn gyakorlott mesterségüket, amiért idekerültek, itt is folytatják: egymást lopják. Éppen ma történt, hogy a bezárt asztalkából eltűnt egyiküknek az aranyórája, aranylánccal és két drága gyű-

rúje. Nagy motozást tartottak náluk (ők az épület másik végén laknak!). De a motozásnak nem lett semmi eredménye. Nehogy azonban kimaradjunk a bajból, a stiglicenkénél történt lopás miatt ma elmaradt a séta. Örülnek, ha valamely ürügy alatt ellophatják tőlünk a szabad levegőt, mellyel oly fukaron bánnak, mintha pénzért vásárolnák és nem az Isten adná minden emberfiának, aki a földön él. Az újabban érkezett foglyok közül sokan megbetegedtek, mert négy-öt hónap is eltelik, mire először levegőre engedik őket. Mi, régiek, harmadnaponkint sétálhatunk egy-egy órát. Ha azonban valamely komissió jön ide, vagy ha bármely más okból meg lehet rövidíteni bennünket, elmarad a séta és akkor várhatunk újra három napot, amíg összeaszott, penészes tüdőnk egy kis levegőt szippanthat.

1854. november 26.

Szerencsétlenségemre nem tudok semmi kézi munkát. Nem vagyok képes még a legkönnyebbet sem megtanulni. Mikor a tanulásban, komoly olvasmányban elmém kifárad, szórakozást találok a mulattató francia történelmi regényekben. Ma is bevégeztem egy ilyenek az olvasását: a „Renée“ címűt olvastam, melynek XI. Lajos király a főszereplője. Csakhogy maholnap kifogyunk az ilyen könyvekből és aztán mit csinálunk? Magyar könyv alig jut ide. Nem tudunk lépést tartani a magyar irodalommal és nem-sokára éppen olyan járatlanok leszünk literatúránkban, mint vagyunk az ország viszonyaiban. Ha nagy ügyelbajjal egy-két magyar regényt bebocsátanak néha, alig juthat hozzá az ember, annyi az olvasó. Némelyik oly gondatlan, hogy ép könyv helyett rongyokat ad vissza. Legtöbbet fáradozik, hogy magyar könyveket kapjunk, Vargha Imre volt jászkun-kerületi főjegyző és élelmezési biztos. Az ő szívességéből olvastam Jósika Miklós és Jókai Mór néhány újabb regényét.

HAJDÚ LAJOS

Az idő ködös, nedves. Markovics Antal és Deák Antal betegeim jobban vannak.

1854. november 27.

A stigliceknél történt lopás miatt még ma is kutatnak és így a séta ismét elmaradt. Hajdú Lajos szobatársam ma Szentestről nagy ládát kapott. Annyi és oly sokféle enivaló és másféle holmi volt benne, hogy a leggyöngédebb gondoskodás jelének látom e küldeményt. Látván e gyöngédséget, melyet nem szüntet idő és távolság, a családi élet e kedves jelét, a hűségnek e ragaszkodását, bennem fájdalmasan támadt föl a múltak emlékezete. Érzelmeim annyira fölgerjedtek, oly lelki vihar dühöngött bennem, hogy le kell tennem a tollat. Nem tudok tovább írni. Nem tudok! Hiába, bármily nagy lelkierőt is adott az Isten, hogy túrjem a sors csapásait, jönnek mégis gyöngé percek. A jobb sorsra való emlékezést ki nem irthatja a gonosz jelen. És ha egy pillanatra megrendül a lélek, e gyengeségért elnézést érdeme),

1854. november 29.

Szeretett nőmnek írtam ma levelet. Ünnepe ez. De sátoros ünneppé válik, ha tőle kapok levelet. E szerencse ritkán ér engem. Gyakran nem három, de majd kétannyi hónap is eltelik, félesztendő, hogy betűnyi sort sem kapok tőle. Ilyenkor leírhatatlan aggodalmak szorítják keblemet. Az ilyen napok mindenike fölér a börtönnek egy-egy hónapi kínjával.

A bécsi kormány kegyetlenebb rendeletet ki sem találhatott, mint azt, hogy politikai fogoly csak három hónapban egyszer írhat levelet, akkor is előre kijelölt személynek. Ha mástól érkezik levél, vagy meg nem engedett nyelven, talán időnap előtt, azt nem adják át. Még a hírért sem mondják meg a fogolynak. E szerint ha a férj nejét jelölte ki levelezőjéül, többé sem szüleivel, sem gyermekeivel nem

közlekedhetik. A legszentebb kapcsokat szaggatta szét a gonosz emberi kéz!

Nem lehet azt leírni, milyen hatást tesz az emberre ilyen állapotban a kedves kéztől jött levél. Édesen emlékezem vissza arra az időre, midőn még szabadon írhattunk, valahányszor csak szívünk úgy sugallta és annak, akinek szívünk szerint írni akartunk. Ó, milyen sok enyhülést adtak fájó szívemnek szegény jó Irma leányom levelei! S milyen sok boldog, vidám percet szereztek a szellemdús Csáky Petronella grófné sorai. És szegény kis Etelka leányom levelei... Mater Karolina vigasztaló sorai is boldogítottak. Isten áldja meg e nemes gondolkodású apácát a kolostor falai között! Isten, adj erőt neki és minden hozzá hasonlónak, hogy le ne roskadjanak a nagy teher alatt. Megemlítem itt Baróthy Pál barátomat is, ki minden hónapban felvidített leveleivel, amíg csak lehetett. Isten, áldd meg e nemesszívű barátot! Engedd, ó Atyám, hogy gyermekeiben és unokáiban örömet és vigasztalását lelje. És engedd, hogy iránta és többi barátaim iránt leróhassam egykor tartozásaimat.

Josephstadt, 1955. november 30.

Hankovics György pajtásom konyhájából kapok vacsorát. És pedig jót, nagyon jót. öt éve eszem a fogság kenyérét, de szegény nyomorult testem ez öt év alatt nem részesült annyi jóban és élvezetben, mint a lefolyt egyetlen hó alatt. Félek, hogy ha a vacsoratársulat felbomlik, megsínylem e változást, mert igen hozzászóktam a jobb étkekhez. A társaságban hatan vagyunk: Madocsányi Pál, Markovits Antal, Bónis Samu, Schwendtner Mihály, Hankovics György és én. Van-e fogalma szabadságban és jó módban élő emberfiának arról: mit jelent a mi számunkra e konyha? Úri szakácsaink művészete magasztaló verset érdemel! Jó, ízle-

tes ételeket csinálnak, mindkettő pazarul bánik mindennel s ezt gyomrom szereti, de erszényem sehogyan sem. Ebédet, amilyent-olyant, adnak a profósok. De vacsorát nem. Így, aki estére enni akar valamit, kénytelen maga készíteni. Kár, hogy magam az ilyen konyhai mesterséghez nem értek. Nincs hozzá semmi tehetségem. Még a kézügyességem is hiányzik. Olmützben én is voltam egy darab ideig kukta, de tovább nem tudtam vinni, mert a füst ártott a szememnek. Így tehát kénytelen voltam búcsút mondani még a szakácsinasságnak is. Beláttam, hogy semmi hasznot nem látják. De annál jobban tudom becsülni azokat, akik azzal foglalkoznak, mert kuktaságom ideje alatt tapasztaltam, hogy nem oly könnyű dolog bármily csekély ebédet is kiállítani. Fogságomban tanultam, hogy nem oly csekély feladat, mint sokan gondoltuk: a háztartás. Tiszteletre-, szeretetreméltók vagytok, ti jó nők és én fontosságotokat éppen fogságomban tanultam ismerni. Nektek, férfiak, azt javasolom: tisztelve szeressétek a nőket és tudjátok meg, hogy náluk nélkül nincsen gyönyör, nincsen élvezet. Náluk nélkül az élet nem élet. Aki állításomban kételkednék, zárassa be magát!

1854. december 1.

Ma kaptam kedves nőm levelét, mely október 29-én kelt. Tehát egy hónap múlva jutott az kezembe Gyakran megtörténik, hogy a leveleket kitörölt sorokkal küldik vissza Bécsből és leginkább Pestről, hol a levélvizsgálók szigorúbbak, sokkalta inkább azok, mint a bécsiek. Nem egyszer történt már, hogy az innen menő levelek keresztülmentek a bécsi vizsgálaton és Pestről visszautasítottak. A nagy késedelemnek oka az, hogy mikor Magyarországról levél érkezik ide, a rabságba, a várparancsnokság azt visszaküldi elsőb — Magyarországra. Josephstadtból visszazármaz-

tatják Pestre, hogy ott megvizsgálják azokat és ismét elküldjék Josephstadtba. Holott a levél már egyszer keresztül utazott Pesten. Mily körülményes eljárás! Ezt *is* csupán azért találták ki, hogy bennünket gyötörjenek. Vagy talán azért, hogy a sok tintásujjú a maga fontosságát megbizonyítsa. És szaporítsa a papirost, a tinta-, a pennafigyasztást, valamint a bélyegeg forgalmát.

1854. december 2.

Nincs bizonyosabb mód a jó hazafiakat egymástól elidegeníteni, mint őket együvé zárni. A szobatársak között ritka az egyetértés, a szívéllyesség. Szerencse, ha örökösen nem patvarkodnak. Sőt, ha nem gyűlölik egymást! Valamennyi fogolytársaim csodálkoznak azon, miként lehetséges, hogy mi négyen folytonosan, évek óta együtt lakunk és tudunk együtt lakni. Magam is csodálkozom rajta, mert bizony a mi szobánk sem templom és mi sem vagyunk angyalok. Nem bizony! Magamat sem veszem ki. Annyit mindazonáltal kénytelen vagyok magam mellett felhozni, hogy túrni megtanultam itt. És nyelni is, mint mondani szokás. Gyakran vagyok vak, gyakran süket és leggyakrabban néma. E képességeimnek kimondhatatlan hasznát vettem és fogom talán venni akkor is, ha Isten megsegít és kiszabadulok a fogságból, visszatérek az emberek társaságába.

Azért jegyeztem föl mindezt éppen ma, mert lakótársam, Jakab Mihály, szokott nyers és durva modorával éppen ma idézett fel kellemetlen jelenetet. Sajnos, ezúttal magam is megfelejtkeztem az arany szabályról, hogy süket és néma legyenek. Kijöttem a sodromból és ezáltal véretem kelleténél jobban fölhevítettem. Így aztán csak ártottam egészségemnek. Bizony gyarló, nagyon gyarló teremtmény az ember! Ideje volna szabadulnunk, különben nagyon megunjuk, nagyon meg is utáljuk egymást.

1854. december 3.

A fehérhajú, fehérbajszú öreg Ambrus János, a nagyváradi vésztörvényszék egykori elnöke láncát csörtetve, de csillogó szemmel lépett be a szobába:

— Bajtárs — mondotta —, ma huszonöt éve, hogy szeretett nőmet oltárhoz vezettem. Ma volna az ezüstlakodalmam ... De hát nőmtől kegyetlenül elválasztottak és társul helyette vasláncot adtak. Nem tehetek egyebet: emlékezem. És itt hozom ezt az üveg bort. Barátim, ürítsétek ki nöm egészségére!

Némán koccintottuk össze a poharat, miközben nemcsak az üveg zördült egyet, hanem a lánc is, kezünkön-lábunkon. Egy áldott asszony egészségére ittunk, ki éveken át ápolta férjét az olműtzi fogságban, mivelhogy megengedték neki a városban lakást. A jó asszony ide, Josephstadtba is elkísérte urát és gyöngédségével, figyelmével enyhíteni igyekezett a rabság kínjait. De megtiltották az itt-tartózkodást és azóta szeretetet lehellő soraival igyekszik férje sorsán könnyíteni. Az öregúr már hatvanötödik évét tölti. Neje odahaza pénzért dolgozik, hogy férjét bő havi pénzzel és válogatott küldeményekkel lássa el. Koccintsuk hát össze a poharat, éljen a derék nő és engedje a Mindenható, hogy ha ezüstlakodalmát nem tarthatta, tartsa meg jó egészségben aranylakodalmát és egymás iránt érzett szeretetük akkor is oly lángoló legyen, mint most.

1854. december 4.

Különös az időjárás errefelé. Tegnapelőtt délig őszi idő járt: déltől mintegy négy óráig kellemes tavasz, azontúl tél, hó és zivatar. December harmadikán, midőn kútra mentünk, délután négy órakor már bokán fölül volt a hó. És ma, egy nap után, már nyoma sincs. De szakad az eső és zúg a szél. Ilyenkor eszembe jutnak a szegény hajósnépek.

Nevezetesen az angolok s franciák, kik az orosz háború miatt a Fekete-tengeren bajoskodnak.

A mai délutánt egy órától háromig a szomszéd kilences számban töltöttem. Bónis Samu, Hankovics és Markovits kártyáztak, én s Madocsányi olvastunk. Oly nagy volt a dohányfüst, hogy megfájdult a fejem. Még most is fáj.

Ott haliám, hogy tegnap nagy estély volt a hármasszámban. Sperlák, mint új szobatárs, megvendégelte a többieket. Attól tartok, hogy néhány hét múlva azért adna vendégséget, hogy némelyik társától megszabaduljon. Azt mondják, két ember lakik ott, igen nehéz természetű: a sebeslábú, mogorva természetű Tunyog István volt honvédtiszt, akit testi fájdalmai tesznek sötét kedélyűvé és Szmaglovszky, krakkói tanár.

1854. december 5.

Az idő délutáni két óráig kellemetlen volt, de akkor derülni kezdett és megmelegedett. E különös éghajlat alatt a nyári nappal hosszabb, mint minálunk, de a téli nap kurtább. Nyáron este kilenc órakor még olvasni lehet, erőltetés nélkül, télen pedig reggeli nyolc órakor is alig lehet megkülönböztetni a betűket. A téli világosság hét órából, a sötétség tizenhét órából áll.

Ha kérdezné valaki, miként töltjük az időt, nem tudnék egyenesen felelni. Ahány ház, annyi szokás. A mi szobánkban következőképen telik el egyik nap úgy, mint a másik:

Az éj hosszú lévén, azt nem bírja átaludni egyikünk sem. Reggeli négy-öt óra között hol az egyik, hol a másik gyújt gyertyát, olvas, vagy forog egyik oldaláról a másikra. Hét-nyolc óra közt minden ember talpon van. Ilyenkor jönnek a szolgálatra rendelt sáncosok, kik a szobákat kitakarítják, majd a profőszoktól elhozzák a reggelit és egyéb rendelt holmit. Mintegy kilenc órakor eltávoznak. Miután

a szobát kiszellőztették és a reggelijét kiki elvégezte, a hetes pedig befűtött, minden ember leül asztalkájához és írással vagy olvasással foglalkozik délig. Sétanapokon annyiban van változás, hogy az udvaron, vagy kedvező időben fönn a bástyán töltünk egy órát. Tizenkét órakor, sőt néha elébb is, hozzák az ebédet a szegény sáncosok. Szűk ebéd ez, negyedóra alatt elköltjük. Tizenkettőtől egy óráig nyitva vannak az ajtók, de csak a felügyelő személyzet elnézéséből, szabályellenesen. Ilyenkor látogatunk át a szomszédba és társalgunk. Egy órakor az ajtókat ismét bezárják, mindenki asztalkájához ül és írással, olvasással foglalkozik egészen négyig. Akkor kinyitják az ajtókat, mindenki kifelé siet, ki vízért a kúthoz, ki meg másfelé. A multság negyed-óráig tart, melynek múltával a profosz elkiáltja az „Einrückent“. Mikor betakarodtunk odúinkba, az ajtókat ismét ránk zárják. Ilyenkor mondja el kiki, amit a kútnál hallott. A társalgás gyertyagyújtásig tart, mialatt a szobát szellőztetjük, a hetes pedig befűt, öt órakor betesszük az ablakot, ismét asztalkánkhoz ülünk, elköltjük vacsoránkat, olvasgatunk, vagy búsulunk és haza gondolunk. Némelyik országokat alapít és országokat töröl el a föld színéről, az üres levegőben... Kilenc órakor el kell oltani a gyertyát és lefeküdni.

Így megy ez a mi szobánkban, egyik nap úgy, mint a másik. Az egyformaságnak nem sok a gyönyörűsége, akárki elhiheti.

Fentebb emlitem ezt a szót: „hetes“. Nálunk hétszámra megy a fűtés kötelessége, emberről-emberre. A hetes tartozik a fát fölhasogatni és napjában háromszor befűteni. Arra pedig, hogy friss levegő legyen a szobában és hogy annak minden zuga tiszta legyen, én ügyelek, örömet teszem, mert saját érdekem is így kívánja.

1854. december 6.

Madocsányi Pál szomszédom betegsége miatt ma nem tudott sétálni. Üzent, hogy szökném át hozzá délután. Meg is tettem szívesen. A beszédből csakhamar kifogytunk és hozzáláltunk a sakkjátékhoz. Egy partit nyertem én, egyet ő. Aztán hazamentem szerencsésen, anélkül, hogy útközben kellemetlenségem lett volna, mint az ilyen tilos látogatók alkalmával nem ritkán szokott történni. Hajdan idehaza is — Isten ne vegye bűnül, hogy azt mondom a célára: „idehaza“! — sakkot játszottunk esténként. Egy-két partit. De még ezt az ártatlan mulatságot is elrontotta a démon, mely egy szerencsétlen pillanatban megszállotta Tóth Mihály debreceni prédikátort. Ő a sakkban ha nem is volt erősebb, de bizonynyal gyengébb sem volt nálam. De annyi előnyöm volt felette, hogy játék közben nem kapott el úgy az indulat, mint őt, kire a veszteség annyira hatott, hogy egész éjszakákat töltött álmatlanul. Ezelőtt mintegy három hónappal, szokásunk szerint, estve hozzá ültünk a sakkhoz. A szerencse reám mosolygott és megnyertem az első partit. Mire játszótársam indulattól korbácsolva felkiáltott:

— Majd megmutatom, hogy a második partit én nyerem meg, ha a fejedre állsz is!

De a szerencse ismét nekem kedvezett, nem Petőfi Sándor egykori barátjának, a debreceni nagytiszteletűnek, ő akkor dühbejött, ajka reszketett és szinte lihegve mondta:

— Játsszunk még egyet és szemembe pökjön minden ember, ha azt meg nem nyerem!

Láttam, hogy nyelvét nem az ész kormányozza. Szavát föl se vettem, hanem így szóltam:

— Majd játszunk holnap, mára elég volt, Mihály!

De ő már reszketett a dühtől. Arca vörös volt, nyakán kidagadtak az erek.

— Igen — kiáltotta —, mert félsz, hogy letépném homlokodról a babért. Mutasd hát, hogy van bátorságod!

Erre már egy szót sem szoltam és leültem a táblához. De a partit nem végeztük be, mert az indulatoskodás heve annyira eltompította elméjét, hogy alig tettünk néhány húzást, vesztesége máris kétségtelen volt. Midőn ezt észrevette, oly dühbe jött, hogy a sakktáblát földhöz vágta és az ártatlan faragott alakokat lábával össze-vissza tiporta, pozdorjává törte.

— Soha az életben többé, soha e földi életben nem játszom — fogadkozott.

Nem is játszottunk azóta sakkot a mi szobánkban. De Tóth Mihály nagytiszteletű, az egyébként oly világosszellemű, nagytudományú pap, sohasem felejtette el, miként aláztatott meg benne a góg, az elbizakodás, a dölyf. A büntetést pedig mindketten megfizettük, mert éktelen indulata nemcsak őt fosztotta meg a fogság egy nagy multságától, hanem engemet is.

1854. december 7.

A sétán mindjárt észrevettem, hogy a szokottnál élénkebb a társalgás. Láttam a nekipirult arcokat, az izgalomban égő szemeket. Vájjon mi történhetett? A vár néma falai közé vajmi ritkán furakodik be a hír. Nem tudjuk, mi történik odakünn, a nagyvilágban. De most a szellő szárnyán valahogyan mégis csak betolakodott ide a nagy újság: Ausztria véd- és dacszövetséget kötött Angliával és Franciaországgal, hajdani megmentője, az orosz ellen!

—Ez hihetetlen — monda egy lengyel fogolytárs —, nem hiszem el. Még csak öt esztendeje, hogy szoros szövetségekben győzték le, tiporták el Magyarországot.

—Én nem tartom ezt olyan hihetetlennek — feleltem én. Ausztriának nem lehet, nem szabad az oroszhoz csat-

lakozni a keleti kérdésben. Érdekeit, a birodalmat, sőt talán a trónt veszélyezteti, ha az oroszhoz áll.

Heves vita indult meg erről és véleményemet erősen védelmeznem kellett. Sokan akadtak, akik vérmes reményeket tápláltak. Háború, nagy háború, az osztrák szembe fordult volt szövetségesével és pártfogójával! ... Hátha nekünk is virrad valahára? Én tartózkodó vagyok és erre intem a többieket is. Mit lehet azt tudni: mi eredménye lesz a háborúnak? Csak az Isten tudja, de sem Miklós orosz cár, sem Napóleon, a franciák császára, sem Palmerston.

Az idő egészen tavaszias.

1854. december 8.

Ma, Boldogasszony fogantatása napján, a kápolnába kísérték bennünket. Ismét láttam a josephstadti vár ijesztő kísérteteit: a bécsi forradalom sáncribjait. Már alig ván-szorognak. A hajdani diákokból roskadt csontvázak lettek. Szemből kihunyt az élet lángja. De vannak közöttük meglelt emberek is: egy bécsi orvos, egy mérnök, egy kávé és egy serfőző. Újabban ismét érkeztek sáncri magyarok is. Vasváry, kinek testvére közöttünk ül mint várfogoly, sáncri munkán van. Ugyancsak ott sínylődik Major, akinek az öccse szintén köztünk volt, de már kitöltötte az idejét és kiszabadult. Ott szenved Mayerffy nevű pesti honvédtiszt és Erdődy. A sáncri sorsa a miénkhez képest rettenetes. A kettőt nem lehet összehasonlítani egymással. A mi állapotunk boldog jólét azokéhoz képest. Úgy tartják őket, mint a barmokat. Sőt még rosszabbul, mert a barom alá szalmát hint a gazda. De a szegény sáncri pusztán deszkán hál, eledelül moslékot kapnak és mégis nehéz munkát kell végezniük. Ha vétének a szabályok ellen, bottal hívják vissza azokat az emlékezetükbe.

1854. december 10.

Szomorú évforduló, öt éve, hogy a budai kazamaták-ból elindultam társaimmal az idegenbe.

1854. december 11.

Vásár van Josephstadtban. Ennek is mi valljuk a kárát, mert ilyenkor nem engednek ki a sétára. Két nap egymás után. Vájjon miért? Az okát át nem látom. Hallottam, hogy a várparancsnokság fél. Mitől? Sok őrt állít ki az utcákra és a cseheknek még csak közeledni sem lehet ahhoz a tájhoz, hol a fogház van.

Spanocchi Lipót gróf altábornagy, a várparancsnok, súlyos betegen fekszik néhány napja. Némely társam azt óhajtja: bár megszabadulnánk tőle. Azt hiszik, nálánál rosszabb nem jöhet. Én pedig azt mondom, jöhet jobb, de jöhet rosszabb is. Halálát nem óhajtom hát.

A katonák reggeltől estig gyakorlatoznak. Minden áldott nap. Ünne- s vasárnapokon is. Akár fagy, akár nem, akár havazik, akár nem.

Hála legyen az Úrnak: Palkó református prédikátor, egyik súlyos betegem, meggyógyult.

1854. december 13.

Már újra kezdik a szakállüldözést. Akinek a nagy szakállstatárium óta újra kinőtt férfiúi dísz, azt úgy gyöt- rik, hogy nem adnak neki engedélyt a levélírásra. Azzal is fenyegetnek bennünket, hogy aki szakállat növeszt, nem engedik többé ki a szabad levegőre, sétálni. Pedig a szakáll- ügy már feledésbe merült és majd mindenki meghagyta újra a szakállát. A dicsőség azonban nem volt hosszú életű.

1854. december 14.

Kedves nőm október huszonkilencedikéről kelt levelét azzal rekesztette be, hogy két hét alatt írni fog és egyszer-

smind egy kevés pénzt küldeni. Azóta másfél hónap telt el, de se levél, se pénz nem érkezett. Pedig mind a kettőre nagy szükségem volna. Soraira még inkább, mint a pénzre. De ő mind a kettővel fősvénykedik. A pénzzel, mert talán nincsen. Ezt megbocsátom. De soraival is fukarkodik. Ennek bizony nem tudom megmondani az okát, még gyanítani sem. Talán neki nem tetszik oly hosszúnak az idő, mint nekem. Nem tudja, hogy itt ónsaiuban jár az idő, melynek minden másodpercét megérzi a hónából számkivetett honfi, a családjától elszakított férj és atya.

Ma harisnyát foltoztam. Munkámmal nem voltam megelégedve. De a szükség majd megtanít erre is, mert a szükség a legnagyobb mester. Tanár- és bírókoromban nem hittem volna, hogy a sors erre fog juttatni. De vájjon Marié Antoinette, a nagy Mária Terézia királynő leánya, a büszke francia királyné, hitte volna, hogy maga és férje, XVI. Lajos király ruháit fogja foltozni a fogságban? Bizony, nem tudja, sohasem tudja az ember: mire jut.

Míg Irma leányom élt, ő látott el harisnyákkal. De ő nincs többé.

1854. december 15.

Öreg papunk, ki pénteki napon itt misét szokott tartani, alkalmasint beteg, mert múlt héten és ma is a kórház káplánja misézett. Amily humánus az öreg pap, amenynyire megérti helyzetünket, éppoly dölyfös, a szerencsétlenséggel közömbös ez a káplán. Magasztos hivatását fel nem fogja. Nem tudja, hogy a szelídség a lelkész fő kelléke. Nem tudja, hogy a papnak, mint a humanitás képviselőjének, a szenvedők fájdalmát enyhíteni, nem pedig növelni volna kötelessége. Legalább viselkedése, hozzánk intézett szavai azt mutatják, hogy ő neki minderről fogalma nincsen,

Az idő kellemetlen, de nekem kellemes találkozásom volt a kútnál, mert két betegem, Cindrics és Mengele volt

osztrák tisztok hálálkodva jelentették, hogy egészségük helyreállott. A kútnál szoktam megkapni az orvosi honoráriumot is: a páciensek vetélkedve hoznak vizet a korszomba.

Súlyos csapás ért bennünket. A durva ököl, amely láncainkat fogja, nem enyhül. Ma tudtukra adták, hogy a haditanács határozatánál fogva megszüntetik a ménage-okat. Megtiltják azt, hogy vacsorát főzzünk. Azt is tudtul adták, hogy az ideérkezett élelmiszereket sem adják át a foglyoknak, hanem a profósznak, aki illő kárpótlást ad érte. Kegyetlen rendelkezés ez. A profószok ehetetlen ételt adnak. Hogy legalább huszonnégy órában egyszer ehető étellel táplálkozzunk, magunk készítettük a vacsorát és most ettől is eltiltottak. Most fognak még csak zsarnokoskodni rajtunk a foglárók, tudva azt, hogy magunk nem főzhetünk többé. Nehéz lesz ismét hozzászokni a sertésnek való moslékhoz.

Hatodik éve tart már ez a szenvedés. Nyomorgatásunknak nincsen vége. Nemhogy enyhülne állapotunk, de még súlyosbodik napról-napra. A jó Isten tudja, mi fog még velünk történni.

Két éve készültem és csak most tudtam magamat elhatározni arra, hogy elolvassam báró Eötvös József munkáját: „A XIX-ik század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra.“ Meg nem bántam, hogy elolvastam. Sőt szeretem, hogy olvastam, mert nézeteink sokban találkoztak. És nézeteim sokban tisztultak általa. E munka a magyar irodalomnak egyik fényes műve. Kár, hogy a magyar politikai foglyok nem becsülik úgy, mint megérdemelné.

1854. december 18.

Nap múlik nap után és az ígért levél még sem érkezik. Az én szeretett nőm nem ismeri a gyötrelmeket, melyek a fogoly férjet ilyenkor kínozzák.

1884. december 19.

A fogság unalma a legtöbb embert rávitte arra, hogy nyelveket tanuljon. Legnagyobb részük angolt és franciát. Az olasz foglyok közül többen tanulnak németül, a magyarok nagyobbik része már tud is, úgy ahogy. De vannak, akik inkább angolul, vagy franciául tanulnak, mint németül. Az angolnak valóságos apostola Tóth Mihály. A református prédikátor-foglyokat valamennyit rávette az angol-tanulásra. Az olaszok közül Mangili, a gazdag bankár, valóságos nyelvzseni. Hasonló a cseh Kleinert, aki magyarul is jól beszél. Közülünk legjobbak Schwendtner Misa, Seress Imre, Simon Ferenc, az imént említett Tóth Mihály és Ács Károly, pestmegyei főszolgabíró, aki igazi Mezzofanti. Oly nagy a tehetsége, hogy két-három hónap alatt bármely nyelvet képes megtanulni. Harmadfél év alatt megtanult itt angolul, franciául, olaszul, lengyelül, csehül, rácul, horvátul, tótul. Most tanul törökül. Mikor idekerült, magyar nyelvünkön kívül németül, görögül és latinul tudott. Nem felejtetem ki szegény Jablánczyt sem, aki fényes tehetség volt és több nyelven beszélt.

1854. december 22.

Ha jóért jót nem is vár az ember, mégis rosszul esik az ellenkezőt tapasztalni. Mindannyiszor az emberi érzést sértik meg és végül a sok csalódás közömbösséget szül embertelenségük iránt. R—r h. gy. rút háládatlansága kedélyemet nagyon lehangolta. Nem teszek semmi fogadást, nem is folytatom soraimat, nehogy keserű legyek. De ki tudja? Hátha nem is cselekedhetett másként? Felfüggesztem ítéletemet vele szemben, ó, de boldog órától fosztott meg engem!

1854. december 23.

Mintha a gondviselés karácsonyi örömet akart volna szerezni a szegény rabnak: ma közölték velem, hogy szeretett nőmtől levél érkezett. A levelet majd csak három, vagy négy hét múltán fogom kezembe kapni, mikor már megjárta a becs—pesti tekervényes utat, a különböző cenzorokat. De tartalmát — legalább is azt, amit e tartalom-ból közölni jónak láttak! — mégis megösmertették velem. És én olyan boldog vagyok, olyan vidám, mintha amnesz-tiát kaptam volna. Nem is tudom, minek köszönhetem e különös kegyességet, hogy a levél érkezéről értesítettek! Maga a levél borongós kedvű: hű képe a sebzett szívű aszszony kedélyének. De mégis megtudtam belőle, hogy nőm, gyermekeim, édesanyám és vérrokonaim egészségesek. E tudat fenntart engem és boldogít. Erőt ad mai keserves állapotom elviselésére. A jövő, melyet még reménylek, majd elfelejteti velem a jelent.

1854. december 24.

Ma karácsony estéje van. A hatodik, amelyet fogságban töltök. Szerettünk volna karácsonyfát állítani a szobánkba, picinyke gyertyákkal, miként az otthon volt szokásban. De a profoszt hiába kéreltük, fenyőfát nem hozott nekünk. Így csupán az asztalunkon álló árva gyertya fényébe bámultunk, elmerengve és könnyes szemmel szeret-teinkre gondolva, kik ugyanezen órán a balsorsverte haza földjén, gondsujtotta hajlékainkban éppen így néznek a gyertya fényébe és éppen így gondolnak reánk, mint mi őrējuk. Ha megmarad az, mit az emberek határoztak fölöttem, úgy nem ez az én utolsó karácsonyom a rabságban. De hogy mit határozott az Isten, azt ki sem tudja.

Ó, kedves nőm, szeretett gyermekeim, reátok gondolok én, aki nem mulathatok körötökben e szent estén, nem

ünnepelhetem veletek Urunk és Megváltónk, Jézus Krisztus születése emlékéért! De köztetek van szellemem, áldást mond reátok és megáldja régi keresztyény mód szerint az étkeket is, melyeket ti e szent estén élveztek.

Merengésemből lakótársaim hangos beszéde költött fel. Ők inkább foglalkoznak a jelennel és legesleginkább a hasukkal, míg én a múltban és jövőben kalandozom, Szepes, Sáros, Bihar és Trencsén tájain vándorolva.

E szent estét nemcsak szellemileg ünnepelem, de testileg is. Fonott kaláccsal vendégelem magamat. Nem került ugyan nőm kedves kezéből, de mégis emlékeztet arra, hogy mily jó, mily ízletes süteményekkel tartott ő hajdan engemet, ó, miért van az, hogy csak a multak emlékezetében rejlik a boldogság! A jelen csak a jobb idők után való sóvárgás.

A profósz szobáról-szobára járva, egy ezüstforintért árulta a kalácsot, mit megvenni szinte már kötelesség. Tanácsos békében lenni a profósszal.

Komor, vigasztalan karácsonyeste. A hatodik. De nem az utolsó. Vagy: ki tudja?

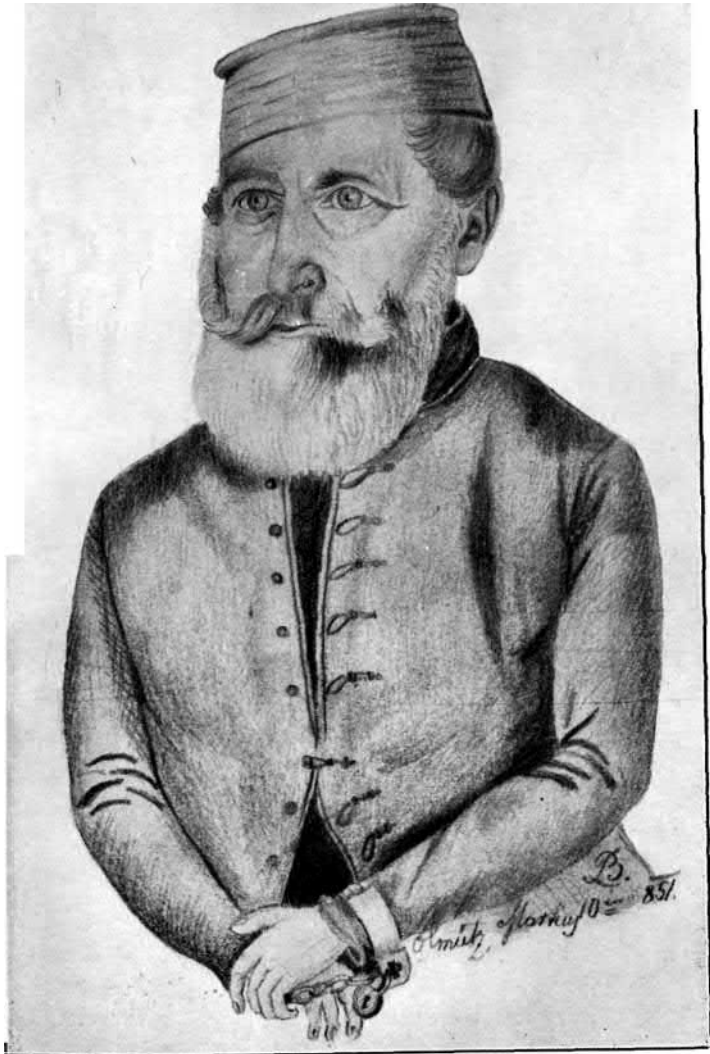
Isten!

1854. december 26.

Elmultak hát a karácsonyi ünnepnapok. Hallom, hogy több szobában igyekeztek ételbe-italba fullasztani a lélek bánatát. De ez csak percekre sikerült. A hatás itt is visszahatást szül, miként a természetben.

Sokan kaptak karácsonyi ajándékul enni s nem enni-való holmikat hazulról, kedveseiktől. Ujpécsty-Halsstucker pajtásom, volt huszárezredes Bécsből kapott csemege-süteményeket és ezekből engem is megajándékozott.

Áprilisi szeszéllyel ingerkedik velünk a tavaszias idő.

AMBRUS JÁNOS

1854. december 28.

Ma délután szokatlan órában, félhárom tájban megnyitlak a nehéz vasalt ajtók és a profósok bekiáltottak a szobákba:

— Zum Befehl, meine Herren.

Az udvaron, mire odaértünk, őrség állott, feltűzött panganéttal. És ott voltak a felügyelők, a profósok, a térhadnagyok. Mindannyian komoly, hivatalos arcot vág-
tak. Majd megszólalt az egyik hadnagy, illetéknépen:

— Magas parancsot fognak kihirdetni magyar, olasz és német nyelven. Álljanak külön a németek, a magyarok s az olaszok.

A németeknek az udvar közepét, a magyaroknak és olaszoknak a két sarkát jelölték ki. A csehek és a lengyelek magyaroknak csaptak fel. Még a stiglicsek közül is hoz-
zánk szökött át az egyik. Alighogy megtörtént az elkülönítés, az udvarba belépett a térparancsnok ezredes, egy százados és a várbéli hadbíró. Először németül, aztán magyarul, végezetül pedig olaszul hirdették ki a magas rendeletet, mely a következő, nem éppen kellemetes pontokból állt:

1. Miként azt már két hete tudtukra adták, ezentúl a foglyok sem ebédet, sem vacsorát nem főzhetnek. Ennél fogva elveszik tőlünk a főzőedényeket és a meglévő élelmiszereket. Az ezentúl érkezőket pedig vagy átadják a profósznak, hogy az fordítsa az illető javára, vagy pedig eladják és az árát fordítják a fogoly hasznára. Ha ugyan fordítják. Mert a számadást nem mi vizsgáljuk. Abba se tekinthetünk bele, hogy a profós miképen gazdagodik meg a mi bőrünkön. Kegyesen megengedik azonban, hogy teát, kávé és csokoládét főzzünk.

2. aki muzsikálni tud, muzsikálhat, de csak csendesen, lárma nélkül.

3. Ez már nagyon kegyes egy szakasz, mert ruháink jólétére óhajt gondot viselni. Rendeli tehát, hogy a nélkülözhető darabokat szedjék el tőlünk és tegyék a raktárba, hogy ott végkép romoljanak el.

4. Szigorúan rendelik, hogy a foglyok számára érkező pénzeket a várparancsnokság kísérje figyelemmel. Ha a pénz nem rokonoktól, hanem esetleg gyanús érzelmű emberektől érkeznek, azt azonnal jelentsék. Akinek pedig nagyobb summában jönne ilyen küldemény, azzal az 1806. évi rendelet szerint kell elbánni. Hogy a rendelet mit tartalmaz, azt nem tudjuk. De talán az sem tudja, aki a szigorú parancsot felolvasta.

5. Akik nem az 1848—49-i, hanem újabb politikai eseményekért ítéltettek el, azoknak az úgynevezett löhningből, vagyis a napi 10 krajcárból kell megélniök és többet költeniük nem szabad. E tilalom megint csak a profószoknak kedvez. Mert a napi tíz krajcárokat ők veszik át, abból ők élmezik a szerencsétlen foglyokat. Hogy mikép, azt mindenki gondolhatja. Azt is képzelheti mindenki, hogy fejenkint és naponkint hány krajcárt sarcolnak e derék férfiak, akik vagyont csinálnak a mások szenvedéséből.

Végezetül kihirdették, hogy elutasították azoknak a kérését, kik a végett folyamodtak, hogy büntetésükbe számítsák be azt az időt, melyet vizsgálat alatt fogságban töltöttek. E kegyelmes válasz reám sem vigasztaló, mert nekem is volna betudható időm, melyet vizsgálat alatt töltöttem a fogságban. Igaz, nem sok: mindössze negyvenhét nap. De a negyvenhét napot is jobb volna odakint tölteni inkább, mint itt, az elevenek sírjában.

1854. december 30.

Búbánatos nap volt ez, különösen az én Hankovics Gyuri barátomnak, az úri szakácsnak. E napon fejeztük be működésünket a magán-ménage-ban, e napon kellett meg-

válnunk kamaránk kincseitől. Pedig volt még húsz font szalonnánk, zsírunk, több font sajtunk, makarónink és harminc font tarhonyánk. Nem is szólva arról, mi mindenféle van útban, amit megrendeltünk. Hankovics Gyuri, aki annyira szereti a hasát, olyan nagyon szeret és tud is főzni, búbanatában nem szólt egész nap senkihez.

Talán még jobbra fordul!

1854, december 31.

Szomorúan, némán töltöttük e napot. De ez is elmúlt, ez is eltűnt az örök Semmibe. Vele együtt egy keserves esztendő. Hová? Oda, ahová annyi ezer meg ezer év tűnt le és enyészett el. És le fog tűnni és el fog enyészni ezután is, a végtelenségbe, mit véges emberi elme meg nem mérhet. Elmúlt az év utolsó napja, melynek hosszú-hosszú estéjén az ember végigfut a lefolyt esztendő napjain és számot kér magától: miként használta azokat? Én is végigjártam emlékezetemben az elmúlt esztendő napjait és útközben sok gyarlósággal találkoztam. Találkoztam a magam emberi gyarlóságával és Isten bölcseségével. Ha valaki, úgy én hálát adhatok neki, mert ez év alatt is megtartott testi és lelki épségben. Segített elviselnem a sok gyászt, amely ért. Irma . . . Etelka! . . . Csaknem két éve már! . . . Nem búcsúzhattam el a drága arctól, nem pihent meg rajtam utoljára a megtörő szem, nem simogathattam kihűlő kezecskéjét, nem is kísérhettem el végső nyugvóhelyére. De megbékéltem Isten akaratában, mert beláttam, hogy az én korlátolt elmém gyarlósága nem láthatja be még a közel jövőt sem. Hogyan foghatnám hát fel a Gondviselés intézkedéseit? Az ő szent akarata üdvös és jó, nem az én vak és hiú kívánságom. Erős hitem, hogy az én fogságom is Isten akarata, mely önmagamra, családomra és az emberiségre csak hasznos lehet, még ha ez a haszon nem szembeötlő és nem kézzel tapintható is.

Fejezzétek be az óesztendőt ti, kedveseim, szeretett nőm, drága gyermekeim, jó öreg anyám, édes testvéreim és egyéb rokonaim, vígabban, mint én. És virradjatok fel testi és lelki épségben az újra.

1855. január 1.

Az óesztendő elenyészett, sírjánál új támadott. Vájjon nem idétlen-e az újszülött? Majd az idő mutatja meg. Túlon-túl sok dajkája van a csecsemőnek! Félő, hogy az európai diplomácia legújabb magzata nem olyan nevelést fog kapni, mint amilyent a népek, az emberiség java megkíván.

Az óesztendő elenyészett. De nem enyésztek el véle a mi szenvedéseink. Sőt, megsaporodtak, mert a mai napon léptek életbe a szigorúbb rendszabályok. így hát mi is kaptunk újévi ajándékot.

Új vendég is érkezett az újesztendővel: gróf Haller Ferenc, Erdélyből. Tizenötévi szállásra küldték ide, hol ifjabb testvére, gróf Haller József harmadfél esztendeje bennlakó már.

Szakad az eső, zúg, süvölt a szél. Téli időben még sohasem tapasztaltam ily iszonyatos vihart. Ha a Fekete-tengeren is ilyen vak dühvel őrjöng, úgy az egyesült angol, francia és török flottának csak összezúzott roncsai hányódnak a zabolátlan habokon. Mennyi kincs fog ismét a tenger fenekére szállani és mennyi drága életet nyelnek el az irgalmatlan habok! Szegény katonák hullanak tovább, szárazon úgy, mint vizén. Szegény özvegyeik meg árváik honn sírnak. És sírni fognak akkor is, midőn a háborúskodó hatalmasok már régen ölelni fogják egymást.

Én ma is imádkoztam érettetek, kedveseim, kérve a Mindenhatót: bocsátana jobb időket reánk. Éljetek boldogul és emlékezzetek rólam szeretettel. Rólam, ki a sír élő lakója vagyok. Ki nem tudom, látlak-e még valaha benneteket? De azt tudom, hogy míg a romlandó testben a lélek gyer-

tyája pislogni fog, reátok emlékezem szeretettel és szívem értetek dobogni csak akkor szűnik meg, mikor dobogni is megszűnik.

1855. január 2.

Ma ismét változtak a körülöttünk szolgálatot tevő szegény sáncos rabok. Így van ez minden hó elején. Reánk nézve nagyon kellemetlen ez, mivel éppen akkor viszik el a sáncosokat, mikor beletanultak a munkába. Szándékosan teszik ezt, hogy bennünket gyötörjenek. Meg azért is, nehogy nagyon összekedvesedjünk. De mi értelme ennek? Ha bármit akarnánk tőlük, mire használhatnánk e szegény embereket, akiknek a sarkában ott jár az őrző katona, mindeniknek külön-külön? Nem is történhetnék általuk semmi üzenet, vagy más közlekedés a külvilággal, mert magánházba semmi ürügy alatt be nem léphetnek és a profoszon kívül senkivel nem is találkozhatnak.

Gyakran történik, hogy a sáncos lengyel, cseh, tót, horvát, vagy dalmata. A magyarokkal, kik körül szolgálatot kell tennie, nem is tud beszélni. Csak jelek mutogatása által, nagy ügyel-bajjal megy a dolog. De ők, szegények, nagyon szeretnek bejönni hozzánk, mert noha tilos nekik valamit is adni, kapnak tőlünk dugdosva egy kevés ételt. Meg pénzt is. Néhány garast. Itteni szokás szerint egy-egy embertől egy hónapra harminc-negyven pengőkrajcárt. Egy-egy sáncos tíz ember körül tesz szolgálatot, ami három-négy forint jövedelem. Minthogy pedig magunknak sincs készpénzünk, nagy fifikával, körülményes suskussal adjuk nekik ez alamizsnát. Mindenikünk megkérdezi suttogva a szegény szerencsétlent, hogy mit akarna a pénzen hozatni? Zsírt, szalonnát, kenyeret, dohányt? Amit a szegény sáncos visszaság nekünk, azt a magunk szükségletével együtt beírjuk a könyvbe. A profosz aztán a mi pénzünkből elhozza, mi félretesszük és másnap átadjuk dugva, lopva a sáncosnak.

Arra nagyon vigyáznak, hogy szolgálatra a sáncból ne küldjenek hozzánk olyan foglyokat, akiket politikai vétségért ítéltek el e leggyalázatosabb, legembertelenebb kényszer munkára. Ők máshol teljesítik az életet őrölő munkát. Azt a gályarabságnál is szörnyűbb sorsot viselik, amely a politikai elveikért sáncrabságra ítélt bécsi diákokból néhány hét alatt csinált hamuszínarcú, görnyedthátú, kihamvadtszemű emberi roncsokat...

A vihar egyre zúg. Irtózatosan.

1855. január 3.

Tegnap a sáncosok változtak, ma a kulcsos őrmesterek és káplárok. Ezek négyen vannak. Mindeniknek a keze alatt van egy osztály. Minden osztályban négy szoba és minden szobában öt ember. A felügyelő őrmester és káplárok kötelessége a szobákat csukva tartani, a foglyokat a rendelt időben sétára bocsátani, a leveleket kézbesíteni, a rabláncokat idejében kinyitni és bezárni. Ez nem megvetendő állomás, mert aki életrevaló ez őrmesterek és káplárok közül, az bizony szépen élédegél. Mutatja ezt Balcer káplár példája, aki annyira ért hozzá, hogy e hozzáértésének súlya nagyon *is* reánk nehezedik... De a szegény Panzer őrmesternek üresen marad a tarisznyája. Ez tisztességes ember.

A felügyelők olyan módon változnak, hogy a gondjukra bízott osztályokat háromhónaponként csereberélik. A négy kulcsáron kívül van két profősz. És két őrmester, akik érintkezésben állnak velünk. Ez nem csekély gondot ad, mert szükséges, hogy mindenik meg legyen velünk elégedve. Az adófizetés ideje bizonytalan. A körülményektől, a szolgálattól és sok mindentől függ. Aki netalán megfelejtenék az adófizetés kötelességéről, azt a hó végén, elején, sőt minden hét kezdetén emlékeztetik kötelességére.

1855. január 4.

Van itt a sáncosok közt egy híres tolvaj, rabló, elírhedt zsvány: Pavek nevezetű. Hír szerint a profósz kémnek használja. Ez a Pavek múlt hónapban a kilencedik számban tett szolgálatot. Abban a szobában, ahol Hankovics György lakik. A mai sétán savanyú arccal jön felém Gyurka és így szól:

— Iszonyú nagy kárunk van: Pavek meglopta a kamránkat. Elvitte a szalonna nagy részét. Még sok minden egyebet a szobából. A kár legalább negyven forintra megy. A károsítottak rajtam kívül mind vagyonos emberek. Ők meg sem érzik a bajt, de megérzem én. És pedig nagyon.

—Panaszt kéne tenni — vélekedtem én.

—Nem volna célszerű — felelte Hankovics Gyurka —, sem tanácsos. Pavekkel se jó tengelyt akasztani.

Bizony, bizony: a szegény rabsorsra jutott magyar úriembernek nemcsak a kulcsos káplárokkal, profószokkal és más zsarolókkal kell jóba lenni, nekik adót fizetni, de még az ilyen hírhedett zsvánnyal is, mint a sáncos Pavek. Egyébiránt nem első eset ez, hogy a sáncosok loptak volna. Mindennapos dolog, csakhogy eddig nem történt ilyen nagyban. A katona mindig a sarkában van, a szemét rajta tartja. De ha egyszer csak egy pillanatra félrenéz, az elcsípett holmi már el van rejtve az inge alatt, vagy a jó Isten tudja hol. Itt a kávé és teát spiritusznál szokták főzni a foglyok. De az is ritkán érkezik ide a maga teljes valóságában. A profósztól a sáncos hozza és mire ideér, hol hiányzik, hol meg van keresztelve. Útközben ugyanis megisszák és vízzel pótolják. Lehet, hogy néha az őrző katona is egyetért velük. Azzal a fufangossággal is élnek, hogy kis üvegben az ingük alatt rejtve tartják a vizet és azzal pótolják útközben a megdézsmált szeszt. Nem csoda aztán, hogy akik e módszert gyakorolják, rossz színben vannak. Még

rosszabb színben, mint a többi szerencsétlen sáncos. Külséről ítélve azt hinné az ember, hogy ötven felé járó ember. Midőn aztán életkorát tudakozza, bámulva hallja:

— Harminc éves vagyok.

Ma meglátogatott Madocsányi Pál. Egy parti sakkot játszottunk. Véres volt az ütközet, a sereg mindkét részről elesett utolsóig. Csak a két király maradt magában.

1855. január 8.

E napokban Molière színdarbjait olvastam. Mulatság okáért. De bizony nem nagy mulatságom volt, sőt az igazat megvallva: örültem, hogy a végére értem. Művei a jelenkor igényeinek meg nem felelnek. Igen sok helyütt a finomabb ízlést sértő és botránkoztató kifejezések vannak bennük. Az orvosoknak ő nagy ellensége, majd minden művében őket ostromozza kegyetlenül. De Moliérénél még kegyetlenebbül kél ki ellenük Rousseau. Hátha még az osztrák kórházakat ismerték volna! Én, hál' Istennek, nem ismerem azokat, csak hallomás után. És csak szánni tudom azokat, akik a katonai koródába kerülnek mint betegek. De viszont meg vagyok arról győződve: ha Moliere és Rousseau uraim, mint politikai foglyok és pedig mint osztrák foglyok megbetegedtek volna és a kórodai kínoktól úgy menekednek, hogy fogolytársaik gyógyítják meg őket, minden bizonnal nagyobb méltánylással, ha nem is tisztelettel nyilatkoztak volna az orvosi tudományról és annak apostolairól. Kétségkívül magasztalva áldanak a nagy Hahnemann porait.

1855. január 5.

Elkéstem a levelek fordításával. Kiváltkép Hankovics Gyurié volt hosszú, mint mindég. Az írása is olyan összevissza hányt, hogy nagyon nehezen haladhat át rajta az ember.

Mint hallom, ma ismét szaporodott a magyar telepítvény Josephstadtban: bizonyos Fojt Lajos nevű magyar embert hoztak ide Heves megyéből és pedig sáncmunkára. A szerencsétlent idáig Pesten tartották fogva és most ítélték el, még 48-as eseményekért. Hogy hány évre, azt nem tudom. Többet nem hallottam felőle. Ma rövid ideig tartott a társalgás a kútnál az esős, kellemetlen idő miatt.

1855. január 7.

Ma hallám, hogy a tegnap idehozott hazámfia, Fojt Lajos tízévi sáncmunkát kapott és nem a 48-as, hanem újabb eseményekért. Nem is sejtem, mit cselekedtek, vagy mit akartak cselekedni az újabb eseményekért elítélt honfiaink? Sokan közülök maguk sem tudják, vajjon akartak-e valamit? Mégis 20, 18, 15, 12, 10 évi várfogságra és majd mind sánkra ítéltettek el. Mondják, hogy Theresienstadtban tán kétszázra is megy a politikai foglyok száma. De itt is nagyszámmal vannak ők. Az itteni várfoglyoknak majd a fele újabb eseményekért került Josephstadtba. Sokan vannak Erdélyből, a székely földről. Az újabb foglyok nehezebben tűrik sorsukat, mint a régebbiek. Kifogyhatatlanok a reménykedésben, várják az amnesztiát, mint az ég angyalát. Várják a csodát, mely megmenti őket. Meglehet, hogy csalódom, de azt tartom: míg a 48-as eseményekért elítéltek oly nagy számmal lesznek szerteszét a várakban, addig a kegyelem ajtaja nem igen fog kinyílni az újabbak előtt.

Olaszok is igen nagy számmal vannak és mind újabb eseményekért. Az olaszok nem oly mostohagyermekai az ausztriai háznak, vagy kormánynak, mint a magyarok, őket vagyonvesztésre sem ítélték és akinek vagyonát zár alá vették, már azóta föl is mentették. Sokan kegyelmet is kaptak. A magyarok? Mostohagyermek. Mindenkor és mindenütt.

1855. január 8.

Ma egész nap sehogy sem voltam. Még csak olvasni sem tudtam figyelemmel. Nincs pedig semmi kínosabb ilyen helyzetben, mint a munkátalanság. Ilyenkor százszorta jobban érzi kínját a hónától, családjától elszakasztott, szabadságától megfosztott szegény fogoly. Kedélyem is borult, mint az ég, melyet néhány nap óta sűrű köd takar. Mintha sorsunk még a világosságot is irigyelné tőlünk. Ha az ég kiderül, talán az én kedélyem is földerül és nem fog kínozni az unalom.

Jó éjtszakát, kedveseim!

1855. január 9.

Ma vettük a hírt, hogy a hajdani magyar ellenzék kiváló vezértagja, Bihar megye főispánja, a lángeszű Beöthy Ödön, távol honától, távol övéitől, a Jersey-szigeten meghalt, így fog lassanként elenyészni az emigráció kis serege és nem éri meg szenvedéseinek gyümölcsét. Azt is fájdalommal hallottuk, hogy Mednyánszky Cézár, a volt tábori főpap, mint házáló kereskedő tengeti életét Észak-Amerikában. Mint ilyen is szerencsétlenül járt, mert útjában rablók támadták meg és védekezés közben oly veszélyes sebet kapott egyik karján, hogy azt el is veszítette.

1855. január 11.

Ma fejezték be a négy napig tartott vizsgálatot, amelynek célja: a főzőedények és fűszerelések elkobzása. Mivel már jóelőre tudtuk, hogy mi következik, alkalmunk volt sok mindent eldugdosni, de a nagyobb darabokat sehogyan sem tudtuk elrejtetni és legtöbb rabtársam azokat inkább összetörte, semhogy elvegyék tőle. Én különböző edényeimmet a káplárnak ajándékoztam.

Az ilyenfajta kutatás még csak megjárja. Sokkal keményebb dolog az, mikor hirtelen ránkörnek és személyünket

is megmottozzák. Ilyen alkalommal bőven áldozunk a tűz istenségének. Ilyen alkalommal lett a lángok martaléka féltve őrzött, testemen melengetett naplóm is, amelyet pótolni többé nem tudok, mert az emlékezés bizony véges. Így esett áldozatul az a nagy gonddal, szorgalmas munkával szerkesztett névjegyzék is, amelyben az összes magyar foglyok személyét, életrajzi adatait, életök folyását, hazafias érdemeiket jegyeztem föl. Nagy munka volt és kárbavesztett mind. A jegyzéket nem is nálam találták, hanem Jakovics József volt sárosmegyei képviselőnél, kinek e pótolhatatlan munkát azért adtam oda, hogy leírja.

1855. január 12.

Éppen huszonegyedik napra érkezett vissza Bécsből szeretett nőm levele, melynek rövid tartalmát már előbb közölték vélem, különös kegyképen. Újra elolvastam a kesergő anyának, a búslakodó nőnek e vallomását. Istenem, bocsásd reá kegyelmedet, hogy el ne csüggedjen és le ne roskadjon a sűrű csapások alatt!

Most, hogy kezembe kaptam a levelet és végigolvashattam, látom, hogy fiaimról néki sincs tudomása. Nem írnak néki sem, éppen úgy, mint nekem. A szülék iránt tanúsított hanyagság nagy mértékben aggaszt engemet, mert látom, hogy nevelőjük nem adja nekik azt az irányt, amelyet adni kellene. A szülék iránti gyöngéd szeretet és ragaszkodás csirái ki fognak veszni kebleikből és idegenekké lesznek.

Ma hallottuk, hogy a befogatások és elítéltetések most sem szűntek meg Magyarországon. Többek között a jeles költőt, az „Arany trombita“ szerzőjét, Sárossy Gyulát már hónapok előtt tizenkét évi várfogságra ítélték és Kufsteinbe szállították. Hallottuk továbbá, hogy Arad megyében többeket elfogtak és Pestre szállítottak. Közöttük az aradi minoritákat, valamennyit, kik közül a páter gvárdián Sze-

geden, egy másik rendtársa pedig Pesten önmaga vetett véget életének.

1855. január 13.

Nagy nap a mai: ma volt a „Schuster-Schneider“. Ez itt bevett szólásforma és annyit jelent, hogy e napon ruhát és csizmát lehet rendelni, mértékre. Minden négy-öt hétben rendelik a szabót és csizmadiát a térparancsnokságra, hová ilyenkor a foglyokat is elkísérik, négyesével. De egy nap csak nyolc embert szabad oda kísérni és aki szakállat visel, az hiába jelentkezik. Ha nagyon régen nem volt „Schuster-Schneider“ és számosan jelentkeznek, akkor beengedik a mesterembereket a Zwingerbe, az úgynevezett inspekciós szobába, hol a hadnagy, profősz és a felügyelők jelenlétében történik a mérték. Mikor ma a profősz bekiáltott a szobába, hogy „Schuster-Schneider, meine Herren“ és kimentünk az inspekciós szobába, nem találtuk ott a megszokott négy susztert, csak hármat. Tudakozódtunk, mire megmondták, hogy Borosini ezredes az egyik csizmadiának kiadta az útját, mert megtudta, hogy olcsóbban és jobban dolgozott.

Az elkészített ruhát vagy lábbelit a mesteremberek a hadnagy-pénztárnokhoz viszik, ki a jegyzéket aláírja és a mesterembert kifizeti, a ruhát pedig az illetőnek beküldi. Amilyen huzavona történik itt mivelünk, ahhoz képest ez a „Schuster-Schneider“-ceremónia még nagyon egyszerű és keresztényi.

1855. január 14.

Ma misére mentünk, de igen kevesen voltunk. Az idő hűvös és a foglyok egyre inkább elpuhultak. Nógatni kell őket, semmiképen sem akarnak kibújni a lyukaikból. Még a papok sem. Hogy a létszám valamennyire meglegyen, a protestáns atyafiak pótolják azt, és velünk jönnek a misére. Pedig ma ugyancsak megbánhatták, akik nem jöttek,

mert nem láthatták a szép olasz menyecskét és leányt. A misén ugyanis ott volt Nuvolari várfogoly leánya és sógorasszonya, Nuvolari öccsének kíséretében. Csillogószemű, szép barna olasz leányka és sudártermetű asszony. Mikor meglátták Nuvolárit, integetni kezdtek neki, majd közelebb akartak jönni, de a hadnagy elutasította őket.

A templomban hallottuk, hogy Földvály Károly volt honvédezredes, a bátrak legbátrabbika, aki már egyszer tizennyolcévi várfogságra volt ítélve, majd ismét másfélévi börtönt kapott, most harmadszor is a Neugebäudebe került Pesten. Azután internálták Salzburgba, negyven krajcár napi zsolddal.

1855. január 16.

Már megint megkezdődött az álmodozás, a csodavárás. Erzsébet, az ausztriai császárné áldott állapotban van és a josephstadi várban mindenki amnesztiáról álmodik. Napok óta járnak a hadbíróhoz a szegény foglyok, hogy kegyelemért folyamodjanak. Az auditor értelmes és humánus ember. Kijelenti, hogy szívesen előterjeszti kérelmüket, de nem hiszi, hogy boldogulni fognak.

— Nem igen biztatom az urakat — mondja. — Hogy sikere legyen, ahhoz más utánjárás és magas pártfogás szükséges.

De a szegény foglyok nem hisznek az auditornak, macacs hittel remélik az amnesztiát.

1855. január 18.

Különös, hogy a magyar, ha idegen nemzetbélivel kerül össze, igyekszik annak nyelvét sajátjává tenni. Ha német, vagy olasz négy vagy öt magyar közé kerül a fogságba, nem ő tanulja meg a magyarok nyelvét, hanem a négy-öt magyar tanulja meg az övét. ő legfölbjebb káromkodni tanul tőlük a hosszabb együttlakás után! Ha a magyar nyelvnek olyan olvasztó ereje volna, amilyent megérdemelne, úgy

mindenki magyar lenne, aki valaha is magyarral találkozik. A magyarnak ez a sajátsága, hogy eltanulja az idegenek nyelvét, nemcsak a műveltebbek tulajdona. Kiterjed az a legalsóbb rétegekig. Még a szegény nyomorult sáncosok is megtanulnak lengyelül, németül, csehül. Az ember azt hinné, hogy talán felső megyékből valók. De ha megkérdjük tőlük:

—Hová való, földi?

—Biharból — hangzik a felelet. — Szabolcsból... Csongrádból.

—Éppen ma kérdeztem meg egy csehül beszélő magyart, aki azt felelte, hogy Szegedre való.

—Hogyan van az, földi, hogy a magyarok mind megtanulják a cseh, lengyel, morva nyelvet, ezek pedig a miénket nem.

—Tekintetes úr — felelte a szegedi sáncos —, ostoba nép ez mind. Nem képes megtanulni a mi becsületes nyelvünket és így mi vagyunk kénytelenek megtanulni az ő nyelvüket, hogy beszélhessünk velük. Hej, uram, nincs az Istennek több olyan népe, mint a magyar ... És mégis úgy megfélelkezett róla!

1855. január 19.

A káplártól, akit főzöedényeimmel megajándékoztam, szomorú és fölháborító hírt hallottam. Vizsgálatot tartanak, mert egy szegény katona a josephstadi kaszárnya börtönében megfagyott. Néhány napja az esteli takarodó után érkezett a kaszárnyába, mire előljárója nyolcnapi fogságra marasztalta. A lyuk, hová bezárták, nedves és fűtetlen volt. Azonfelül még koplaltatták is a szegényt. Tegnap reggelre holtan találták.

Ki hinné, hogy a szegény várfoglyok sorsára még áldást is hozhat egy boldogtalan katona rút halála? Nyomban tapasztaltuk, hogy a gonosz bánásmódnak e szánandó áldozata halálával nekünk használt: érettünk halt meg. Mert

alig hogy a káplár elmondta a háborító történetet, a sáncos, akit szolgálatunkra rendeltek, nagy csomó fát hurcolt be a szobába.

—Hogy van az, Pál — kérdezem tőle —, hogy ma oly sok fát hoz? Hisz máskor két napra sem hozott ennyit.

—Tekintetes úr, mióta a katona megfagyott, nagyon firtatják ám, hogy miért fagyott meg? Hová lett a fa? Azóta itt is kiadják ám a porciót, mert félnek a Kriegskommissiótól.

Letette a fát, megtörölte izzadt homlokát és súgva hozzátette:

— Nem fog ez se soká tartani! Elmúlik az ijedelem, elapad a porció.

A hozzáértők szerint kemény fából háromnegyed öl, lágy fából egy öl járna szobánkint egy-egy hónapra. Mi pedig alig kapunk negyed ölet a nedves fenyőfából. Így van ez az olajjal és mindennel. Pedig nem adják ingyen. Minden fogoly után százhusz forint tartásdíj jár. Akiket nem ítélték vagyonvesztésre, azokon meg is veszik a tartást. Akinek nincsen vagyona, vagy ha volt, elkobozta a kormány, annak a tartásdíját kivetik a községre és azon veszik meg, amelyikben lakott.

1855. január 20.

A profós, mikor belépett a szobába, szokás szerint megkérdezte:

—Mi újság, uraim?

—Semmi, semmi — feleltük.

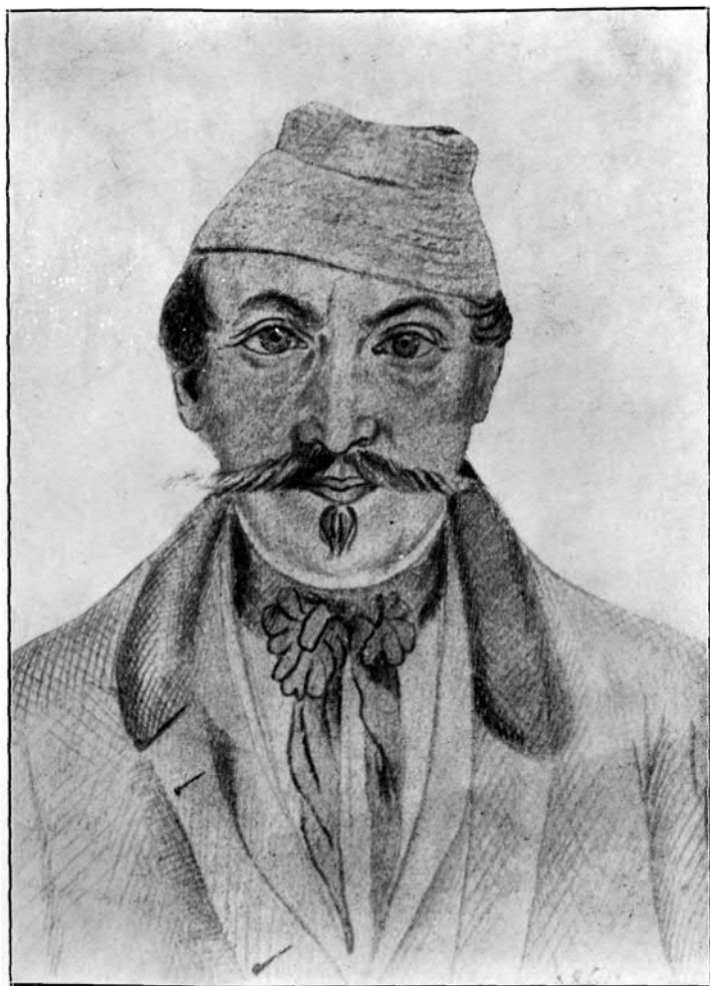
—No, ha az urak nem tudnak nekem újságot mondani, majd mondok én. Tegnap este új vendégeket kaptunk Magyarországból és pedig kettőt sáncre, egyet várfogságra. Ezt a numero 6.-ba szállásoltuk, az öreg Domsichhoz, mivel pap. Szerencséje is, hogy az, különben ő is sáncre került volna.

Nagy izgalommal beszélgettünk arról: kik lehetnek az új foglyok? A profósz nem tudta a nevüket. Alig vártuk már a sétát. Akkor azután megtudtuk, hogy új szomszédunk az aradi minoriták közül való, a neve Hág Sámuel. Mikor elfogták, pancsovai plébános volt. Bécsben ítélték el, esztendeig tartó nyomozás után, négyévi várfogságra, vas nélkül. Ez nagy ritkaság, mert újabb időkben valamennyit hosszú időre és vasra ítélik. Az új foglyok azt mondják, hogy Bécsben a Criminál-palota, meg a rendőrépület tele van új magyar foglyokkal.

1855. január 21.

Kimondhatatlan az örömem Hankovszky György javulásán. Régóta és mélyen megromlott egészsége szemlátomást javul. Mindamellett, hogy a helybéli viszonyok kártékonyan hatnak a gyógymódra. Különösen ott, ahol ő lakik. Nem is szólva könnyelműségéről, amellyel gyakran akadályozza a sikert.

De az örömet, melyet az orvos itt-ott élvez, megzavarja az általánosan szomorú tapasztalat. A foglyok nagy részének egészsége fölötte megromlott. így pusztul, vész, satnyúl az egész emberiség. Hiszen alig lehet látni már teljesen kifejlett férfiút! Törpék vagyunk, mert belénk van oltva az iszonyú nyavalya, mely sírhoz vezet az emberiséget. Ha a homeopathiának és a hydropathiának nem volna egyéb érdeme, minthogy az embert az anyatermészethez visszavezetni igyekeznek, már ez is rendkívüli érdem, melyet az egész emberiségnek magasztalnia kell. Férfiak, ó, ti férfiak, benneteket a bűn súlya nyom! Ti vagytok felelősek! Hogy fogtok számot adni, mikor a Teremtő így szól majd hozzátok: „Ember, én tégedet saját képemre teremtettem. Te voltál a teremtés remeke. És hogy sáfárgodtál a neked adott tehetségeiddel? Hogyan sáfárgodtál teremteddel? A te műved ez a törpe, satnya és nyavalyás nem

BERZSENYI LÉNÁRD ÖNARCKÉPE

zedék? Ha így van, vessz ki végképen, mert nem vagy méltó a létre. De ki fogsz veszni fájdalomk és jajgatások között, átkozva önmagadat és átkozva nyomorult sarjádékaidtól.“

1855. január 24.

Ma hölgy vendégek érkeztek Magyarországból: özv. Csányiné, ki fiát, Csányi Dánielt jött meglátogatni és Olaszthonból a két signora Finci, kik testvérüket akarják látni. Ügy a magyar asszonyságnak, mint az olaszoknak három látogatást engedett a várparancsnok. Minden látogatás egy órából áll. Csányiné Debrecenből jött, hol fia mathézis-professzor volt. Mint ifjú a bécsi Politechnikumban kapta sokoldalú képzettségét. A magyar forradalom előtt a Tisza-szabályozásnál mint mérnök volt alkalmazva, a szabadságharcban a katonai mérnöki karba került, ahol őrnagyságig vitte. Komárom városában érte őt a kapituláció, mely után Debrecenbe választották tanárnak. De csak rövid ideig működött, mert elfogták, Bécsbe szállították és el is ítélték tizenkétévi vasban töltendő várfogságra, mint a Mack-féle forradalmi tervek előmozdítóját. Csányi Dániel még fiatalember, mintegy harminchárom éves, de szép fekete haja már megöszült, ő maga megvénült. Én ritkán látom. Akik egy osztályon vannak vele, mondják, hogy természete indulatos és így nehezen tűri a fogságot. Neje, született Péchy-leány, Kassán lakik. Férje iránt szerető nagy gondoskodást tanúsít.

Finci testvérei Radetzky gróf tábornagy és olaszországi kormányzó passzusával jöttek ide. Meg is kapták az engedélyt, hogy testvérüket láthassák.

1855. január 25.

Most meséli a kulcsos őrmester, hogy a szegény Finciek semmi hasznát nem vették a Radetzky passzusának, meg az engedélynek. Nem is láthatták testvérüket, kinek kedvéért

ily hosszú útra keltek. Alighogy megjelentek a várparancsnokságon, Bécsből sürgöny érkezett, oly tartalommal, hogy a várból azonnal utasítsák ki őket, majd egy tiszt kísérel mindkettőjüket Bécsbe. Hogy ennek mi az oka, azt senki sem tudja. Szegény Finci mily aggodalmas órákat élhet át! Az őrmester mondja, hogy már tudomására adták nővérei érkezését és öröme leírhatatlan volt. Most azt kell hallania, hogy a két testvért, akiket alig néhány lépés választott el tőle, nem is láthatja. De ez még nem elég! Képzem, mily aggodalommal gondol az ismeretlen okra, mely miatt testvéreit Bécsbe kísérték. Vájjon mi lehet az?

Fincit tavaly Theresienstadtból hozták ide, büntetésből. Tizennyolcévi várfogságra van ítélve. Azért került e szigorúbb várba, mert a Theresienstadtban raboskodó szép magyar hölgygel, M-néval, hogy-hogy nem, de megismerkedett és a pénzzel barátságossá szelidített profósznál a hölgygel összejöveteleket tartott... Finci, akit sétán szoktam látni, igen derék, szép szál, csinos ember.

1855. január 26.

Ma sötét gyász telepedett reánk: fogoly társunk, Bányay Antal udvarhelyi ügyvéd mintegy harminchat éves korában meghalálozott az itteni koródában. Nyavalyája tüdővész volt. Tíz évre ítélték, vasban töltendő várfogságra. De hamarább megszabadult. Neki nem parancsol már se profósz, se káplár, se Borosini ezredes. Még a császár sem. Mint hallom, neje a leggyöngédebb szeretettel gondoskodott róla. Mily keserűen fogja venni férjének e gyászos szabaddulását! Gyermekek nem volt. Hallom, hogy az asszony vagyonos, sőt Udvarhelyszéken gazdag.

Harmadik halálozás ez, mióta Josephstadtban vagyok. Az egészséges égalj, a száraz lakóhely és a jó víz teszi, hogy a rabságot itt jobban bírjuk, mint Olmützben és aránylag kevés a halott. Az első, aki itthagyt bennünket,

Finta Márton volt, Szabolcsból, a nagykállói vésztörvény-szék elnöke. Hosszas és kínos betegeskedés után múlt ki. Vagyonos agglegény volt. Második halottunk Weber nevű hajdani osztrák tiszt, csehországi születésű, mintegy huszonöt éves. Ez kiszabadulása előtt, az utolsó napokban került a koródába és meghalt, miután a reá szabott büntetést már elszenvedte. Mátkája, ki Magyarországon él, nem érte meg véle a boldog napot.

A sáncosok közül is csak kettő vagy három halt meg, mióta itt vagyok. Az egyik húsz évnél többet töltött a börtönben és egy hónappal szabadulása előtt halt meg. Van itt a sáncosok közt most is egy, aki huszonhárom év óta lakja a várat, mint sáncriab. Tizennyolc éves volt, midőn rabbá lett. Ügyes, értelmes, jókedélyű ember. Mint legidősebb kazamata-lakónak, nagy a tekintélye társai közt.

Még nem tudjuk, hogy Bányayt mikor temetik. Mi úgysem kísérhetjük koporsóját. Senki sem fogja őt örök nyugalomra kísérni. Senki! Mert a foglyot csak életében illeti kíséret. Fegyveres kíséret. Holta után az sem. Csak a sírásó.

1855. január 27.

Az előszobák ablakai, amelyek a Zwingerre nyílnak, tele vannak magyarhoni küldeményekkel. Sonkákkal, szalonnával, disznósajttal, malacokkal, kappanokkal, pulykával és a jó Isten tudja, mi mindenfélével. Az ember szeme gyönyörrel függ az istenáldáson. Nem is szükséges mondanom, gyomra mit szól ily csalogató látványra. A foglyok séta közben meg-megállnak és bámulva számlálják a magyar föld termését. Mustrálgatják, észrevételeket tesznek rá, éppen úgy, mint a gazdag bolti kirakatok előtt, hol a járókelők megállnak és egyik ezt, a másik amazt szeretné. Némelyik keserű gúnyval mondja:

— Csakugyan igaz, hogy az úr a pokolban is úr! A gazdagnak, ime, itt is jó dolga van, míg a szegény koplal.

De kivált a csehek, lengyelek és olaszok bámulják a gazdagon kirakott ablakokat. Az egyik cseh így gúnyolódott:

— Ez a magyar műkiállítás!

Mert, mi tagadás benne, legtöbb idegen nemzetbeli nem igazi barátja a magyarnak! Még a jóakarát is hiányzik belőlük! Mi az oka ennek? Lehet, hogy nem más, mint az irigység, amely gőgnek nézi a magyar úriember rátarti büszkeségét. Azt a méltóságérzetet, amely a magyar föld fiában akkor sem alszik ki, mikor ily sanyarú sorsban tengődik. Sok ellenségeskedést szül a politikai nézetek különbözősége is. Nem mentegetem a magam fajtáját. Nem mondom, hogy bennünk hiba nem találtatik! Emberek vagyunk mindannyian, gyarlóságok laknak bennünk. Bizonytalán úgy van az, hogy e nagy idegenkedésben a mi atyánkfiai közül is hibás nem egy. És ha idegen fogolytársaink rút gyűlölködése, sanda irigysége okozta is a legnagyobb bajt, azért sokat ártanak nekünk ama honfitársaink, akik különbséget akarnak tenni ember és ember között, még mai fogoly állapotukban is.

1855. január 29.

Nagy vendégség volt a Zwingerben, két nap egymás után. Tegnap Madocsányi tartotta Pál napját. Ma meg Szabó ülte meg Károly napját. Mind a két helyütt sok és jó volt az enni- és innivaló. Oly ízletesen elkészítve és tálalva, hogy a legderekabb magyar háziasszony sem vallott volna vele szégyent. Madocsányinál asztalrendezők voltak: Komáromy József abaújmegyei főispán, Osztrovszky József csongrádmegyei kormánybiztos és a mozgó véstörvényszék egykori elnöke: a mi Hankovics Gyuri barátunk. Szabónál asztalrendezők voltak: Dómján Samu törvényszéki bíró, Vargha Imre, a Jász-kunságon élelmezési biztos és Ragályi Miksa gömörmegyei főispán. Ezenkívül voltak bor- és serkésztők, kávéfőzők és akik egyéb asztal-

körüli szolgálatokat teljesítettek. Az étel és ital nagyjára magyarországi volt és azért oly jó. A felizgatott képzelődés mind e jót még jobba tette. Vendégek mind a két helyütt majd ugyanazok voltunk. Némelyek közülünk felette patriotikus érzelműek lévén, a honi bortól nem tudtak elválni. Nem, míg csak egyetlen csöpp volt belőle! Aztán annyira elérzékenyültek, hogy el is siratták a bort, mikor nem volt többé. Hiába, sírva vigad a magyar! Egyiket a bor, másikat a pohárfelköszöntés, harmadikat a szomorú magyar nóta érzékenyítette el. Mintegy harmincan voltunk, vendégek, a szomszéd osztályokról. Hogy mindez megtörténhetett, hogy mind ezen keresztül néztek, csak a nyitott marék magyarázhatja meg olyan helyen, hol annyi és olyan egymásra irigykedő a személyzet. Nem csekély áldozatba került, hogy a sert a városból oly mennyiségben csempészték be. Tisztességes vendégséget ki lehetne állítani harmadszor is azon a pénzen, amelyet kiosztottak, hogy az egyik néma, a másik vak, a harmadik vak is, meg néma is legyen. De még ezen az áron sem volt drága az élvezet, melyben a test és lélek részesült. E gyönyört nem lehet, leírni, csak érezni. Csak a hónától, drága hazájától távollévő fogoly érzi ezt, aki már hatodik esztendeje szívja a börtön fojtó levegőjét.

Némelyek megfélekedtek arról, hogy a gyors változás mindenütt forradalmat idéz elő, tehát az életmódban, a testben is. A bőséges, zsíros eledel, a mértéktelenkedés arra kényszerítette a természetet, hogy megfenyítse őket.

A vendégség déli tizenkét órától délután háromig tartott. Szabó Károly, az egyik vendégelő gazda, ceglédi református prédikátor: egyszerű, jó magyar ember. Vagyosnak mondják, mit onnan is lehet következtetni, hogy minden hónapban egyszer, sőt néha kétszer is nagy szállítmány érkezik számára különféle és válogatott élelmicikkkel, amelyekből a profósok dézsmát venni bizony sohasem

mulasztanak. Szabónak nincsenek gyermekei. Neje áldott jó asszony. Ezt mondják, kik őt ismerik. Férjét tizenöt évre ítélték, vasban, az újabb Hatvani-féle ámitásokért. Ugyanennyire és szinte vasban ítélték el ceglédi kollégáját, Bobory Károly katolikus plébánost, aki itt van közöttünk. Igen tanult ember. A másik vendéglő gazda Madocsányi Pál, kiről már többször szóltam. A magyar politikai világból sokkal ismeretesebb egyéniség, hogysen leírásomra szorulna. A megyei közéletben nőtt fel és képződött ki és pedig Liptó vármegyében, hol negyedszázadig szolgált mint jegyző és alispán. 1848-ban nevezték ki árvamegyei főispánnak és későbbben kormánybiztosnak. E minőségben sok ügyessége párosult a legszigorúbb becsületességgel. Mire a magyar kormány nyolc felső megyére terjesztette ki kormánybiztosi hatalmát. A magyar ügy elárulása és bukása után vagyonesztésre és hatévi várfogságra ítélték. Tiszteletreméltó egyéniség, úgy magán-, mint közéletében. Jelleme, szeplőtelen hazafisága, tiszta politikai nézetei higgadtak, átgondoltak és praktikusak. Ismeretei is alaposak, társalgása kedves és lekötelező. Sok kellemes órát töltök véle. ő a legkedvesebb sétatársam és a sakkban ellenfelem. De kedves ellenfelem.

1855. január 30.

Ma ismét apróbb szerencsétlenség ért. A kút környéke jégsima volt, a nagy tolongásban megcsúsztam és nemcsak a drága korsót törtem el, de az egyik kezem megsérült és pirosra festette a jeges földet véremmel. Pedig nekem sincs fecsérelni való vérem. A hatodfélévi börtön és a profoszkoszt ügyis eléggé meghigította azt.

1855. február 1.

Nagy, iszonyú nagy baj van! Veszélyben forog az osztrák birodalom! És vájjon miért? Tegnap egy politikai várfogoly, Alberti János marosvásárhelyi református pré-

dikátor könyvet vitt a szomszéd szobába és míg ott időzött, reá nyitotta az ajtót Borosini ezredes. Rettenetes egy merénylet a szomszéd szobába belépni! Ez példás büntetést kíván, miért is a merénylet a várparancsnok bezárta a puttonos szobába és még azt sem engedte meg neki, hogy könyvet vigyen magával. Ma a várparancsnok elébe rendelték a profőszokat, a felügyelő őrmestereket és káplárokat. Mint hallom tőlük, keményen megdorgálták őket. Kettőt közülük még be is zártak. Az egyik megdorgált őrmestertől hallottuk, hogy az ezredes úr tegnap meg ma a bűn nagysága miatt nem tudott magához térni. Folyvást sóhajtozott, illetéknépen:

— Szörnyűség! Az ajtó nyitva volt. Nyitva volt az ajtó!! Ők egymással beszélhetnek, összeesküdhetnek, komplottot tervelhetnek. Ki állhat jól a biztonságért, ha ilyesmik történhetnek? Ezekről a kutyáktól minden, de minden kitelik. Föl kellene akasztani Őket, egytől-egyig, nem pedig itt hizlalni az ilyen magyar disznókat.

Még többet is mondott az ezredes úr. Olyasmiket, hogy elviselésükre a papiros nem elég türelmes. Röviden ez a kivonata, ez a summája az ő humánus kifakadásainak. Az eredmény? A felügyelő személyzet félti a bőrét és most már érezteti velünk kötelessége teljes szigorát.

1855. február 5.

Nehezen láttalak viszont, kedves naplóm, e nehéz napokban. Mennyire vágyódik az ember, hogy kielégítthesse szíve szükségét! Csak elvéve vehetek papírra egy-két szót. Most szigorúan örködnek, nehogy valaki a betűt használhassa lelke tolmácsául.

Ma ismét elterjedt a hír, hogy aligha el nem szállítanak bennünket innen, mert az osztrák és porosz közti feszültség napról-napra nagyobbodik. Lehet, hogy törésre kerül köztük a dolog. Megvallom, én nem szeretnék költözködni, mert

noha itt nagy a szigor, nagy a drágaság és felette nagy a zsarolás, de másrésről egészséges a lakhely, jó a víz és a levegő. Meg aztán a személyzettel már nagyon összeszoktunk, még ha ujabban szigorúak is, mert megijesztették őket. Ki tudja, hová vinnének bennünket? Ki tudja, mi várna még reánk máshol? Egyébiránt: az ember hiába okoskodik, jönni fog, aminek jönni kell. Uram, legyen meg a te akaratod!

1855. február 6.

Ma szalonnát olvastottam, hogy a profósz ételét megígazítsam és ehetővé tegyem. A jó profószok merő gondoskodásból adnak be oly sovány ételt. És mi, rebellis magyarok, nem vagyunk kellő elismeréssel irántuk, kik oly nagy gonddal ügyelnek fel egészségünkre.

Felette soványak most a napok. Legföljebb egy kis koholt amnesziás hír villanyozza fel a könnyenhívőket, kik reményeikben gazdagok és kifogyhatatlanok. Képzelik, hogy a császár majd első gyermeke születésénél tele marékkal fogja osztani a kegyelmet. Sőt, hogy talán kinyitja a börtönnek valamennyi ajtaját. E rövidlátók ezerszer inkább hagyják magukat megcsalatni, hogysem elég erősek volnának szemébe nézni a valónak és okulni a múlton. Még egy év sem telt el április huszonnegyedike óta, melyhez annyi reményt csatoltak és a könnyenhívők már elfelejtették e napot, e vésznapot, mely annyi reményt gyilkolt meg, annyi szívet sebzett meg a börtönben és a börtönön kívül. Ha mindezt emiékezetőkbe hozom, ők azt mondják: ja, azóta sok minden megváltozott! Azóta másként áll a világ! Igaz, hogy azóta sok változott, sok történt, de semmi sem az emberiség javára, semmi sem a népek könnyebbségére, semmi sem, amire az elnyomott népek sorsának jobbrafordulását lehetne építeni. Mi fog ezentúl történni? Azt itt, a fogságban még gyanítani sem lehet. Micsoda fordulatot vesznek

majd a dolgok és milyen végök lesz? Még azok sem tudják, akik az ügyek élén állanak és azt képzelik, hogy az ügyeket kormányozzák. De csak képzelik. Mert ők is csak eszközök a sors kezében. Meglehet egyébiránt, hogy a politikai konstellációk folytán az ausztriai kormány a trónörökös születése napján szükségesnek fogja látni a teli börtönök megritkítását. Meglehet az is, hogy a porossal csakugyan fegyverre kerül a dolog. Vagy a muszkának jut eszébe Olmütz és Bécs felé sétálni. Akkor a cseh- és morvaországi várakat csakugyan ki fogja üríteni a kormány. Egy részét talán hazabocsátja, a többit másfelé szállítja. De vérmes reménykedésre semmi ok!

1855. február 10.

Ma harmadszor voltam a profósz jótékony szemhúnyása mellett a No. 3.-ban, ahol nevezetes esemény történt: Frank Károly volt huszárcapitány lepingált. Ez volt az orvosi honorárium, amiért egészségét helyreállítottam. Fogolytársaim mondják, hogy híven eltalált. Az én véleményem az, hogy Károly pajtás fölötte hízelgett nekem. Pedig hiába mutat a vászonra festett arc kevesebb esztendőt, mikor az eredetin meg lehet számlálni a ráncok nyomán az elmúlt éveket.

Ez a jeles képességű Frank Károly mint emigráns nyolc-kilenc hónapig tartózkodott Konstantinápolyban, honnét azonban visszatért. Hogy miért tért vissza, azt nem akarja elmondani! Talán asszony miatt! Elég az hozzá, hogy visszatérvén, elítélték négyévi várfogságra. Már mint emigráns, Konstantinápolyban is arcképfestéssel kereste kenyerét. Egy képért öt forintot fizetnek neki és munkája mindig van. De azért, mint szobatársai mondják, soha sincsen a pénztárban egy garas ára megtakarított pénzecskéje se. Hiába, művész ... A várparancsnok megengedte neki, hogy arcfestéssel foglalkozhatik, de kikötötte, hogy minden

ábrázatot neki mutasson be és ne merészelje lefesteni azt, akinek szakálla van. Azt se engedte meg, hogy Frank más szobába menjen pingálni, sem az ő szobájába nem szabad átmenni. De hát akkor mit ér az egész engedély? Megmondom, hogy a várparancsnok miként képzei. Ugy rendelkezte, hogy a sétálás ideje alatt, a szabadban szabad neki festem. Miért ne? Ha a francia, angol, török seregek sárban, vízben, hóban tudnak Sebastopolnál és Balaklavánál küzdeni és a szabad ég alatt tanyázni, miért ne lehetne a josphstadt-i Zwingerben a rab ábrázatát lefesteni 18—20 fokok hidegben? Mindazonáltal a jó szó és a nyitott marék itt is megvédheti az embert a nagy hideg elől: a mintát, akit Frank le akar festeni és magát a gémberedett ujját, amely festeni akar. így történt az. én esetemben is.

1855. február 11.

Séta közben ismét láttam Jablánczyt, akit már hosszahosszú ideje nem láthattam, mert a rongyokba burkolt, ijesztően lesoványodott, vakbuzgóságba merült szerencsétlen elmebeteg évszámra nem mozdul ki a szobából. Már úgyszólván csont és bőr, mert alig-alig táplálja testét Hiába adnak neki ajándéku ruhát szánakozó fogolytársai, azt is a templomba viszi, hogy adják a szegényeknek, mint az élelmét. A kulcsos káplár mondja, hogy hetekig nem eszik egyebet, mint prof untot és egy krajcár ára túrót napjában. A megkoplalt pénzt is a pap számára irattá át, hogy mondjon misét az ő szegény lelkéért. Ma, hogy viszontláttam, elszörnyűködve vettem észre, miként vonszorog, mily nehezen vonszolja már elsoványodott testét. A beszéd is nehezére esik. Pedig milyen kár! Milyen élvezet volt vele társalogni még tavaly is. Szép nyelve, tiszta fogalmai, alapos és széles ismeretei lebilincselik az embert. Igaz, hogy már tavaly sem tudott hosszasabban egy tárgy mellett megmaradni, vissza-visszatért rögeszméire, mindenbe

belevegyítette, öntudatlan szentségtöréssel, a vallást. Ahogyan nézem ezt a testet: már nincs benne vér, csak valamely romlott, halovány nedv. Az összegörnyedt, ijesztő alakot rút, halálszínű sárga bőr borítja. Láttam, hogy a sétáló rabok milyen irtózva fordulnak el tőle. Ha meg nem szólalna értelmes mondatokban, az ember azt hinné, nem Isten képére teremtett lény áll előtte. De én erőt vettem magamon. Hozzá léptem és pár nyájas szót váltottam vele.

1855. február 12.

Különös játéka a véletlennek, hogy míg tegnap azzal a szörnyű árnyékkal találkoztam, kit egykor Jablánczy Ignác-nak neveztek, addig ma szobatársát pillantottam meg, az ijesztően szennyes Remellay Gusztávot, aki valóban méltó arra és egyedül ő méltó arra Josephstadtban, hogy a tébolyodott Jablánczyval egy szobában lakják. Mikor meglátták a sétáló foglyok, mindenki megvetéssel fordult el tőle. Mert Remellay a fogságban gyalázatos mesterségre adta magát: kémkedett rabtársai után. Ez és szégyenletesen szennyes külseje okozzák, hogy vele senki szóbaállni nem akar. De az én szívem összeszorult arra a gondolatra, hogy egy szenvedő szerencsétlentől mindenki elfordul. Odamentem hát hozzá, miként Jablánczyhoz és váltottam vele néhány szót. Ám ő észrevette, hogy milyen erőltetés ez, mogorván felelt, majd tovább haladt. Mondják, hogy a rabok közvéleményének hatása alatt nem jár többé a gyalázat útján, de azért utálattal fordul el tőle a fogolysereg. Mikor ma elváltam tőle, megbánván mogorvaságát, nyájasan mosolyogni kezdett, majd panaszkodott:

—Álmatlan vagyok, nehezen lélekzem éjtszaka.

—Többet kellene járni — feleltem. — Ön nem mozdul ki a szobából.

—Bőröm viszket. Mit tegyek?

Bár igen kellemetlen szaga volt, leküzdtem undorodásomat és hozzá hajoltam, hogy a többiek meg ne hallják:

— Kérem önt, mosdják meg végre! Ettől a mosdatlan-ságtól és a rossz levegőtől beteg.

Összeráncolta a homlokát, maga elé meredt, mint az eszelős, majd szó nélkül faképnél hagyott. Sokáig néztem utána. Emlékembe idéztem: ki volt ez az ember? Pályája, mely alighanem itt ér véget a rabságban, változatos és nem nagyon dicsőséges. Szentendrén született, hol atyja a budai rác püspök ügyvédje és jószágkezelője volt. A vagyonos apa a bécsi kamaránál alkalmaztatta éleseszű fiát. Akkor kezdett magyar és német szépliteratúrával foglalkozni. A magyar közönség előtt ismeretessé lett a neve. De a kincstári szolgálatot hamarosan otthagya és Újvidékre ment, ahová szép és gazdag neje való volt. Megválasztották főjegyzőnek és mint ilyen, több évig szolgálta a várost. Rendetlen életmódja és elhanyagolt, szurtos, piszkos külseje miatt szép neje megutálta őt és elvált tőle, mire Remellay Pestre költözött. Itt a „Divatlapokéba írt és könnyelmű életmódjával hamarosan elfecsérelte az atyjáról maradt szép vagyont. Ilyen állapotban találta őt 1848. Az elsők között volt, kik a hadbírói vizsgálatot kiállva, auditorok lettek a magyar seregnél. Vérszomjazó lelki alkata kívánta ezt az állást. Görgey sasszeme keresztülpillantott rajta, meglátta benne mindazon tulajdonságokat, mikre neki szüksége volt és Remellayt hóhérjává választotta, törzshadbírói ranggal. Ez igyekezett is megfelelni a várakozásnak. Első remeklése volt gróf Zichy Ödön fölakasztatása. Mint a hiéna, újabb vér után szomjazott és föbelövette a szécsői és kókai plébánosokat, kiket a kántor pecsovicssággal vádolt. Azért, mivel a náluk szállva volt osztrák tisztet megvendégelték. Remellay minden törvényes eljárás nélkül gyilkoltatta meg a két papot. A táborral járó akkori kormánybiztos, Vukovic Sebő rosszalotta ezt az inhumánus eljárást és a kor-

mánynak éppen Remellay miatt javallottá, hogy mozgó véisztörvényszék alakíttassák, miben a kormány és a fővezér meg is egyezett. A táborral járó mozgó véisztörvényszék elnöke a mi fogolytársunk, a kitűnő szakácsmester, Hankovics Gyuri lett. A katonaság részéről Remellay Gusztáv az egyik bíró és Körössy Sándor a másik. Léván alakult meg ez a törvényszék 1849. március 28-án, ahol elsőnek egy tót tanítót küldött a másvilágra. Remellaynak ekként megkötötték a kezét. De hogy mégis csillapíthassa kiolthatatlan vérszomját, kedvezésül azt kérte a törvényszéktől, hogy az ítéletek végrehajtására ne járjanak sorjába a bírák, hanem hadd legyen ő mindenkor az a szerencsés, aki az ítéletvégrehajtást vezeti. A többi bírák örömmel átengedték neki a szomorú funkciót. De ő azzal is visszaélt: a szerencsétleneket hol a középületek lámpásaira, hol az útszéli fákra akasztatta fel. íveket kellene megtöltenem, ha előszámlálnám mindazon eseteket, melyek vérszomjas természetét mutatják. Egyet azonban a sok közül lehetetlen elhallgatnom. Midőn a magyar sereg Örséi Buda alá értek, elfogtak egy embert és a főhadiszállásra kísérték, mert az volt a gyanú ellene, hogy kém. Görgey tábornok akkor így szólt Remellayhoz:

— Törzshadbíró úr, egy ember van itt, akiről azt mondják, hogy kém. Vegye át.

Alig múlt el negyedóra, a fővezérnél beszélgető tiszték még egy pipa dohányt sem szíttak ki, mikor Remellay belép és ekként szól Görgeyhez németül:

— Herr General, ich melde gehorsamst, már lóg.

— Kicsoda? — kérdi Görgey.

— A spión — felelte Remellay.

Ettől még Görgey is megrettent. Arca kissé haloványabb lett. Nagyon a szeme közé nézett Remellaynak és úgy kérdezte:

— War er wirklich ein Spion? Csakugyan spión volt?

— Ja — felelé Remellay. — Valószínűleg ...

— De hát hogy hívták? — érdeklődött tovább a tábornok.

Remellay vállat vont:

— Ja, tábornok úr, azt nem tudom ...

A vérszomjas ember még azt se kérdezte meg tőle: hogy hívják? Egyáltalán nem vizsgálta meg az ügyet. Kivezetette a főhadiszállásról és anélkül, hogy bármit kérdezett volna tőle, egy cigány bakával felkötötte a legközelebbi vadalmafára. Mondják különben, hogy mikor 1848 májusában még nem volt hadbíró, hanem nemzetőrhadnagy, a Svábhegyen járt éjszaka patrullban és ott egy öreg házalóval találkozott és azt felkötötte a Normafára, mondván:

— Aki ilyen zavaros időkben éjszaka erre jár, annak nem lehet jó szándéka. Az csak spión lehet...

Ki tudja, hogy e hiénaszívű, szennyes, zavaros életű ember, aki most Jablánczyval egy cellában él, épeszű-e? Egyébként tizennégyévi várfogságra ítélték, vasban. Ebből egyharmadát elengedték. Nem jósolok neki hosszú életet. Sok bűnéért nemcsak rabság a bére, de megvetett, züllött állapota is.

1855. február 13.

Nagy búcsúzkodás volt a kazamatában: Vasváry Károly egri ügyvéd kitöltötte a reá szabott időt és ma szabadult. Végigjárta a szobákat — ez is pénzébe került, hogy megtehetette! — és érzékenyen búcsúzott tőlünk. Mikor velem kezet fogott, mégegyszer visszanézett a küszöbről és így szólt:

— A viszontlátásra, pajtások ...

Mi lehorgasztott fővel mormoltuk, mint a visszhang:

— A viszontlátásra ...

De nem sok hit volt ebben a szóban: „a viszontlátásra“. Ki tudja, hányan látjuk viszont egymást? Hányunknak lesz

sírja a börtön? És ki tudja e viszontagságos időkben: kit merre sodornak még a szelek?

Vasváry elbúcsúzott öccsétől is, akit hatévi sáncmunkára ítélték és itt sýnylódik a közönséges gonosztevők között. Bár inkább ez szabadult volna! Mert bátyja könnyebben töltené a várfofságot, mint ő a sáncriabok ember-telen sorsát.

Ma ismét sokan mentek a hadbíróhoz, hogy általa kegyelemért folyamodjanak. Jó embereim engem is unszoltak és már majdnem eltántorítottak. De én nem hiszek a kegyelmi kérés hatásában. Nem is megyek a hadbíróhoz. Egyik barátom följegyeztetett, hogy ezzel kényszerítsen. Kilenc órákor jött be a hadnagy és felszólított:

— Kérem, ön is jegyezze fel a táblára mindazt, amit a folyamodványban elő akar adni. Mert tíz órákor a hadbíróhoz vezettetem.

Néhány pillanatig haboztam csupán. De aztán megkeményedtem és így feleltem:

— Köszönöm hadnagy úr szívességét irányomban, de én nem megyek.

A hadnagy nagyon elcsodálkozott. Fejét csóválta és még egyszer megkérdezte:

—Hogyan? ön nem akar kegyelmet kérni?

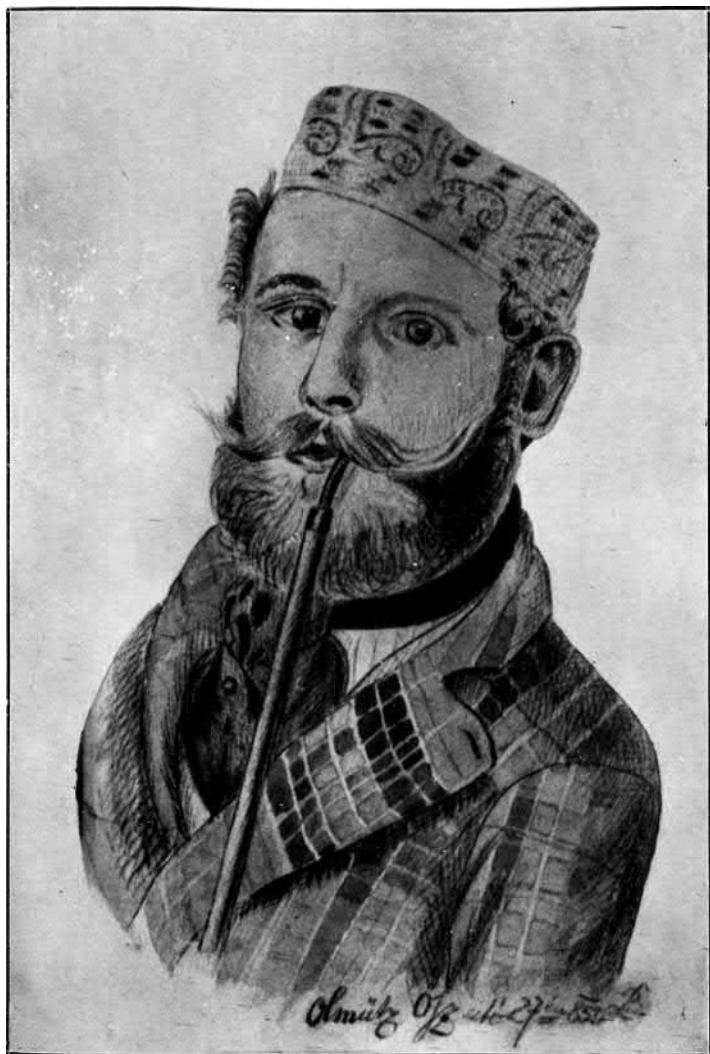
—Nem, hadnagy úr, én nem kérek olyasmit, amit úgyszem adnak meg. Hiába nem alázodom. Kérem, törölje ki nevemet a többiek sorából!

Aki valaha e sorokat olvassa, gyermekem, atyámfia, vagy idegen, nehogy azt higgye: csupán dacolni akartam a hatalommal! Távol legyen tőlem ilyen örütség. Nem tartom gyalázatnak, hogy fogva vagyok és szenvedek oly ügyért, melyért Krisztus is szenvedett és megfeszítettett: az igazságért. De dicsőségnek sem tartom. És hősiességnek sem tartom a fogság éveit dacból szándékosan növelni. Azzal, hogy valaki fogva van, sem hazájának, sem övéinek

nem használ. Sőt árt és kárukra van. Én csak azért nem megyek a többiekkel, mert előérzetem szerint a folyamodásnak semmi haszna nincs. Ez az előérzet mondatta ki velem a szót: „Nem“. Nem én határoztam így, hanem a sors, melynek hatalmas kezében csak szánandó játék az ember.

1855. február 16.

Séta és vízhordás közben együtt lehet látni az ausztriai birodalom összes népeit. Vannak itt magyarok, olaszok, oláhok, bunyevácok, lengyelek, csehek, németek, szerbek, horvátok és a jó Isten tudja még miféle nemzetbeliek. Ahogyan Schiller híres szomorújátékában, a „Wallenstein táborá“-ban mondják: „In deinem Lager ist österreich“, Ausztria valóban itt van, ebben a táborban. Nem a Wallenstein táborában — kit ugyancsak cseh földön, csehországi várbán, Égerben gyilkoltak meg! —, hanem ebben a kő-táborban: a szomorú josephstadi várbán. Amott nagy csoportban nagy lármát ütnek az olaszok, emitt a lengyelek suttogva, de fontos képpel értekeznek, odább a németek nagy tudósan vitatkoznak. Ha aztán politikára kerül a sor, kettőjük véleménye legalább is háromfelé ágazik. De egyetértést nem lehet találni semmiféle tekintetben a többiféle nemzetbelieknél sem. Aki nagyon vérmes reményekkel van a demokrácia győzelme iránt, az zárassa csak be magát néhány évre ilyen állami fogházba és ki fog ábrándulni, miután megismerte a különféle nemzetbeliek egymás iránt való idegenségét, irigységét. Nem akarom mondani: gyűlöletét. De még jobban ki fog ábrándulni, ha megismerte ugyanazon nemzetbeliek viszálykodását. Ki fog ábrándulni, ha ilyen közlelől megismeri ama demokratákat, kik felé a szegény nép kacsintgatni szeret. Bizonyos, hogy itt is vannak tiszteletreméltó kivételek. De nem oly számmal, mint sokan gondolják.

KOSSUTH SÁNDOR

A magyarok leginkább a vallás szerint alakulnak csoportokba. A göröghitűek, a lutheránusok, a kálvinisták és némely katolikus papok fölkeresik egymást, ahol csak módját ejthetik és vigasszal erősítik is egymást. A szeparatizmus leginkább a protestáns atyafiaknál szembetűnő. Néha egészen a botránkozásig. Mert megbotránkozik e magaviseleten az, aki embertársában embert akar látni: csak embert. Mondhatom, mindenkor megbotránkoztam, midőn láttam, hogy az ember becsét a felekezet szerint mérlegelik olyan emberek, kik azt hitték, hogy a felvilágosodás fáklyáját hordozzák a botorkáló tömegek előtt. Naponta tapasztalom, hogy még a könyörület morzsáinak nyújtásában sem a szükség, hanem a szűkölködő vallása dönt. Engem sért, midőn látom az elkülönözött falanxokat. Mintha most is a XVI. és XVII. században élnénk. Engem sért, midőn hallom:

— Ez a mi hitünk sorsosa, tehát segítsük őt.

Gyakran mondom ilyenkor nekik:

— Inkább protestánsok vagytok, mint magyarok!

A katolikusok és protestánsok között a valláskülönbség miatt nem történik összeütközés. De csak azért, mert a katolikusok között nincsen semmi, de semmi összetartás. Egyik a másikkal nem gondol úgy, mint a protestánsok.

1855. február 16.

Nagy vendégség volt ma. Hajdú Lajos társam megvendégelte az egész szobát szotyogatott kásával. Jó volt, nagyon is jó volt. Pedig hajdan mindig azt mondtam: kása nem étel. Étél biz az, kivált ha úgy van elkészítve, mint a mai volt és az ember hatodfél év óta profósz-kosztan él. Hej, de sokat más színben lát az ember, ha a szükség iskolájába jár, hol a nyomor a mester.

A hideg folyvást növekszik. A vásárolt fa már fogytán van. Pedig attól tartok: fázni fog a körmünk. A hivatalos

faporció is egyre kevesebb. Igaza volt Pálnak, a sáncosnak: kezdik már felejtani a megfagyott katonát.

1855. február 19.

Jó nőm levele érkezett február 11-i kelettel. Most előbb Bécsbe, Pestre és Isten tudja, hová küldik, hogy megvizsgálják. Addig is, míg megjárja az utat, közölték velem családi tartalmát. Szegény jó öreg anyám, megtörve a kor és a sors kegyetlen csapásaitól, viszontagságainak végnapja felé közeledik. Előbb össze fog roskadni, mint kiszabadulok én. Nem engedik meg neki azt az utolsó örömet, hogy arcomat még egyszer lássa, őszülő hajamat megsimogathassa, kihűlő szája homlokomat érinthesse, elfáradott keze fejemet megáldhassa. Ó, szegény jó öreg anyám, aki életének sok keserves évét elfelejtette volna, ha megadják neki a viszontlátás örömének egyetlen pillanatát... Szegény, ő abban reménykedett, hogy pályám neki boldogságot szerez és szenvedéseiért némi kárpótlást kap. Ám ez a pálya éppen az ellenkezőt okozta. Szegény anyám, nem sok örömet élveztél gyermekeidben és keveset gyönyörködhettél unokáidban... Vájjon itt, e vastag falak éjében, e szörnyű kriptában szívem megérzi-e azt a pillanatot, midőn a földi élettől válni fog? Bizton megérezem és bizton meghallom az utolsó szót, mely ajkát elhagyja, az utolsó gondolatot, mely homályosodó agyának sűrű ködében még megszólal, az utolsó dobbanást, amely halk félénkséggel visszhangzik még a szív kamrájában: az áldást, amelyet rab fiának küld!

Fiaim most sem írtak. E hanyagság, e felejtés annak a jele, amitől oly régen rettegek, hogy nem a legjobb irányban nevelik őket. Pedig aki szüleihez idegen, az mint ember sem igen melegszívű. Szegény nőm, ki testvérénél eszi a kegyelemkenyeret Trencsénben, azt írja felőlük, hogy J. K. tudósítása szerint mind a kettő szorgalmatos, derék fiú. Különösen Gejza lángeszű gyerek, örömmel hallja a szülői

szív, midőn gyermekei tehetségét dicsérik. Boldogít és vigasztal az, hogy a természet őt oly gazdagon megajándékozta. De miért csak észbeli tehetséggel? Miért mívelik az ész tehetségeit a szív rovására?

Aggódva említi szegény jó nőm, hogy nagyváradi jó embereink immár hallgatnak. Én őszintén megvallom, nem fogok csudálkozni, ha végkép elhallgatnak. Többet tettek ők értünk, mint amennyit ilyen nyomasztó viszonyok között a szegény, sokat szenvedő hazánk tőlük józanul várhat, vagy remélhet. Hatodik éve már annak, hogy áldoznak. Pedig az idő a legédesebb, a legelevenebb emlékeket is elhalványítja, sőt ki is törli az emberi agyból. Más viszonyok, más emberek. Ez a világ forgása.

A mérő egyik serpenyőjébe raktam e kedélytlehangoló híreket. A mérő másik serpenyőjébe az egyetlen tudósítást tettem, hogy kedves nőm testvére, Péter és ennek neje megelégedett napokat él. Engedje a Mindenható Isten, hogy egymást szeretve, becsülve, egymás terhein könnyíteni igyekezve, megelégedetté tegyék egymás napjait.

Szegény jó nőm egy kis pénzecskét is küldött. Isten áldja meg őt gondoskodásáért és legyen hála Istennek véghetetlen kegyességéért, mellyel eddig felettünk virrasztott. Bízom benne, hogy nem fogja tőlünk megvonni kegyelmét.

1855. február 22.

Egy fiatal bécsi orvost, akit tizenkétévi sánCFogságra ítélték, áttettek ide hozzánk, várfogságra, öröme oly nagy, hogy leírhatatlan. Azt mondja, szívesebben tölt egy évet itt, mint amott egy hónapot.

A bánásmód néhány nap óta ismét szigorúbb. Sehogyan sem értettük: miért? Az egyik bőbeszédű profósz ma végre elmondta, hogy mi az oka mindennek.

— Der Herr von Krasznay ...

—Honnan ismeri maga Krasznyay urat? — kérdeztem —, hiszen az Olmützben volt fogoly az én időmben.

—Nem ismerem én, kérem. Csak annyit tudok, hogy kiszabadult, aztán Bécsbe ment és ott mindenféle beschwerdékkal állt elő.

—Miféle panaszokkal?

—Bevádolta a fogoly társait ezzel, meg amazzal. Aztán bevádolta az egész olmützi Festungskommandót, meg a profószoikat, hogy nagyon sok kedvezést adnak a foglyoknak. Ment is Olmützbe a kommissió. . . Nagy vizsgálat volt. Aztán nem lett semmi eredmény. A Herr von Krasznyayt el is ítélték hamis váderért nyolc évre. Úgy kell neki!

Krasznyay osztrák, majd magyar honvédtiszt volt. Ismerem Olmützben. Nem tudom, mi vihette arra, hogy mikor számára ütött a szabadulás órája, ily gonosz, jellemtelen módon keresse a szenvedésben hagyott társainak romlását. Ha igaz az, amit a profósz pletykált, hogy vádaskodásáért jutalmul nyolc esztendőt kapott, úgy megérdemelte. Mi pedig szenvedjünk tovább. Mert úgy szokott az lenni, hogy ha magas személyiségek vannak gyanúban, akkor mindenki más megijed és igyekszik már előre is védekezni a vádak ellen.

A hideg még egyre tart. Mint a magyar mondani szokta: Julianna sem tágitotta. Hány foknyi lehet a hideg, azt nem tudom, mert nincsen hőmérő.

1855. február 23.

Ma az ócska ruháimat foltozgattam. Nálam az efféle munka mindig vérontással jár. Szegény ujjaim lakolnak ügyetlenkedésemért.

A hideg egyre keményebb és a faporciók egyre szűkebbek. A városból hozattunk fát. Ezzel is megcsalnak bennünket. Negyed öl fát vettünk, de hiányzott legalább a fele. Talán maga a muszka is többet adna ennyi pénzért a Sebastopolnál szabad ég alatt táborozó egyesült seregnek.

1855. február 24.

Ma séta közben összehozott a véletlen Illéssy Jánossal, aki majd húsz évig volt a nagy-kunok kapitánya és a debreceni református szuperintendenciának egyik hatalmas oszlopa, mint kurátor. Elmúlt már hatvanéves, mégis oly könnyelmű, pojácás viseletű, mint a tizenötöstendős ifjú. Szinte csudálkozik az ember, miként viselhetett ez az ember annyi éven keresztül oly tekintélyes hivatalt. Egész órát jártam vele a sétán, de mondhatom, nem nagy élvezet volt hallgatni költött és nem költött fiatalkori kalandjait. Keservesen panaszkodott szobatársai ellen is. Kivált a beteges jánossy Lajos erdélyi katolikus pap ellen fakadt ki.

— Alig várom, pajtás — mondotta —, hogy jövő hónapban szobát változtassak. Még az életemet is kockára tenném, hogy társaimtól szabaduljak, mert tudod, én olyan természetű vagyok, hogy akivel egyszer összekaptam, azt holtomiglan gyűlölöm. Többé ki nem engesztelődöm!

Én, hála Istennek, nem ismerem ezt az érzést. Megharagudni tudok, de gyűlölni nem.

Jégtörő Mátyás elég jeget talált. És még többet csinált.

1855. február 26.

Ünnepnapom volt ma: kedves nőmnek írtam évnegyedes levelet és azon felül küldtem neki az idevaló készítményekből néhány darabot. Hankovics Gyurka szíves volt magára vállalni a bepakolást, míg én írtam. Sok szem leste, míg göngyölgette a szép fejkötőket és karmantyúkat, nehogy valami tiltott portékát tegyen a skatulyába. Mégis sikerült ügyességének a legbecsesebb darabot belejátszani. Adja Isten, hogy a skatulya rendeltetési helyére szerencsésen megérkezzék és hogy a benne foglaltakat megkaphassák mindazok, akiknek szánva vannak. Kedvesen fogják venni, tudom, Szirmay, Baróthy, Csákyiné, Reindl. Édes-

anyámat és testvéreimet nem szükség említenem. Fiaimnak is lehetne örömük, de ők, úgy látszik, nem tudják: mi a fiúi szeretet. Ők nem ismerik az érzés gyöngédségét.

Mint szokás, négyünket kísérték ki levélírássra. Mielőtt útnak indultunk volna, szemlét tartott felettünk a profósz. Rajtam kívül Madocsányi Pál, Hankovics György és Gaál Dániel indult. Ez utolsónak nagy szakállja van és a profósz egyenesen megmondta neki, hogy ha a szakállnak az elejét ki nem vágja, nem megy ki a Zwingerből. Nagyobb volt benne a vágy, hogy kimenjen és írjon, mint a szakáll iránti szeretet. Megkurtította hát férfiúi díszét és az elejét kivágta.

A keskeny udvaron át utunk Kenderessyné szobája előtt vezetett el. Szegény fogolytársnőnk, kivel még egy szempillantást sem szabad váltanunk, az ablaknál állott és egyedüli társalkodójával, a madárkájával mulatozott. Mikor megpillantott bennünket, vére arcába szökött. A szegény asszonynak megtiltották, hogy az ablaka előtt haladó foglyokra ránézzen és az üdvözetet tőlük elfogadja. A profósz leste az ő mozdulatait és a miénket. De azért nem látta, hogy kicsinyke fejbiccentéssel üdvözöltük és ő azt szomorú mosollyal viszonozta ...

Ma hirdették ki a felsőbb rendeletet: további intézkedésig nem fogadják el a foglyok kegyelmi folyamodványait. E rendelkezés leverőén hatott mindazokra, akik már folyamodtak és mindazokra, akik még folyamodni akartak. A magas remények bizony nagyon alászállottak.

A hideg engedett, a magas hó és a vastag jég vízzé kezd válni.

1855. február 28.

Ma többeket híttak a térszázados elé, hogy megtudják folyamodásukra a választ. Aggódva lestük társaink visszatértét. Nem sokáig kellett várnunk. A folyosón fölhangzott lépteik egyhangú kopogása, fáradt vánszorgásuk vontatott nesze.

—Hallgasd csak, Lajos — szóltam Hajdú szobatársamhoz —, mit hallasz te e léptek üteméből?

—Semmi jót — felelte Hajdú Lajos.

—Magam se — toldottam meg a szót —, mert aki jó hírrel tér meg szobájába, annak a csizmája másképen kopog.

A kútnál aztán megtudtuk, hogy mindazok tagadó választ kaptak, akik idejük felét kitöltve, azért folyamodtak, hogy bocsássák őket szabadon. Ugyanezt kapták válaszul azok is, akik azért folyamodtak, hogy büntetésükbe tudják be a vizsgálati fogságot, mert némelyiküknél ez kitett egy-két évet is. Ám mindez nem elegendő. A kegyes-ségből még ennyi sem elég! Több fogoly társunknak már korábban betudták a vizsgálati fogság némely részét és most értesítették őket, hogy ezt a kegyelmet is visszavonták! Minden esetre különös, amit Ragályi Miskának, a volt gömöri főispánnak feleltek. Azt a negyvenegynéhány napot, melyet muszka fogságban töltött, nem lehet betudni büntetésébe. Sem azt, hogy a muszkák még testi büntetéssel is illették. Mert „a muszkák tettét nem veheti figyelembe az osztrák császári kormány“... De bezzeg tekintetbe vette az osztrák császári kormány a muszkák segítségét, mely nélkül ma aligha lennénk itt Josephstadtban.

Szomorú gyorsasággal telt le ma a fogadások határ-ideje. Némelyek a vérmes reményűek közül arra fogadtak, hogy február huszonnyolcadikán ki fognak szabadulni. Gondolták, hogy a császárné február második felében koronás újszülöttel fogja megajándékozni a birodalmat. Csalódtak. És fizetni fognak. A jó Isten tudja, hányszor fognak még csalatkozni és fizetni! Ha nem másnak, akkor a profósznak.

1855. március 1.

Viszontagságos életemnek negyvenharmadik évét töltöm be ma. És maholnap fogságomnak hatodik esztende-

jét. Eddigi létemnek egyhatedét a börtönben töltöttem. A szegény fogoly nem veszi tekintetbe, hogy minden nap múltával közelebb áll a sírhoz és azt kívánja, hogy az idő ne járjon ónsaruban, hanem enyésszék el repülve, szenvedéseivel együtt.

Ha visszatekintek lefolyt életemre, látom, hogy a szerencse nem igen mosolygott felém és nem igen bőven mérte számomra az öröm boldogító italát. Mindamellett nem zúgolódtam és nem zúgolódom ma sem a sors ellen. Zsenge koromtól fogva magamra hagyatva, sok küzdelem és nélkülözés közt éltem ifjúságomat. Mégis volt ártatlan örömem, mely annál édesebben esett, mert Önszorgalmamnak köszönhettem. Magyarországon hajdan majd minden iskolába járt ifjú papnak, vagy ügyvédnek készült. Én ez utóbbi pályára léptem és mint ilyen, majd hat évig működtem Kassán és Pesten. De minél tovább ettem e kenyeret, annál nagyobb ellenszenvvel viseltetem foglalkozásom iránt és azt semmiképen sem tudtam kibékíteni természetemmel. Nem a munkát utáltam, de a cseleket, a fogásokat és a mellékutakat, melyeken aki nem járt, nem igen boldogult. Utáltam a hajlongásokat, a bíráknak teendő bókákat, melyektől legtöbb esetben a siker függött és a pereskedők sorsa. Közmondássá vált: többet ér a bírói kedvezés, mint a törvény és az ész. Elhagytam tehát e pályát, miután elnyertem a nagyváradi akadémiában a jogtanári állást, mely természetemmel egyezett. Testestől-lelkestől dolgoztam e pályán. Oly megalégedett voltam, hegy az ország legfényesebb állomásával sem cseréltem volna, örömmel pillantok vissza ez időre. Hogy e pályán tettem-e hasznót a Hazának, nem az én dolgom megítélni azt. Nekem megnyugvásul szolgál abbéli tudatom, hogy tettem, amennyit tehettem. Teljesen boldog lettem volna, ha e pályán nem találok annyi megrögzött és az idő által szinte megszentésített visszaélést. Ha nem találok annyi gyomot, melyet társaim

az emlékezetet haladó idő óta vetettek és megbokrosodni engedtek. De az ifjúság és következőleg a Haza kárával járó visszaélés gyakran és nem kis mértékben megzavarta hivatali boldogságomat. Én a bűn ösvényén járni nem akarva, hozzáfogtam a visszaélés, a bűn ostromozásához, a gyom irtásához. Az efféle munka, mint ki-ki tudja, nemcsak fáradtsággal, de sok összeütközéssel és kellemetlenséggel jár és fog járni mindig. Ám az összeütközések és kellemetlenségek közben buzgalmam csak erősödött és én a kitűzött cél felé haladtam elszántan, rettenthetetlenül. Sikerült is fáradalmaimnak a beburjánzott tért meglehetősen megtisztítani a gyomtól és talán büszkén is tekintenék vissza ez időkre, ha nem tudnám, hogy csekély eszköz voltam csak a végzet kezében. Így csak annyit mondok: amit tettem, tennem kellett s így nincs semmi érdemem!

Tíz évi buzgó hivataloskodásom alatt társaim közül némelyek ellenségeimmé váltak. Azok, kik sem a korrallal haladni nem akartak, sem a visszaélések fertőjéből kiemelkedni nem tudtak. Cseleik, rágalmaik megkeserítették az életemet. De kérdelem: ha valaki meg van győződve tetteinek helyességéről és arról, hogy azok hasznosak a közre, nem tartozik-e úgy cselekedni? Kivált még ha hivatali kötelessége, esküje is parancsolja azt! Egészségemre kártékonynak hatott a sok munka, melyet mint rendes és pótló tanár, mint aligazgató és egyidőben mint főigazgató-helyettes végeztem. Másrészről a megyei közélet, a jótékony intézetek és különféle gyülekezetek követelték időmet és munkámat. Aligha hibás nem vagyok, hogy ezek miatt talán nem is fordítottam annyi figyelmet kedves nőm és családom irányában, mint tartoztam volna. Én hibámat mentegetni nem akarom. Sőt bevallom, hogy a hiúság, a tetteknek e hatalmas rugója hozzám is közel férközött és talán tovább ragadott, mint kellett volna. A sors jó s hű nővel áldott meg engemet. Oly nővel, kinek erényeiben s szeplőtelen női

tisztaságában rendíthetetlen bizodalmat helyeztem és helyezni is fogok végső lehelletemig. Amilyen hű és tiszta ő, mint nő, oly jó és gondos, mint anya. Minden örömét, gyönyörúségét, egész világát férjében és gyermekeiben kereste. Ez egyedüli örömétől s így mindentől megfosztotta őt a sors; a sors, mely férjét messze számkivetésbe, rideg idegenségbe, külföldi börtönbe vetette, szépet ígérő hat gyermeke közül már négyet föld alá temetett: Gyulát, Kálmánt, Irmát és Etelkát. A kesergő nő és anya még annyit sem érhet el oly sok csapás és szenvedés után, hogy búbánatát saját hajlékának panaszolhassa el. Idegen fedél alatt hordozza és temeti azt szíve mélyébe. Mert a zsellér-falak a hangos fájdalmat nem enyhítik, hanem inkább nagyítják. Szegény, jobb sorsra érdemes nőm, vájjon micsoda jövődönék néz elébe? ó, a jövőd! Kísértet gyanánt üldöz engem a jövőd rém-arca és bár bölcselkedő kedélyű vagyok, pihenni nem enged soha. A jövőd még a jelennél is ijesztőbb. Életem javát már leéltem, kenyerem javát megettem. Az életrügékonytságot a hosszas fogság elrabolta tőlem. Mitévő leszek, ha e testet gyengítő, szellemi tehetségeket butító, embert gyilkoló helyet elhagyom? Nem tudom! Ha erre gondolok, fejem szédül, lelkem tántorogni kezd, mintha a végtelenségbe meredne a szemem, ó, szegény, szegény jó nőm! Milyen kárpótlást adok én neked az évek hosszú során át kiállott szenvedéseidért? Én, aki idegen föld alatt leszek kénytelen menhelyet keresni, ha ezt a küszöböt átlépek. Kétségbe kellene esnem, ha nem tudnám, hogy szeretett jó nőm nem anyagi javakra, hanem a lélek kárpótlására vágyódik. Olyan kárpótlás ez, amelyet gyöngéd szeretetem nyújthat. Ismerem őt és tudom, hogy nem lesz boldogtalan, ha vállat vállhoz vetve és egymást kölcsönös szeretettel istápolva, mindennapi kenyerünket keservesen fogjuk is keresni. Úgy, ahogy a Gondviselés akarja. Reménylem, hogy ha vissza fogunk pillan-

tani életünkre, nem leszünk kénytelenek önmagunk előtt pirulni.

Isten! Áldd meg jó szándékunkat és cselekedeteinket! Erősíts bennünket a jóban! Világosítsd meg elméinket, hogy soha le ne térjünk az erény és erkölcs útjáról, hanem azon járva, gyermekeinknek s másoknak jó példát mutatva, végső lehelletünkig az igaz nyomon maradjunk. Ámen.

1855. március 4.

Ma kápolnába mentünk, mikor Ambrus János hirtelen megragadta karomat és izgalomtól elsápadó arccal így szólt:

— Hallottad-e, János, hogy a muszkák cárja meghalálozott?

Alighogy kimondta e szót, máris láttam, mily izgalom zavarja föl a foglyok kedélyét. Egymáshoz léptek, fejüket összedugták, sugdostak, vitatkoztak. Ez így maradt egész nap. A mi szűk világunkat a kombinációk, a cifrábnál cifrább lázalmok zsongása tölti be. Hogy Miklós cár halála éppen most történt, az nagy európai esemény. De hogy milyen fordulatot fog adni az európai ügyeknek, azt aligha tudná megmondani egy szegény josephstadi várfogoly. Még azok sem tudnák megmondani, akik a nemzetek ügyének élén állanak. Se III. Napóleon, se Palmerston, se Russel. Nem mutatja-e a mindennapi tapasztalás, hogy az emberek, az országok, a birodalmak sorsa olyasmitől függ, amire az emberi ész nem számíthatott? Ki mondta volna 1849-ben, midőn az orosz seregek meglepték Magyarországot és az osztrák sereggel egyesülten harcoltak ellenünk, hogy e hadak 1854-ben már egymás ellenében fognak állani? Ki mondta volna 1852-ben és 53-ban, midőn a két császár Varsóban, majd Olmützben összejött, talán éppen arról tanácskozva, miként mennek Konstantinápolyba, hogy Ausztria állja majd útját az oroszoknak, mikor Konstantiná-

poly felé akar menni? Valóban, az orosz megtett mindent, hogy a Boszporushoz jusson. Számított is arra, hogy oda jut. És még sem történik az ő számítása szerint. Mi függ tehát az embertől? Hatalmas a végzet, nagy az ő hatalma és mi csak gyámoltalan eszközök vagyunk rettentő kezében.

Miklós cár nagy szereplője volt a világ színpadának. A történelem majd följegyezi: mit cselekedett? Nem volt mindennapi egyéniség. Már csak azért sem, mert kormánya alatt népeit sohasem ámította. Még csak látszatra való papíralkotmánnyal sem. így legalább tudták, hányadán vannak.

Délután, vízfordáskor, új embert láttam. Mondták, hogy Donáth nevezetű, erdélyi atyánkfia és újdonsült kollégánk. Miként hallottam, hírül azt hozta, hogy Erdélyben számos derék férfiút ítéltek el újabban és nagyobbik részét sáncmunkára. Azt is mondotta, hogy Pestről, a Neugebáudéból a foglyokat hirtelen elszállították. Hová? Nem tudja.

1855. március 6.

A mi jó ordonáncunk, Jánosi Pál sáncrab ismét visszakerült hozzánk. Ma reggel ezzel lépett be:

— No, megvan ám a princ! Hallom, hogy tegnap született. De most már csak el fogja bocsájtani ennek az örömére a császár a tekintetes urakat!

Képzeltető, mekkora izgalmat keltett a trónörökös születésének híre az egész kazamatában. Szinte érezni lehetett, hogy a falak áttüzesednek a láztól. Nagy zsongás, suttozás, majd hangos beszéd, járás-keles, ajtók csapódása hallatszott. A kulcsos káplárt és a profószt faggattuk, de ők mitsem tudtak.

— Ja — vonogatta a vállát a profósz —, Gná' Herren, ezek a verfluchte sáncrabok mindent elébb tudnak, mint mi. Ezek csak járnak-kelesnek, vizet hordanak, szemetet hor-

danak, ide-oda kíséri őket a poszt, és mindent meghallanak ...

De már kilenc órakor megjött a visszhangja annak, amit Jánosi Pál mondott: a vastag várfalakon át harangok távoli zúgását hallottuk. Mindenki elnémult, még a szívek dobogását is hallani lehetett. A josphstadi harangok egyre hangosabban, egyre diadalmasabban zsolozsmáztak. Azután katonazene hangjait véltük hallani. Majd messziről megdördültek az ágyúk, megrengették a levegőt és a falakat. Az ajtók már nyitva voltak, a nagy öröme mintha maguktól tárultak volna ki, még csak a szokott mérges nyikorgásukat sem hallottuk. Mintha e mogorva vén vaspántos szörnyek megszelídültek volna annak a hírére, hogy az ifjú — és mint mondják: igen szép! — császárné, a bajor wittelsbachi házból való Erzsébet világrahozta a trónörököszt. A nemrég annyira megcsalatkozott amnesztia-várók most diadalmasan mosolyogva léptek ki odúikból. Arcukra, kiegyenesedett alakjukra ez volt írva: „no, úgy-e, hogy megmondtuk?“

De a mosoly nem volt tartós. A vállak is hamarosan meggörnyedtek. Fertály óra sem tellett belé, mikor az őrmester — a nagy dróton rozsdás vén kulcsait zörgetve — megjelent és így szólt a folyosón örvendező foglyokhoz:

— Nem princ született, uraim, hanem csak princessz ...

A jókedv menten alábbhagyott, mert ha nem trónörököszt adott az ég az ausztriai császárnénak, akkor bizonyosan nem lesz olyan nagy az amnesztia . . . E gyorsan érkezett levertséget némelyek látván, a szomorúságból tréfát csináltak. Fölbiztatták az egyik profószt, hogy járjon szobáról-szobára és mondja: princessz született, meg princ is, mert hogy ikreket hozott a világra a császárné. Így azután még sokkal nagyobb lesz az amnesztia! A foglyok izgatott kedélyállapotára vall, hogy minden hírnek, még a legbotorabbnak is akadnak hívői. Ha arról van szó, hogy a szaba-

dulás reménységébe kapaszkodjanak, nincs az a képtelenség, amelyet némely társaink el ne hinnének. Ezt tudva, a furfangos tréfamesterek majd mindennap közrebocsájtanak valami balgaságot és aztán gyönyörködnek, midőn a koholt hír szájról-szájra megy és női.

Én nyugalommal szemlélem a reménykedésnek e dagályát és apályát. Azt tartom: mindegy, akár fiú, akár leány született, akár ikrek születtek. A külügyek állása és nem a császári fiú, avagy leány születése dönti el a mi állapotunkat. A történelem is terhes most. Amit a közeljövő szülni fog, az mutatja meg az utunkat kifelé ebből a sírveremből. Addig: béketűrés, béketűrés, béketűrés!

1855. március 8.

Ma délután úgy járkáltak a foglyok az udvaron, mintha mindegyiket külön-külön nagy gyász érte volna. A térszázados irodája felől a takarító rabok meghozták a hírt, hogy közzétették már a lapokban a várvavárt, a sóvárgott, a nagyszerű kegyelmi iratot. E rendelet szerint szabadon bocsátják mindazokat, kik az ausztriai császár, vagy az ausztriai ház egyéb fenséges tagjai ellen illetlen, avagy sértő kifejezéseket használtak és emiatt a polgári hatóságok elítélték őket, vagy ítéletükre várnak. Politikai foglyokról tehát szó sincsen. Pedig hány anya, hány nő vándorolt Bécsbe kegyelmet könyörögni! És milyen reményteljes, milyen biztató leveleket írtak ide fiaiknak, férjeiknek! De hiszen, kit nem biztatnak Bécsben? Az emberek ezerszer csalódnak és mégis hisznek, mégis reménykednek. Sajátságos tulajdona ez az embernek. De így van ez bölcsen, kimondhatatlanul bölcsen, mert vájjon mi lenne az ember remény nélkül?

Az én nőm is könyörgött értem. De nem a bécsi hatalmasságok, hanem a mennyei Atya előtt. A mennyei Úr előtt, ki ha buzgó könyörgését nem teljesíti, bizonyosak

lehetünk, hogy az javunkat nem szolgálja. De a mi véges agyunk ezt felfogni és belátni nem képes.

Ma Istenes János napja van, s így nevem napja. Visszaemlékezem boldog időkre, midőn ily napon őszinte baráti üdvözléseket, tisztelekéseket, jókívánásokat kaptam. Mindezt én szóval, kézzel, szeretett nőm pedig jó asztallal és vendégszeretettel igyekezett viszonzni. A tisztelekések az ifjúság és tanártársaim részéről annyira mentek, hogy irigységet és nem csekély kellemetlenséget támasztottak. A boldog idők elmúltak. De nem múlt el emlékezetünk. Kinek a jelene oly nyomasztó és jövője nincs, annak jól esik, ha legalább múltja van és arra pirulás nélkül visszaemlékezik.

1855. március 9.

Komor az ég, mint kedvünk. Az ég a tavasz ostroma ellen küzd, mert nem akar engedni e követelőzésnek. A szegény rabok sírbaszállott reményeiket siratják. És bánatukban új reménymagvakat hintetnek. Némelyek már ringatni is kezdik a megholt remény újszülött csecsemőjét. A tavasz később leküzdözi majd a tél zsarnokságát és kitűzi zöld kebelére az ibolya és a nefelejts illatos bokrétáját. De a szegény foglyok fel tudják-e nevelni a reménycsemét annyira, hogy annak lombja alá lepihenve, gyümölcsét is élvezzék? Én hinni nem merek. Ami a jövőt illeti, nem táplálom társaim szép reményeit, melyeket ők önmagukból szőnek, mint a pók. A történelem, a világ jelenlegi állása nem engedi, hogy én is hasonló ábrándokat fonjak. Aztán a hatévi börtönélet, a rettenetes iskolában tett tapasztalatok nem engedik, hogy a szabadság közeljövőjét és állandó biztos győzedelmet higyjem. Távol van még az erény országa! A jelenlegi kormányok azért boldogulnak, mivel az emberek gyengeségeire építik szavaikat. Ami engem illet, végzetem azt súgja nekem, hogy 1857. előtt

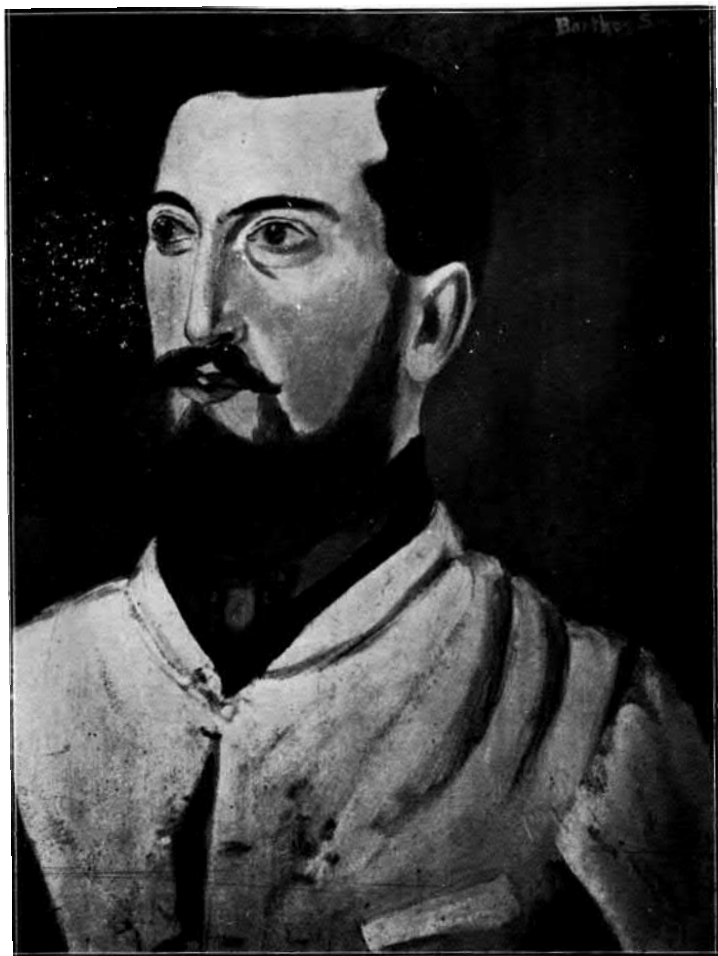
nem fogok kiszabadulni. A végzetnek e kegyetlen sugallata keservesen tépi keblemet. E hit, hogy még oly hosszú időt kell kedveseimtől elszakítva tölteni, komorrá, nyugtalanná és a foglalkozásra teljesen alkalmatlanná tesz engemet. Mi nem is lehet másként. Ember se volna az, ki nem kíváncznék e természetellenes állapotból szabadulni és kedvesei körébe visszatérni. A komorság nem segít állapotunkon. Sőt, nehezíti azt. De tehet-e az ember róla, hogy érzi annak súlyát? Teheti-e, hogy azt ne érezze? Sajat alkotását és szellemi szerkezetét meg nem tudja változtatni az ember, önmagát meg nem tagadhatja. Vigasztalásul azonban elmélkedhetik: hogy miután az eseményeket a végzet hatalma intézi és mi azoknak akadályozására, vagy megváltoztatására mit sem tehetünk, legjobb azokat úgy venni, ahogy vannak. És ha fáj is megnyugodni bennük, vajmi gyakran történik, hogy amit az emberek eleinte csapásnak néznek, az később javukra szolgál. E tanítás, meglehetősen hibás. De engem nehéz időkben fenntartott és nem engedett csüggedni.

1855. március 10.

Ma szabadult ki Zombory Sándor volt cs. kir. huszárezredes. Büntetését kitöltötte. Az utolsó napokban attól félt, hogy még megkegyelmeznek neki és néhány napot elengednek, amit aztán a lapokban ki is hirdetnek. Úgy vélte, ha már kitöltötte a büntetését, legalább ne mondja senki, hogy kegyelmet fogadott el!

Rajta kívül itt van fogságban Dobay József hajdani cs. kir. ezredes. A fia, Dobay József honvédalezredes, velem volt fogságban az olműtzi várban. Igen derék, értelmes fiatalember. Atyja mondja, hogy két évvel ezelőtt kiszabadult.

A volt cs. kir. ezredeseknek az az előnyük, hogy külön-külön szobában őrzik és a sétára is külön vezetik őket.

BARTHOS SÁNDOR

Ennek jó és rossz oldala is van. Jó, hogy egymaga lévén egy szobában, kénye-kedve szerint rendelkezik a csekély hellyel és idővel. Nem esik másnak terhére, sem neki más nem esik a terhére. Ez kiszámíthatatlan előny a fogságban. Csak az tudja, ki tapasztalta, mennyi súrlódásnak, kellemtelenségnek, sőt gyűlölködésnek oka a kényszeredett együttélés. De az egyedüli lakásnak rossz oldala is van. Az egyedüllakót a magány megfosztja minden eszmecserétől. Szinte megvadul és megbutul.

1855. március 11.

Ma kezembe adtak egy térítvevényt (retour recepisse). Ez bizonyságául szolgál annak, hogy szeretett nőm megkapta a küldeményt, mit néki postára adtam. Sokáig forgattam kezemben a recepist, könnyeimet hullattam rája, mert kedves nőm kezeírása volt rajta... Egy pillanatig mintha az ő szép fehér kezét láttam volna a valóságban. Ó, de milyen lehet most ez a kéz! A nehéz sors, a kemény munka, a múlt idő mivé hervasztotta azt?

Ha szeretett nőmnek oly öröme lesz a küldeményben, mint nékem abban, hogy küldhettem, úgy boldog órái lesznek. Vajha gyakran szerezhethék neki ilyen boldogító pillanatokat és csak némileg is tudnám enyhíteni szenvedéseit.

Holnap már Gergely napja lesz és itt még most is zordon a tél. Kivált a mai nap hidege díszére válnék még januáriusnak is. Még nem éreztük a márciusi napfény üdítő sugarát, melyre a szegény fogolynak oly nagy szüksége van.

1855. március 12.

Ma délután alig bocsátottak ki a sétára, máris elősiettek a profószok és izgatottan kiáltozni kezdtek:

—Einrücken, meine Herren... gyorsan, gyorsan!

—Miért, miért? — kérdeztük minden oldalról őket.

—Látogatást kapunk, magas látogatást! — felelték megilletődötten és látható félelemmel.

—Dehát ki ez a magas látogató? — faggattam én az egyik káplárt.

—Ein Herzog... Oder ein Fürst.

Amint betereltek bennünket a szobákba, megtudtuk, hogy Csehország katonai kormányzója, Liechtenstein herceg látogatja meg a fogdát, órahosszat lestük a zárt ajtók mögül: mikor közelednek az előkelő vendég léptei a folyosón. Hallottunk is közelő, majd távolodó neszt. Kulcsok csikorgását, ajtók csapódását. De semmi többet.

Később, vacsoraidőben, kinyílt az ajtó és mi néhány futó pillanatra átnéztünk a szomszéd szobába. Akkor hallottuk, hogy több szobát meglátogatott és ilyen kérdéseket intézett a foglyokhoz, mint valami beszélőgép: „Hány esztendőre van elítélve ön?“ „Mióta van fogva ön?“ „Kap-e ön hazulról havi segítséget?“ „Sokan vannak egy szobában?“ Ez volt minden érdeklődése. Ez a betanult mondóka. Azután elment és a magas látogatásból annyi hasznot húztunk, hogy a keservesen várt napi sétát elvesztettük. Pedig ma először sütött ki a nap, az áldott márciusi napfény.

1855. március 13.

Gergely ugyancsak megrázta a szakállát, miként a magyar közmondás tartja: az éjtszaka havazott. Reggelre pedig oly kegyetlen hidegre virradtunk föl, hogy ablakainkról csak erős tüzelés után olvadt le a jég.

Ma délben, nagy sírás, nagy búcsúzkodás után hazautazott keleti Poroszországba Szmaglovszky lengyel fogolytársunk szép neje. Majd harmadfél száz mérföldnyi utat tett, hogy szegény férjét meglátogassa. Szmaglovszky sokoldalúan képzett férfi. Mint hallom, vagyonos ember volt, de a forradalmakban tevékenykedett és vagyonát elkoboz-

ták. Harmadszor raboskodik. Először az 1830—31-i lengyel forradalom miatt hurcolták el Szibériába, Tobolszkba. 1846-ban, midőn a lengyel parasztok a kaputos emberek fejével számoltak, ő ugyan a fejét el nem veszttette, de kezét-lábát összetörték és azonkívül a végén még őt zárták be. Jelenleg tizenkétévi várfogságra van ítélve. Neje született bárónő és mint hallottam, igen művelt asszony. Mint nevelőnő keresi mindennapi kenyerét, keleti Poroszországban. Fiait Napóleon császár vette pártfogásába: francia katonai intézetben nevelteti őket. Ilyen a sorsa az olyan embernek, aki a demokrácia, a nép, az emberiség ügyéhez szegődik. Az apa börtönben senyvedj a szegény anya odakünn nyomorog cselédkenyéren, és gyermekei az irgalom levesét eszik. A kegyelemét, amelyet nem a demokraták, vagy ezek főnökei adnak nekik, nem azok, akiknek ügye mellett atyjuk feláldozta tudományát, vagyonát, családját, életét, hanem az uralkodók. A császárok, az oligarchák, kik az efféle elhagyatott árva gyermekeket saját céljaikra igen okosan neveltetik és olyan irányban, amelyet az ő százados politikájuk kíván. És a demokraták még csudálkoznak, hogy táboruk oly nehezen szaporodik jeles egyéniségekkel! Holott sem a szétszórtak egyesítéséről, sem az utódokról, de még a jelenlévőkről sem gondoskodnak. A legújabb tapasztalatok mutatják, hogy működésük által csak a börtönöket és akasztófákat szaporítják.

1855. március 14.

Ma furcsa történetet hallottam a közelmúlt időből. Már elmondtam, hogy birodalomszerte el volt terjedve a hír: a császári ivadék születése alkalmával nagyszerű amnesztiával örvendezteti meg birodalmát a császár! Kivált Magyarországon beszélték ezt, honnan számos levél érkezett ide, telve reménnyel és biztatással. Ilyen levelet kapott ne-

jétől Blaskó volt tüzérőrnagy is. Erre ő következőkép válaszolt: „Én szeretem hinni, hogy a császár a bevett udvari szokás szerint több politikai foglyot el fog bocsátani, ha fia születik. De hogy én reám is kerüljön a sor, ahhoz nem elegendő, ha a császárné csak herceget szül. Ha még hercegnőt is hoz a világra, akkor — talán. De csak: talán! Akkor rám fog sütni a szerencse. Azért imádkozzunk, kedves nőm, hogy a császárné ikreket szüljön...” E levelet a várparancsnokság elolvasta és nagyon megbotráncozott. Nem is továbbította. Csak azzal a föltétellel engedte meg Blaskó őrnagynak, hogy más levelet írhasson, ha a császárnéről és a császári gyermekek születéséről említés sem lesz benne.

1855. március 15.

(Az emlékezetes március 15-i dátum alatt a napló eredeti kéziratában bekeretezett üres kocka van, három sor ponttal. Három sor beszédes, sokat mondó ponttal. De mindez csak a foglyoknak és nekünk, késő magyar kor gyermekeinek beszédes és sokat mondó. A leselkedőknek nem mondott semmit sem.)

1855. március 16.

Vidulni kezd az idő s véle együtt a fogda lakói. A napfény simogatására ma vidám s mosolygó arcokat láttam a bástyán, hová különös kegyképen felbocsátottak a reggeli sétán. Hideg, de szép volt az idő. Noha a vidék és a bástya vastág hótakaróval van fődve, ma megszólalt a pacsirta. Behánytam a szemem és úgy hallgattam vidor, csattogó, boldog énekét, mellyel a kikeletet köszöntötte. A kis dalos madár kedves éneke mélyen meghatotta a bástyán sétáló foglyokat. Szívükben szép érzeményeket, boldog emlékeket keltett fel és tavaszi reménységet. Ó, áldott szép tavasz, mikor köszöntesz már reánk? Ó, boldog, szép reménység,

mikor váltod be sok ígéretedet? „Földiekkel játszó égi tüné-
mény...

Délre kihunyt a nap gyöngécske mosolya, az ég be-
borult, ólomszín fellegek ereszkedtek alá. A tájat konok
szilárdsággal borítja a hó. A pacsirtadal elhallgatott.

1855. március 17.

Ma ismét megszapordtunk: Szathmáry Nándor nyugal-
mazott kapitányt hozták ide Pozsony városából. Valami
pokolgépet készített és ítélete úgy tartja, hogy az ausztriai
császárt akarta véle kivégezni. Húszévi várfogságra ítélték,
vasban. Ma ötvenötéves, de legalább tíz esztendővel tetszik
öregebbnek, mert beteges. Szegény, aligha fogja valaha
vizionlátni hazáját. A mi szeretett, szegény, árva hazán-
kat, Magyarországot... Nem beszéltem vele, nem kérdez-
hettem, hogy igaz-e, amivel vádolják? Ha igaz, szerencsét-
len volt a pillanat, melyben a gondolat fogantatott. Ausztriában
nem a fejedelmi székből ülő személyhez van kötve az elv,
vagy a politika, mely a birodalmat kormányozza. A fiatal
császár nem felelős mindazért, ami körülötte történt,
vagy történik. Franciaországban, melynek trónján III.
Napóleon ül, a császár személye a politika, a kormány-
zás. De Ausztriában a dinasztia politikájához van odakötve
a személy. Az efféle merényletek céltalanok és nem helye-
selhetők.

1855. március 18.

Ma rossz napom volt. Kedélyem lehangolt. Miért? Nem
tudom! Gyakran történik itt, hogy szórakozottság, nyug-
talanság, vagy a jó Isten tudja, minek nevezem: valami
különös, megmagyarázhatatlan érzés szorítja az ember kebe-
lét. Ilyen állapotban képtelenek vagyunk minden elméleti
foglalkozásra. Hiába veszek tollat a kezembe, hiába köny-
vet. A lélek, a szellem annyira távol van, hogy azt sem

tudom, mit cselekszem. Ilyenkor szabad eget keresek, ilyenkor futni kellene, ki, ki a levegőre, ahol az elszorult kebel talán tágulni tudna. De a nehéz záruk útját állják e vágyak. Talán a magány is jótétemény lenne. De a közös szobában arra is hiába vágyódunk. Még a durcás börtönfalak¹nak sem panaszolhatja el baját, keservét a szegény fogoly. Kénytelen azt magába fojtani. Ma éjszaka nem fogok aludni s nem lesznek álmaim. De néktek jó éjszakát, szép, boldog álmokat, kedveseim...

1854. március 19.

Csendesen, minden barátságos összejövetel nélkül folyt le József napja. Múlt években némelyek megtartották a régi magyar szokást. De az idén úgy múlt el a nagy szentnek nevezetes napja, hogy a sok József közül egyik sem ölelte át szíves vendégszeretetével még a legközelebbi barátját sem. Az emberek annyiszor csalódtak reményeikben, hogy komorabbá lettek. Kopik a lélek, tompul az agy. Kezdünk hasonlóná lenni az örült Jablánczyhoz, aki már ismét nem mozdul ki bűzhödtt odújából, ahol a megvetett, szeny¹nyes Remellayval, az egykori vérszomjas hiénával tespednek. Az emberek a múltba néznek és kétségbeesnek a jövő felől. Leeresztik szárnyaikat, embergyűlölökké válnak.

Ki tudja? Talán e komor kiábrándultság lesz a legnagyobb szellemi haszon, amit innen haza viszünk magunkkal. Ha még haza térünk valaha!

Egyébiránt nincs is igen helye efféle vigalmaknak a szenvedések tanyáján, hol igen csekély jómódú fogolytársunkat kivéve, a nagyobbik rész ínséggel, nyomorral küzd. Bizony, különösen esik a szegény szenvedőnek, ha látja, hogy míg ő a prófunttal is kénytelen gazdálkodni, fogolytársa kedve szerint lakmározik. Otthon éppen így áll a dolog. Hány apa és anya, hány nő és testvér, hány fiú és leány nyomorog, koplal, rakja össze a filléreket, hogy a

szájától megvont falatok árát ide küldhesse! Kinek lenne kedve vigalomra? Zavartalan kedély kell ehhez. Ha volt is még valakinek ilyen kedélye, hová lett az már! Ilyen okai lehetnek, hogy hajdan vígkedvű és vagyonosabb társaink is zárkózottá lettek.

1855. március 21.

Hankovics Györggyel sétáltam ma egész óra alatt. A multakról beszélgettünk. A szép életről, melyet egy városban éltünk. Leírhatatlan gyönyörűség az, melyet a számkivetett érez, ha őszinte szót válthat hazájáról, ismerőseiről; A régiokról, akikhez görcsösen ragaszkodik az emlékezet, hogy végkép el ne tűnjenek, mint a kedves álom a felébredés után.

Amint járkálunk, György pajtásom így szól:

—Ismered-e ennek a csinos, búsarcú férfiúnak a történetét?

—Kiét?

—Azét, aki most vélünk szemBe jő.

—Még a nevét sem tudom.

—Pedig esztendeje, hogy itt van.

—Hogy hívják és mi volt azelőtt?

—Neve: Beké. Erdélyi református prédikátor volt.

—Mi baja, hogy oly bús és levert?

—Nagy baja van őneki, igen nagy baja.

—Ha nem titok, beszéld el.

—Dehogyan is titok! Sőt nagyon is nyilvános.

Már vége felé járt a sétaóra és Hankovics György röviden mondta el a mesét. Ez a férfi elvált első feleségétől, ki őt híven és gyöngéden szerette. Azért, hogy a másodikat elvehesse. Ez kacér leány volt, de nagyon szerette Bekét és hozzáment, sok más kérő ellenére. Egybekelésüket azonban elleneztek mind a férfi, mind a leány szülei. A férfi erre elszöktette a leányt, összekelt vele, hazavitte parókijára, hol ők boldogan élték a föld örömeit. Első neje, ki őt

még folyvást szerette, leánykájában lelt vigaszt. Az első asszony szépkülsejű, feddhetetlen magaviseletű és meglehetősen vagyonos volt. Több házasulandó férfiú figyelmét vonta magára, de a kérőket mind elutasította. Egyedül leányának és volt férje emlékének élt. Beké belebonyolódott a Mack—Török-féle eseményekbe és tizenkétévi vason töltenő várfogságra ítélték. Esztendeje, hogy itt van és ezalatt második neje csak egyszer írt neki. Hosszú hónapok multak hónapok után és sem levél, sem pénz nem érkezett soha. A szegény embert aggodalmak emésztették, de szeretett neje felől nem kapott tudósítást. E napokban behívták a várbéli hadbíró elé és hivatalos iratot közöltek vele, melyben második neje előadja: miután őt a vele való házasságra kényszerítették és mivel férje bűnös társulatnak tagja lett, mely az uralkodó ausztriai ház trónvesztésére irányult — ő válni akar tőle! Ezért olyan bús ez az ember, mert rendkívül szereti a hűtlen nőt. Kész volna elfelejteni a hűtlenséget és megbocsátani! De a második asszony válni, szabadulni akar tőle. Míg első neje, kit ő hagyott el hűtlenül, kész volna mindent elfelejteni és mindent megbocsátani.

—Szomorú regény!

—Különös játéka a sorsnak — folytatta György pajtás —, hogy e szegény nő, mikor megtudta, hogy a második asszony megcsalta férjét, megfélekedezett róla és neki segédelmet sem küld, bőséges pénzt küldött ide Bekének, idegen név alatt.

—Mit szolt Beké a válópörre?

—Mit szólhatott volna? Édesapját ruházta fel teljes hatalommal a perben.

Tudtommal ez a második eset, hogy a nő elvált fogoly férjétől. Krasznay volt olműtzi fogolytársunk járt hasonlóan. Barthos nevű királyi testőr, ki a háború alatt honvédtiszt volt és igen csinos legény, szinte olműtzi volt fogolytársam, másként járt. A háború alatt szebeni szász leányt vett nőül.

Mikor fogságba esett, a szülék kényszeríteni akarták a menyecskét, hogy férje ellen indítson válópert. A nő vonakodott, a szülők kitagadással fenyegették, de ő a fenyegetéssel is dacolt és azt mondta: ám tagadják ki, ő dolgozni fog, akár szolgálni és szolgálata béréből igyekszik majd férje sorsát enyhíteni. De válni nem fog soha, esküjét híven megtartja holtáiglan. Éljen a derék hölgy és éljenek mindazok a derék hölgyek, kik a csábításnak, a kísértésnek ellenállva, nem engednek és elég erősek, hogy önmagukat megtagadva, szenvedő férjeik hűségén megmaradnak. Pedig évek hosszú során át ellenállni a csábításnak nem csekélység! Ha volt olyan eset, hogy a nő megérdemli az erényes nevezetet, bizonyosan a foglyok nejei érdemlik meg azt igazán. Istennek hála, az ilyen derék és erényes magyar hölgyek száma nagy. Pedig meg kell gondolni, hogy a magyar háború alatt a hadsereg tisztjei gondatlanul házasodtak. Akkor, midőn már ügyünk szerencséje hanyatlásnak indult. Néhány heti, sőt némelyeknél néhány napi boldog együttlét után válni kellett és a fiatal menyecskét özvegyül hagyni. Aki ezt meggondolja, a női erény előtt kénytelen meghajolni. És ha sok ily fiatal özvegy közül egy-kettő megbotlott, én nem mondok rá kárhozatot. Módom volt tapasztalni, hogy a férfiak, kik a szép nemet gyengének nevezik, e tekintetben hasonlíthatatlanul gyengébbek.

1855. március 23.

Mialatt sétáltunk az udvaron, láttuk, hogy vasnyoszo-lyákat és pokrócokat cipelnek ki a sáncosok. Nagy a takarítás, nagy a csere-bere: a fogház vendégeket vár. A sáncosokhoz is hoztak a napokban egynéhányat, nevüket még nem tudhattam meg.

Jablánczy és Remellay lakhelyet változtattak. Felülről, a kettes számból alulra jöttek, a nyolcasba. Helyükbe a

fájósszemű olasz ment: Marchi nevezetű. Ez rettenetes külsejű ember. A vad, dühödött embert úgy lehet festeni, amilyen az ő ábrázolja. És mégis igen jó embernek mondják, akik közelebbről ismerik. A keserves élet, a kemény küzdelem, a sok megpróbáltatás nyomta rá biztonnyal e bélyeget. Ám a tigrisarc mögött jámbor, emberséges lélek lakik. Hány nyájas, kedves arc mögött lakozik hiénalélek?

1855. március 24.

Ma tíz esztendeje, 1845. március 24. napján született Dezső fiam, Nagyváradon. Szegény szülőanyja most Trencsén megyében, Budetin váromladékában zselléreskedik, Péter fivérénel. A fiú Szepes megyében, Igló városában jár iskolába, Zabolyszky János szepesi püspök nagylelkűségéből. Az apa pedig Csehország várában, Josephstadtban üli a börtönt évek óta. Dezső fiam négyéves és néhány hónapos volt, mikor elfogtak. Oly gyengekorú, hogy alig emlékezhetik reám. Azóta majd hat év telt el. Ő fiúvá nőtt fel, de éveivel nem nőtt benne a szeretet apja iránt. Ellenkezőleg: ha volt is benne egy kis szikra, kialudt belőle a hosszas távollét miatt és talán a hiányos ápolás miatt is. Esztendeje múlt, hogy egy betűnyi írást sem kaptam tőle, mi szomorú tanúsága annak, hogy nem élesztik benne apjának emlékezetét. Talán még szándékosan irtják is, hogy fel se éledhessen soha. Adná Isten, hogy aggodalmaimban csalódnám és gyönyörködve szellemi tehetségeiben, erkölcsi életében, legközelebbi születésnapján szívből mondhassam: éljen Dezső, az én kedves, kedves Dezső fiam!

1855. március 25.

Ma emlékünnepet ültem. Ma egy éve, hogy szeretett nőm meglátogatott, ötévi elválás után. Fiatal szerelmesek az első csók után, melyért a világot adnák cserébe, nem lehetnek boldogabbak, mint én voltam akkor, ölelése, csókja, lehel-

lete, szemefénye, melyben lelke tükröződött vissza, elfelejtették velem minden szenvedésemet. Boldog voltam, mert a szenvedések honában, a pokol közepén mennyei gyönyört élveztem, három nap egymás után. Egy-egy órára csupán, amennyi meg volt engedve. Ó, de soha, soha elevenebb fájdalmak nem tépték szegény keblemet, mint a búcsú percében. E fájdalmak hónapokig tartottak és én mégis megvásárolnám azokat egy-kétórai együttlét árán. Az egy-kétórai gyönyörűség fölér az évekig tartó szenvedéssel.

1855. március 27.

Tegnap és ma országos vásár volt. Ebből az a hasznunk, hogy elveszik tőlünk a sétát. A kúthoz azonban kibocsátottak bennünket. Itt azután néhány percre szívhattuk a szabad levegőt és válthattunk egy-egy szót társainkkal, kiket folyosók, falak, vaspántos ajtók választanak el tőlünk. Ilyesféle beszédek hallatszottak:

—Jó estét, István ... Adj Isten, Imre . . . Hogy vagy, Pali?

—Tudj' Isten ... Hát ti hogy vagytok ott a faluvégen?

—Csak megvagyunk, úgy-ahogy.

—Mi újság nálatok, Józsi?

—Semmit se tudok. Hol is hallottam volna? Hiszen sétára sem bocsát a német, mert vásár van. Node hiszen, szedte-vette...

—Jancsi te, megállj! Hallottad-e, mit mondott Palmerston a londoni alsóházban?

—Hallottam! Mit mondasz hát reá?

—Azt, hogy ki kell valahára ábrándulnunk.

—De hiszen talán nem is igaz, hogy azt mondta volna. Csak a német lap meséli ezt nekünk.

—Igaz biz a', pajtás! Már 1849-ben mondta ő, hogy Magyarország elszakadása Ausztriától kalamitás lenne Európára.

De most belekiáltottak a nagy össze-vissza diskurálásba;

—Einrücken, meine Herren, einrücken!

—Van-e házi pletyka, Gábor? — hangzott egy sietős szó cihelődés közben.

—Van bizony, de már nem lehet elmondani, mert hajt a német...

—Jó éjtszakát, drusza.

—Adj Isten neked is, Samu.

—Aki Istene van a nímeknek, most jöttem ki és már kerget! Pedig Miskától egy kis szalonnát akartam kérni. Éhen vagyok, mint a fene és semmi sincs vacsorára.

—Einrücken... einrücken, meine Herren! — türelmetlenkedett a porkoláb.

—Egyen meg a fene — morgott a bajusza alatt egy dörmögő hang —, bár jobb ebédet küldenél inkább! Éhen el kell veszni itt az embernek . . . No hiszen . . .

Itt azonban félbenmaradt, mert a káplár rácsukta az ajtót a dörmögő hangra és vége lett a mai mulatságnak.

1855. március 29.

Egy idő óta sajátságos gyöngeséget érzek. Kábultság lepi meg a fejemet, valahányszor huzamosabb ideig olvasok, vagy írok. Kivált ha olyan tárgyakkal foglalkozom, ahol feszültebb figyelem szükséges. Megkísértetem könnyebb olvasmánnyal tölteni az időt. Nem csekély megütközésemre, ez is fárasztólag hat reám. Remélem, hogy ha kitavasodik, megváltozik az én állapotom is. Különben kétségbe kellene esnem, ha még olvasnom se lehetne. Vájjon mit csinálnék akkor? Gondolni sem akarok ilyen állapotra. A jelenlegi helyzetünk is elég butító. Hát még akkor! Nincs semmi kétség, hogy a szellemi hátramaradás homlokunkon lesz olvasható és minden mozdulatunkból ki fog ríni a szögleteesség, ha valahára kilépünk a világba.

A szabadulás reményei ismét tünedeznek. Többek számára útiköltség érkezett. Jó lesz elemózsiára!

Az idő komor, hideg. Még a verebek se csiripelnek.

1855. március 31.

Fejem halott eszmék kriptája. Nem szül egyetlen egészséges gondolatot sem. Minthogy pedig itt a ténna, penna és papír fölötté drága portékák, melyekkel gazdálkodni kell még akkor is, ha elmém épkézláb szülőiteit kellene megörökítenem, idétlen nyomorékra nem pazarolhatom e becses anyagot. Befejezem hát e mai napot és véle a kietlen hosszú márciusi hónapot azzal, hogy bevallom tehetetlenségemet.

1855. április 1.

Kedves, igen kedves vendég lepett meg ma engem: szeretett Nőm levele érkezett. Csak a szegény fogoly tudja, mit jelent a hozzátartozók néhány leírt sora.

Kedves jó Nőm egészséges és ez a legkedvesebb hír. De fiaim nem írnak. Még anyjuknak sem.

1855. április 2.

Újra változtak a körülöttünk szolgáló sáncosok. Sajnálom a mi szelíd, tiszta, szorgalmatos és talpig becsületes hazánkfiát, Jánosi Pált. Az új sáncos lengyel nemzetségű. A szomszéd szobabéliek már ismerik és rossz oldaláról festik. Én úgy látom, hogy tiszta és iparkodó ember. Sok, igen sok függ attól, miként bánunk embertársainkkal. Okos bánásmód mellett ritka ember az, akivel ne lehetne boldogulni. De ha az ember, s főleg a fogoly nem veszi tekintetbe a maga helyzetét és még kevésbé a szolgálatára rendelt embertársáét, hanem abban az ábrándban van, mintha most is a hajdani boldog Magyarországon élne, akkor sohasem lesz megelégedve a jelenlegi szolgálattal. Káros öncsalás az, ha úgy képzeljük, hogy Magyarországon

vagyunk, hol a szolgák, hajdúk és huszárok a szemünk hunyorítását is lesik és ha azt elhibázzák, nem hiányzik a cifránál cifrább „teremtette“. Sőt néha több is! Sokan vannak még közöttünk, akik az egyenlőség, a testvériség szépen hangzó kifejezéseit és általában a demokrata elveket nyelvükön hordják, de csak ott hordják és az életben csak úgy szeretnék azokat alkalmazva látni, olyan demokráciát sze-; retnének, amelyben ők parancsolnának s mások engedelmesskednének nagy alázatosan. Messze van a cifra szótól a tett. Ma változtak a felügyelő káplárok és őrmesterek is. Ezek az idevaló apró zsarnokok, kikkel bizonyos módon ismerkedni szükséges és a jó ismeretséget mindenkor fenntartani is bölcs dolog. Így kívánja ezt a szegény fogolyr-; nak az érdeke. És mégis vannak, akik saját érdeküket sem tudják kellően felfogni. Hibáznak nemcsak saját ká-; rakkal, de mások érdekeinek veszélyeztetésével is. Ilyen többek között a mi öreg Ambrusunk, ki indulatoskodása miatt sok kellemetlenséget okoz.

1855. április 3.

Ma tudtuk meg, hogy hajdani nádor főhercegünk, Józsefnek neje, Mária Dorottya meghalt Budapesten, hová gyermekágyban fekvő leánya, Erzsébet látogatására ment Bécsből. József nádor ágának sorsa némileg össze van fonva Magyarország sorsával. A habsburgi családnak ez a része épp oly mostoha bánásmódban részesül, mint hazánk. Az öreg József nádor abba a gyanúban állott, hogy a magyarok iránt kelleténél nagyobb szimpátiával viseltetik. Fia, István, ki utódja volt a nádori székben, sőt 1848-ban teljes hatalmú királyi helytartó, most atyai birtokán, Schaumburgban él, mint száműzött. Másik fia, József, jelenleg 22 éves. Mint alezredes szolgál a Vasa-gyalogezredben. Az öreg nádorné, Mária Dorottya, Bécsben élt elvonultan. Éppen ma hallottam Kürthy fogoly társamtól, hogy Bécs-

ben lakó nagynénje elment a nádornéhoz pártfogást könyörögni, ő mellette és unokája mellett. Mire a főhercegnő könnyek között válaszolt:

— Nekem nincsen semmi befolyásom az udvarnál. Én tehetetlen asszony vagyok és majdnem fogoly. Mi, magyarok nagyon hátra vagyunk szorítva és mostohagyermek gyanánt bánnak velünk.

Az özvegy nádorné született württembergi hercegnő volt. Béke poraira!

1855. április 4.

Ma fenn a bástyán volt a séta. Nemcsak a hegyeket borítja hó, a mező is tarka még, sőt a bástyán és a sáncok között is fehérlik a tél emléke. A bástyák alatt folyó Mettau vize kiáradt és elöntötte a tájat. A vár aljában fekvő két lovardában Jovagló katonákat láttunk, a mezőn pedig gyakorlatot tartó gyalogságot. Jól hallottuk a dobszót és a trombitát is.

„Külügyekről“, azaz a fogházon kívül történekekről semmi tudomást sem tudtam szerezni. Még én voltam inkább a jól értesült azoknak számára, akikkel járkáltam. Viszonzásul ők házi eseményekről, vagyis belügyekről értesítettek engem. Elmondták, hogy a 9. számban, alul balra, régóta nagy a viszály az ott lakó „magyar-cseh“ Kleinert nevű és szobatársai, a székelyek között. A szegény csehnek az a szerencsétlen tulajdonsága, hogy amit a szeme meglát, azt a keze nem hagyja ott. Tegnap botránnyos kitörésre került a dolog és a szerencsétlen ifjút ma el is tették onnan, Remellay és Jablánczyhoz. Szörnyű büntetés! E két elvadult ember között, s e bűzös odúban élni, ahol sohasem takarítanak, sohasem szellőztetnek és a lakók sohasem mosakodnak. Különben mondhatom: igen értelmes fiatalember és nyelvzseni! Magyarul is jól tud, ezért nevezték el magyar-csehnek.

vagyunk, hol a szolgák, hajdúk és huszárok a szemünk hunyorítását is lesik és ha azt elhibázzák, nem hiányzik a cifránál cifrább „teremtette“. Sőt néha több is! Sokan vannak még közöttünk, akik az egyenlőség, a testvériség szépen hangzó kifejezéseit és általában a demokrata elveket nyelvükön hordják, de csak ott hordják és az életben csak úgy szeretnék azokat alkalmazva látni, olyan demokráciát szeretnének, amelyben ők parancsolnának s mások engedelmessékednének nagy alázatosan. Messze van a cifra szótól a tett. Ma változtak a felügyelő káplárok és őrmesterek is. Ezek az idevaló apró zsarnokok, kikkel bizonyos módon ismerkedni szükséges és a jó ismeretséget mindenkor fenntartani is bölcs dolog. így kívánja ezt a szegény fogolyTnak az érdeke. És mégis vannak, akik saját érdeküket sem tudják kellően felfogni. Hibáznak nemcsak saját kárukkal, de mások érdekeinek veszélyeztetésével is. ilyen többek között a mi öreg Ambrusunk, ki indulatoskodása miatt sok kellemetlenséget okoz.

1855. április 3.

Ma tudtuk meg, hogy hajdani nádor főhercegünk, Józsefnek neje, Mária Dorottya meghalt Budapesten, hová gyermekágyban fekvő leánya, Erzsébet látogatására ment Bécsből. József nádor ágának sorsa némileg össze van fonva Magyarország sorsával. A habsburgi családnak ez a része épp oly mostoha bánásmódban részesül, mint hazánk. Az öreg József nádor abba a gyanúban állott, hogy a magyarok iránt kelleténél nagyobb szimpátiával viseltetik. Fia, István, ki utódja volt a nádori székben, sőt 1848-ban teljes hatalmú királyi helytartó, most atyai birtokán, Schaumburgban él, mint száműzött. Másik fia, József, jelenleg 22 éves. Mint alezredes szolgál a Vasa-gyalogezredben. Az öreg nádorné, Mária Dorottya, Bécsben élt elvonultan. Éppen ma hallottam Kürthy fogoly társamtól, hogy Bécs-

ben lakó nagynénje elment a nádornéhoz pártfogást könyörögni, ő mellette és unokája mellett. Mire a főhercegnő könnyek között válaszolt:

— Nekem nincsen semmi befolyásom az udvarnál. Én tehetetlen asszony vagyok és majdnem fogoly. Mi, magyarok nagyon hátra vagyunk szorítva és mostohagyermek gyanánt bánnak velünk.

Az özvegy nádorné született württembergi hercegnő volt. Béke poraira!

1855. április 4.

Ma fenn a bástyán volt a séta. Nemcsak a hegyeket borítja hó, a mező is tarka még, sőt a bástyán és a sáncok között is fehérlik a tél emléke. A bástyák alatt folyó Mettau vize kiáradt és elöntötte a tájat. A vár aljában fekvő két lovardában lovagló katonákat láttunk, a mezőn pedig gyakorlatot tartó gyalogságot. Jól hallottuk a dobszót és a trombitát is.

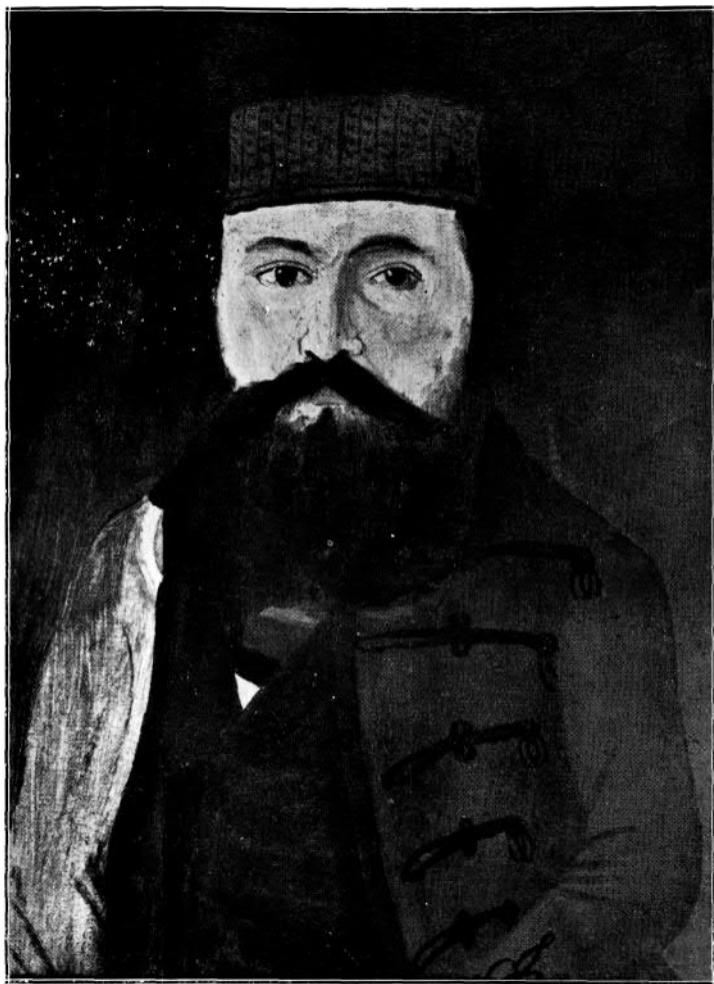
„Külügyekről“, azaz a fogházon kívül történekekről semmi tudomást sem tudtam szerezni. Még én voltam inkább a jól értesült azoknak számára, akikkel járkáltam. Viszonzásul ők házi eseményekről, vagyis belügyekről értesítettek engem. Elmondták, hogy a 9. számban, alul balra, régóta nagy a viszály az ott lakó „magyar-cseh“ Kleinert nevű és szobatársai, a székelyek között. A szegény csehnek az a szerencsétlen tulajdonsága, hogy amit a szeme meglát, azt a keze nem hagyja ott. Tegnap botránnyos kitörésre került a dolog és a szerencsétlen ifjút ma el is tették onnan, Remellay és Jabláczyhoz. Szörnyű büntetés! E két elvadult ember között, s e bűzös odúban élni, ahol sohasem takarítanak, sohasem szellőztetnek és a lakók sohasem mosakodnak. Különben mondhatom: igen értelmes fiatalember és nyelvzseni! Magyarul is jól tud, ezért nevezték el magyar-csehnek.

A 10. számban, felül balra, tehát tószomszédságomban, szinte igen botrányos eset történt. Két öreg ember esett egymásnak: egyikük 60, másikuk 65 esztendő. Az öreg Ambrus és Bogdán Mózes összeperelt, de itt meg sem állapodott, hanem — amit feljegyezni is szégyellek — tettlegeségre vitte az indulatot. Szegény Ambrus János, minden ifjúi tüze ellenére is, a rövidebbet húzta, mert Bogdán Mózes valóságos óriás és herkulesi erejű. Az öreg Ambrus bácsi elpanaszolta nekem a baját. Indulatoskodás közben iszonyú fenyegetésekre fakadott és mindenféle lépésekkel fenyegetőzött. Szavaim — Istennek hála — megnyugtatták és letett arról, hogy a botrányos ügyet jelentse. Az öreg úr így megkímélte önmagát és bennünket a jövőre kellemetlenségektől. Bizony, ideje volna innen elmenni!

1855. április 6.

Krisztus emlékének szenteli e napot a kereszténység világszerte. Krisztusnak, ki az emberiség üdvéért keresztre feszítettetett. De meg nem halt, él és élni fog, míg ember lesz a földön. Ha valakinek, úgy nekünk, foglyoknak különösen illik megemlékezni Jézusról, a mi Mesterünkről. Az ő életéből és halálából meríteni erőt, hogy őt utánozzuk életünkkel és ha kell, adjuk is oda életünket hitünkért, meggyőződésünkért, miként ő tette.

Mi enyészünk a börtönökben, társaink közül sokan kiszervenvednek. Ha nem is keresztfán, de mégis fán: az akasztófán. A jövő nemzedékért. Mert a civilizáció hatalma félreismerhetetlen. Az idő nem áll meg. A haladást föltartóztatni nem lehet. Aki erről kételkednék, vegye kezébe a történet lapjait és hasonlítsa össze a jelenkor törvényeit, szokásait, az emberiség életét, csak a múlt egy-két század törvényeivel, szokásaival s életével. Ezt mi itt a börtönökben leginkább tapasztaljuk. Mik a mostani börtönök a hajdani kor börtöneihez képest?

SILLYE GÁBOR

Nagy tisztogatás volt ma a fogházban. A szegény sán-cosok délutáni egy órától háromig az asztalokat, padokat, pökládákat tisztogatták. Ha nem is lesz ünnepre egyebünk, legalább tiszta legyen a hajlékunk. Isten áldja meg a parancsnokot e bölcs rendeletért! Seholy sem ártott az. Némely szobában éppen szükség is volt rá.

1855. április 7.

Húsvéti kalácsot osztogattak a profósok, drága pénzen. Azoknak a szegényeknek is, akik a szent ünnepnapon pró-funttal is megelégedtek volna. De mit tegyen a szegény, kivált vashordásra kárhóztatott fogoly? A kalácsot kény-telenségből elfogadja és az érte adott pénzt később meg-koplalja.

1855. április 8.

A mai nap nagyrészt elmélkedések között töltöttem. Csak tetemem volt Csehországban. Lelkem megszökött a fogházból és megjárta Magyarországot szerteszét. Elkalan-dozott ismeretlen helyekre is, meglátogatta nőmet, gyerme-keimet és rokonaimat. Mily nagy szerencse, hogy a lelket nem lehet láncra verni és bebörtönözni. Szerencse a szeren-csétlenre, hogy álmodoznia, hogy ábrándoznia lehet és szabad...

1855. április 9.

Húsvéti ajándékot kapott a fogház: zuwachsot. Így nevezik az újonc foglyokat, akiket betaszítanak közénk. Ma, húsvét másodnapján, négy ilyen áldozatot hoztak be Erdélyből. Közöttük Boér Jánost, az itt fogva levő Ken-deressyné nagybátyját, tizennyolc évre vason, Boncza Imrét tíz évre vason, Finna Jánost tizenkét évre vason és a volt fejmegyei alispánt, Beregszászy Imrét tizenöt évre vason. Mindnyájan a Mack-féle históriáért kerültek ide. Állításuk szerint Erdélyben vannak még jó számmal, akiknek ítéletét nem hirdették ki.

Beregszászy felől az a különös tudnivaló, hogy idétlenül, hetedik hónapra született. Hat hétig minden nap egy-egy frissen leölt disznó hajába göngyölték és ekként tartották életben. Testre nézve kicsiny, de zömök. Feje rendkívül nagy. Szeme olyan gyenge, hogy a tárgyakat három-négy lépésnyire nem képes megkülönböztetni.

Azt mondják: fekete karácsony, fehér húsvét. Nálunk ez is beteljesedett. Ha nem tudná az ember, hogy április 9-e van, tán januárus 9-nek mondaná a mai napot, olyan kemény a tél, olyan fehér a táj. Hogy a húsvéti szent ünnepekről jobban megemlékezzünk, a proföszné még a szokottnál is rosszabb ebéddel tartott bennünket tegnap, meg ma.

1855. április 10.

Ma Jablánczyval találkoztam a sétán, örömmel láttam némi változást magaviseletén, öltözete rendesebb és már dohányzik is. Egyik-másik sétáló rabbal szóba is áll. De a beszéd tárgya, mint azelőtt, mindig csak a vallás. Délután, nagy meglepetésre, beállított szobánkba és így szólott:

— A húsvéti ünnepek harmadik napja: korhelyek napja. Ma nem dolgozom, hanem látogatóba jövök, hogy boldog ünnepeket kívánjak és megköszönjek minden jótéteményt.

Kalácsunk már nem volt. Elébe tettük a kenyeret, szalonnát, sót és feketekávét. Jóízűen evett-ivott és a szokottnál beszédesebb lőn. Tóth Mihály felszólította, hogy beszéljen a magnetizmusról.

— Igaz — mondotta Jablánczy —, hogy hajdan foglalkoztam magnetizmussal és homeopathiával. De most fehér-es más ruhafoltozással foglalkozom. Ha van foltozni való ruhája, adja ide, megfoltozom és azzal használni fogok önnek. De ha a magnetizmusról tartanék értekezést, nem tudom, nem ártanék-e önnek? Engedje meg, ha erről hallgatni fogok.

Sakkozni hívtam, amit ő örömmel fogadott. Valósággal rávetette magát a sakktáblára. Ez és az erős feketekává feltüzelt. Hangulata jobb lett, szava megeredt. Megemlítettem keleti utazásait és Jablánczy nyelve, mintha a bilincs leesett volna róla, megindult. Gyönyörű előadással regélte el életének szép tapasztalásait, színes ecsettel festette a török szokásokat, a konstantinápolyi életet. Mialatt viszontagságos múltjának jeleneteit beszélte el, egyszerre csak kicsordult szeméből a könny és szava elnémult. Rövid szünet múlva felkiáltott:

— Istenem, legyen néked hála véghetetlen irgalmas-ságodért! Évek óta volt e könnyre szükségem, mellyel most megajándékozni kegyeskedtél... E könnycsepp, uraim, meg fog engem gyógyítani.

Most már úgy beszélt, mint akármely élvezetes társalgó. Franciául, angolul, különböző nyelveken, szaporán. A kérdésekre szívesen adott feleletet. Bonctanról beszélt és fizikáról. Négy óraker vízhordásra mentünk és Jablánczytól elbúcsúztunk. Sokáig hallgattam volna még! Mennyi ész, mennyi tehetség van itt eltemetve! Az ember föllázad és keserűség tölti el a szívét. Azonban: ki tudja? Ki tudja, nem hasznosabb-e az emberiségnek és Jablánczynak is, hogy ő penna helyett varrótűt forgat a kezében?

1855. április 12.

Ritka vendég kopogtatott ma börtönünk ajtaján. A kegyelem fölötte vékony sugara hatolt be hozzánk. A hatvanöt esztendő Ambrus Jánost, aki öt év és héthónapi fogság nyomorúságaitól megtört férfi, elbocsátották. Az egész főgólýsereg örvendett szabadulásának. Az örömhírt reggel hat óraker adták tudtára, hét óraker már hült helye volt a börtönben és nyolc óra után kísétált a várból. Isten áldása kísérje őt drága honunkba, melyre az öreg rá sem fog többé ösmerni, mert föl van forgatva benne minden, tövestől.

Az öreg úron kívül mások is kaptak kegyelmet. Azaz hogy: leszállítást. Sárosy őrnagy húsz évéből hatot engedtek, Horváth századosnak tizennyolcból kilencet, Balló kolozsvári véisztörvényszéki ülnöknek tizenöt évéből kétharmadát — ez az öregúr már fölül van a hatvanon! —, Ocsvay tizenöt évéből hetet, Kürthy István volt huszárezredes tizennégy évéből kettőt. (Itt, meglehet, tévedés van, mert a rendeletbe Kürthy János nevét írták.) Fodor, Vince, Klement és Jankó tizenkét-tizenkét évéből egy-egy harmadát engedték el. A szegény cseh ifjú, Sztráka, ki negyedfél évig volt vizsgálat alatt és húsz évet kapott, a húsznak egyharmadától szabadult.

Eddig az öröm. Már akinek öröm! Sokak reményei ismét szétfoszlottak. A kegyelmi tény kivált az újabb eseményekért elítélt társainkra hatott leverően. Látják, hogy mily szűkmarkúan mérik a kegyelmet azoknak is, akiket az 1848—49-es eseményekért marasztaltak el. Joggal sóhajtanak fel hát: mi vár rájuk, mikor kerül rájuk a sor?

1855. április 13.

Ambrus János helyére Bobory Károly volt ceglédi katolikus lelkész szállásolták át. Tudós pap. Különösen a teológiai tudományban és a keleti nyelvekben nagyon jártasnak mondják paptársai. Tizenöt évre van elítélve, vasban. Mikor mint szomszéd bemutatkozott, így szólt hozzám:

— Ti, pajtásaim, legalább tudjátok, miért vagytok itt. De én, Isten bizony, nem tudom!

1855. április 14.

Kellemes örömnappom volt ma. Láda érkezett számomra Budetinből. Két gyönyörű sonka, hat füstölt kolbász és három darab szalonna volt benne. Kedves jó nőm néhány sorocskát is tett belé, tudtomra adva, hogy a jó falatokat

sógornóm küldötte nékem. Részeltettem belőle Hankovics Gyurkát, Madocsányi Pált és szobatársaimat. Mindnyájan fölségesnek találták a kolbászt. Miről magam is meggyőződtem, mert a citromos és majoránás kolbászt utolsó falatig elköltöttük ma este, megemlékezve a kedves küldőről, a derék fiatal menyecskéről.

A szállítási árjegyzéket még nem kaptam meg. Majd tudtomra adják az iszonyú árt, melyet Pardubitztól idáig fizetnem kell. Mindamellett örömetst megfizeti azt az ember, mert a küldő szívessége és a honi termék oly kedvesek itt előttünk, hogy nincs oly ár, amelyen a legnagyobb örömmel meg ne vásárolnánk. Éljenek a szeretett küldők és éljen a drága hon!

1855. április 16.

Tavaszodik már. Tegnap és ma kellemes időnk volt. Itt-ott nyitvák is az ablakok. Már ahol nem olyan elpuhultak a férfiak, mint a fogolysereg nagy része. Lakótársaim sem igen szeretik nyitva tartani az ablakot. Én a friss levegőt a legnagyobb kincsnek tartom, kivált a fogházban, hol kevés a mozgás és össze vannak szorítva az emberek. Most az előszobában, nyitott ablaknál töltöm a napokat. Nagy áldás itt az előszoba. Nyáron szoba gyanánt szolgál, hová legalább rövid percekre félrevonulhat az, kinek lelkiállapota így kívánja.

Az előszoba ablakából ma láttam Kenderessynét, ahogy a profósz sétára kísérte. Szegény asszony fogdánk felé pillantgatott. Hiszen itt szenvednek magyar rokonai, testvérei! Fehér zsebkendő lobogtatásával üdvözöltem a hölgyet, mit ő szívesen viszonzott. Már régóta nem láttam. Mély gyászban volt, tetőtői talpig.

1855. április 17.

Megkaptam az árjegyzéket. Egy forint és húsz pengő krajcárt kell fizetnem fuvarbér fejében azért a kis ládáért,

melyet április 14-én kaptam. Pardubitzig ki volt fizetve és e rövid útért ennyit számítanak. Így nyúznak bennünket minden oldalról.

1855. április 18.

Hallottam, hogy ma adja át Viktória angol királynő Napóleon francia császárnak a térdszalagrendet, nagy ünnepek között. Párizsban, Londonban táncolnak és egyéb vigalmakat tartanak, míg a nép java-bátra ezrenként hull Sebastopol falai alatt... A hidegvérű angol nemzet ma a legnagyobb ünnepek között fogadja azt az embert, akit néhány évvel ezelőtt lenézett és majdnem az adósok börtönebe vetett. Napóleon Lajos most a franciák császára. És az a nép, mely néhány évvel ezelőtt Kossuth Lajost, mint a világ triumfátorát vállain hordta, most Napóleon előtt borul le. A londoni City, mely kevés évvel ezelőtt Kossuth Lajosnak „Adress“-t nyújtott át, most Napóleon Lajosnak nyújtja azt. Megfoghatatlanok a Végzet intézkedései. És mégis úgy van legjobban, ahogyan van!

1855. április 19.

Nagy harangozásra ébredtem ma reggel öt órakor. Egymásután riadtak föl társaim és megkezdődött a kérdőzködés: miért van e szokatlan harangzúgás? Senki sem tudta megfejtetni addig, míg be nem jött a profósz, aki azután így válaszolt:

— Ferdinánd császárért harangoznak.

Akkor aztán eszünkbe jutott, hogy ez Ferdinánd császár születésnapja. Hej, hol vannak a régi szép idők! Egyiknek a fényes magyar ruha jutott eszébe, melyet e napon viselt, a másik gazdag püspöki ebédekre emlékezett, a harmadik az ország akkori viszonyait a haza mostani sorsával hasonlította össze. A harangozás a múltak emlékét költötte fel bennünk.

Mily különös az ember! Csak a múlt időket dicséri, a jelent mindig ócsárolja és a jövőre faragott képeket csinál magának.

Ferdinánd hajdani osztrák császár és magyar király már életében oda került, ahová elholt elődei: a külvilágból, az országlásból beszorított a templomba.

Ma reggel fönn voltunk a bástyán. Sütött a nap. De az udvaron, az árnyékban sétáló társaim dideregtek. És egyszerre csak mit hallok: fejem fölött csicseregni kezdett az első fecske ... Négyen voltak és elszálltak fölöttem. Később egész estig az ablaknál füleltem: vájjon hallom-e még őket? Elszálltak, messze boldogabb tájakra. Néma ismét a vidék.

1855. április 21.

Tegnap nem tudtam írni. Még ma is nehezen megy, annyira fáj az ujjam. Hirtelen tettem fel kezemre az átkozott rabláncot és megcsíptem az ujjamat. Egy darabka húst is kiszakítottam belőle.

1855. április 22.

A fecskék nem ok nélkül tűntek el. Ma reggelre fehér lett a világ. A kályhák és kémények büszkén ontották a füstöt, pöfékelés közben lenézve a dölyfös embert, aki kénytelen ismét hozzájuk folyamodni.

Ma vendégséget adtam. Néhány ismerősömmek sonkát küldtem és lakótársaimat is megvendégeltem. Társaim azt mondják, soha jobb sonkát nem ettek. Felette jól esett nekem a sonka, de még jobban esett a dicséret, amely a küldő menyecskét, Mari sógornőmet és az én kedves nőmet is illette. Éljenek a nők!

1855. április 28.

Életemben először láttam ma favágó asszonyt. A fogda falával érintésben lévő szomszéd udvarban az egyik asz-

szony fát fűrészelt egy férfivel, a másik azt hasogatta reggeltől estig. Minthogy e nehéz foglalkozás a nők részéről újdonság előttem, azért tartottam feljegyzésre méltónak. A nők meglehetősen öltözetben voltak. Nálunk az ilyen öltözetű asszonyt hajdan legalább is nemzeti asszonynak címezték. Itt az öltözetre igen sok gondot fordítanak és annál kevesebbet a hasukra. Sok a kémény, de keveset látunk füstölni. Mint hallom, nagyrésztben cikóriás kávéval él a civilizált, de testében-lelkében elnyomorodott, sok teher alatt görnyedő nép. Ilyen sorsra fog jutni maholnap a hajdan zsirosszájú magyar nép is.

A fogda felügyelői közül megbukott a legnagyobb vérszopó: B ... A fogházból kiutasították és ezredéhez küldték. Ő csak káplár volt, de a felügyelő őrmestereket és a profőszokat is rettegésben tartotta. Nagy mértékben volt tulajdona a tettetés képessége. Arca és viselete ostobát mutatott, amilyent csak képzelni lehet. De ő azt szokta mondani, hogy ostoba pofája, mellyel a természet megbélyegezte, a legnagyobb szerencséje. Nem tudom, bosszúálló-e? Ha igen, úgy sok kellemetlenséget okozhat még olyanoknak is, akik arra nem gondolnak. A fogda történetében nem utolsó helyet foglal el az ő szereplése, anekdota is forog felőle a foglyok száján. Egykor belépett a szobába és valamelyikünk ezt kérdezte tőle: Mi újság?

— A fogságban mindig drágák voltak — felelte — és drágák lesznek az újságok. Ha tehát az úr tudni akarja, fizessen egy hónapra tíz forintot és hetenkint hatszor meg fogja tudni tőlem, hogy mi újság.

Egyszer az egyik fogoly azt kérte, hogy bocsássa ki őt sétálni másik osztállyal, mert valakivel szeretne összejönni. Mire B. így felelt:

— A császár 16 krajcárt fizet nekem naponként, hogy bezárjam az urat. Fizessen többet, hogy kiengedjem. És akkor tisztában leszünk!

Az időjárás kellemetlen, hideg.

1855. április 30.

Berde Mózes volt képviselő és kormánybiztos, Erdélyországból, ma költözött ki a mi osztályunkból. Nem tudott egyezni Bogdán Mózessel, a szobatársával, aki testre nézve óriás, de szellemre alighanem törpe. Helyébe a kis Ács Károly jött, a magyar Mezzofanti. Más szobákban is történtek átszállásolások. Mindenütt a jó egyetértés miatt.

1855. május 1. és 2.

Május első napján templomban voltunk, mi magyar katolikusok. Társaink közül tizenegyen elvégezték a húsvéti szentgyónást. Gyónás előtt a Pardubitzban állomásozó huszárezred tábori papja, Perczel nevű, sületlen beszédet tartott hozzánk. Még talán sületlenebbet, mint tavaly. Szegény, nem szónoknak való. Kivált, ha olyan közönség előtt áll, mint a josephstadti magyar rabok. Az ilyen beszéd a közhuszárnak is alig dukál.

Május másodikán reggel tíz órakor szentmise volt, mely alatt Perczel hazánkfia osztotta a meggyónt magyaroknak Krisztus testét.

Szemem fáj, alig bírom leírni e sorokat.

1855. május 3.

Baj van és aligha mindnyájan meg nem érezzük annak következményeit. Tegnap küldemény érkezett Olaszországból Toaldi nevű fogolytársunk számára. A skatulyát felbontották a térparancsnokságon. Kalács volt benne, amit gyanúsnek találtak. Fölvágták és kihullott belőle egy

csomó bankjegy, több levéllel egyetemben. Toaldit magánbörtönbe vitték, a „puttón“ alá. Az olasz atyafiak megvannak illetőde, mert alkalmasint többek számára érkeztek azok a levelek és a jó Isten tudja, mily tartalommal. Attól tartunk, hogy a küldeményeket el fogják tiltani.

1855. május 4.

Egyik sétatársam, Markovics Antal csanádmegyei alispán ma szabadult ki a fogságból. Szobatársainak búcsúlakomát adott. Gazdag és kedélyes estét töltöttek el. Engem is részeltetett annyiban, hogy ízletes falat sültet, tésztát és egy palack puncsot küldött. Isten vezérelje őt drága honunkba és őrködjék ott felette és minden honfitársaink fölött.

1855. május 5.

Remellay Gusztáv, aki jó ideje páciensem, nagy örömmel jelentette, hogy egészsége helyreállott. Annyiszor ismételt tanácsomra egy hét óta csakugyan elhagyta a dohányzást. Fogadkozik, hogy ezentúl ő is apostola lesz az én üdvös tanácsaimnak. Csak egy tanácsomat nem követi: nem tisztálkodik!

1855. május 6.

Mikor ma reggel a szolgálatunkra rendelt sáncrib megérkezett, a kíséző vadászkatona magyarul köszönt be a szobába:

—Adjon Isten jó reggelt a tekintetes uraknak.

—Hát maga magyar?

A jáger így felelt:

— Hajdan honvéd voltam, tekintetes úr... Esztergomban születtem. Negyvenkilencben jágernek soroztak be.

Megvendégeltem kenyérrel és magyar szalonnával. Könny csordult ki szeméből a szíves kínálásra, majd így szólt:

— Hat esztendeje, hogy nem láttam, nemhogy ettem volna magyar szalonnát. .. Ugyanannyi éve annak, hogy nem éreztem a magyar szívességet. Isten áldja meg az urat!

Boldog voltam, hogy a jóból, mit az Isten juttatott nekem, részeltethetem még szűkölködőbb honfitársamat, mint én vagyok. Szép, kívánatos az a: „van“. De csak akkor ragyog szépsége, ha részeltetjük belőle azt, akinek nincs. Ó, miért vagyok olyan szegény!

Tegnap meleg, sőt égető forróság volt. És ma ismét téli öltözékben jött a kúthoz a vízhordó fogolysereg.

1855. május 8.

Délután háromnegyed háromkor sorra kinyíltak a nehéz ajtók és a felügyelők bekiáltottak:

— Zum Befehl!

Midőn lementünk, félkörben állott már az őrség. Középen a hadnagy, a kapitány. Majd belépett Borosini ezredes, rettentő mérges arccal. Első szava ez volt:

— Eldobni a pipákat és a szivarokat! Várparancsnok-sági parancsot hirdetnek ki!

Ezután a kapitány németül, Ráber hadnagy pedig magyarul magyarázta meg, hogy a Toaldi-eset miatt ezentúl minden küldeményt szigorúan megvizsgálnak és az élelmicikkeket is szétdarabolják. Megkönnyebbülten hallgattuk a parancsot, mert rosszabbtól tartottunk. Borosini ezredes nyilván azért volt olyan mérges, mert a parancs nem volt szigorú. Túlenyhének találta!

1855. május 12.

Még kósza hír sincs. Házi pletyka sem. Mit jegyezzen föl hát?

Tavaszdodik. De a szobákban, melyeknek hátulsó része földben van, vad hideg az úr. A nap sugarainak jótékony-ságát ugyancsak megtanuljuk itt.

Hála Istennek: már megérkeztek a fecskék!

1855. május 14.

Nem tudom, kit vár, mit vár a térparancsnokság, hogy a szobák súrolását elrendelte! Először történik ez, a mesze-lés idején kívül. Különb, ha valaki tiszta szobában akar lakni, az ő gondja a súroltatás. Nagy szükség volt sokhelyütt a térparancsnokság bölcs gondoskodására, mert szinte szé-gyenlem följegyezni, hogy vannak szobák, ahol piszkosnál piszkosabb a padló. Aztán csodálkoznak, hogy rossz a levegő és ők halványulnak szemlátomást. Pedig tudhatnák, hogy az ártalmas levegő, a fojtony és a széneny a pado-latra száll és abba veszi be magát. Csak a szellőztetés és a gyakori súrolás tudja azt kiirtani.

Az idő kellemetlen, hideg. Ma hallottunk az idén elő-ször mennydörgést.

1855. május 16.

Szent Nepomuk János napja van ma. Egész Csehország ünnepli e napot és mi is. Annyiban, hogy a csehek ünnepén nem engednek ki bennünket sétára, hanem lakat alatt tar-tanak egész nap. Több üdvözetet kaptam, mint ilyenkor szokás. Pedig én nem is vagyok Nepomuk, hanem Istenes János. Blaskó pajtás, volt tüzérségi őrnagy üdvözetét nemcsak szóval viszonztam. Néki, sajnos, az a szokása, hogy ha kap valamit, akkor egy-két nap hopp, azután kopp...

Szegény öreg Szilágyi Samu nagyon összeesett. Mi baja lehet? Nincs egy fillérje sem, pedig ő kétszeresen rászorul.

Vitéz bajtársunk számára gyűjtöttünk ma egy kis segedelmet.

1855. május 19.

Kedves tudósítást kaptam ma N. Imre bajtársamtól, ki hajdan szenvedő társam és páciensem volt. ő saját magán tapasztalta a homeopathia jótékony hatását. Tanítványommá, majd a tudomány buzgó apostolává lett. Kiszabadulása után nem űzhette tanult kenyérkeresetét, mint ügyvéd. Föllépett hát, mint homeopatha. Szerencsés sikerrel. Annyira, hogy az allopatha orvosok máris görbén néznek rá, mert tudományával száz meg száz szegénynek ingyen nyújt segedelmet, hogy néhány vagyonosabb adományából élhessen szegényesen. Imre pajtásom ritka elmével, szorgalommal és becsületességgel jár az élet útján. Az emberiségre áldás, hogy őt a körülmények kényszerítették homeopathává lenni. Nagyobb áldás, mintha ügyvéd maradhatott volna... Valóban különös a sors játéka és csodás az események láncolata! Betegsége adta kezébe kenyérkeresetét. Betegsége, melyből én, mint a Végzet eszköze, gyógyítottam ki és ez a betegség adja vissza neki a kenyeret, melytől a hatalom megfosztotta őt! Ki mondhatja tehát, hogy az ember önmaga intézi a maga sorsát? Tudósításából örömmel vettem ki, hogy engem túlszárnyalt e pályán és fölülmúlta mesterét. így van ez jól. Csak így haladhat az ember és vele a tudomány.

Imre pajtásom ritka figyelemmel viseltetik irányomban, ő ezt hálának szokta nevezni. Most is jelenti, hogy elküldte számomra a Trinks-féle, öt kötetből álló nevezetes munkát. Isten áldja meg őt és örködjék fölötte e pályán úgy, mint minden vállalkozásain.

Jablánczyt ma kórházba vitték.

Május tizenkilencedike van, de az idő inkább februáriusi.

1855. május 21.

Ma kinn voltunk a várban, a Platzkommandón. Levelet írtam szeretett nőmnek. Íróársaim voltak: Blaskó őrnagy, Hankovics György és Madocsányi Pál. Kenderessyné nyitott ablakánál dolgozott, mikor arra mentünk. Alig mert reánk pillantani, szegényke.

Ma délelőtt hirdették ki a kegyelemért folyamodóknak, hogy „a császár öfelsége semmit sem méltóztatott határozni.“

1855. május 23.

Ma kaptam meg N. Imre küldeményét: „Handbuch der Homöopathischen Arzneimittellehre. Dr. Karl Friedr. Trinks.“ A derék munka öt kötetből áll. Lesz mit olvasnom és tanulnom, míg fogva leszek. Így gondoskodik rólam a Gondviselés és halmoz el jótéteményeivel, hogy tűrhetőbbé tegye állapotomat.

Aggodalmaim napról-napra nőnek, mert nem érkezik levél. Már kitavaszkodott, de az Óriáshegyek tele vannak hóval.

1855. május 23.

Ma ismét három új vendég érkezett. Erdélyből: Tiltsch kolozsvári könyvtáros 10 évre és Tompa orvos 15 évre, Magyarországból Magos Ernő ügyvéd 15 évre vasban. Borosini ezredes egyelőre a „puttonos“ szobában helyezte el őket, míg a várparancsnok visszajön Bécsből.

Ma utazott el innen Mangili neje. A jó asszony eddig mindég szabadulási reményeket hozott. Most azt mondták neki Bécsben: adjon hálát, hogy férjét föl nem akasztották! Azt is hallottuk tőle, hogy Bécsben nagyon mérgesek miránk. Kivált, mióta a dunai fejedelemségekben életjelt ad magáról az emigráció. Bár azt is mondják, hogy nem életjel ez, hanem a vonaglás görcsös rángatózása. Bizonyos,

hogy mostanában a politikai foglyok nevét előhozni Bécsben szinte felségsértési bűn.

1855. május 27.

Kórházba vitték szegény öreg Szilágyi Soma bátyát. Hat nehéz évet töltött a fogságban, három hónap híján. Négy hónap múlva szabadul és most, fogsága végén, elméje elborult. Vájjon megéri-e? Ha megéri is, olyan állapotban lesz, hogy siralmas az, mit haza visz neje és kilenc gyermeke számára. Roncsolt testben megzavarodott agyvelőt vonzol haza szegény jó öreg. Nem ő az első. Úgy tudom, elmebeteg lett Perényi Zsigmond báró is, a felsőház elnöke, kit Pesten, a Fa-téren mint tébolyodottat végeztek ki. Elmebeteg Lenkey tábornok és Korponay alezredes (vagy ezredes?), akiket Aradon tartanak fogva, valamint Vajda Károly volt huszárezredes (vagy alezredes?). Ő itt volt, Josephstadtban, de már kiszabadult. Jelenleg itt van a féltébolyodott Jablánczy és az erdélyi származású Bereczky. Ő Kossuth-husár volt a háborúban, majd községi jegyző. E szegény ember a legnagyobb megvetésben él itt, mert erdélyi társai azt állítják, hogy gyáva, vagy rosszakaratú vallomásával több embert bajba hozott. Kerülik is, mint a bélpoklost. Nem tudom: baját a megvetés, a méltatlanság, vagy a lelkiismeretfurdalás okozta-e?

1855. május 29.

Emlékezőtehetségem nagyon hanyatlik. Vagy két hónapig kizárólag német literatúrával foglalkoztam és mitsem olvashattam franciául. Ma megjíedve tapasztaltam, hogy sokat felejtettem el két hónap alatt. Vannak napok, midőn saját dolgaimra kevés időt fordíthatok. Nemcsak szenvedő rabtársaim fordulnak hozzám bajjukkal, de az őrségre érkező és a sáncosokat kísérő katonák is. Testi bajaikban bizodalommal vannak hozzám és inkább az én tanácsomat kérik, mert nem akarnak a koródába menni. Ha koplalással le-

hetne gyógyítani a katonák nyavalyait, úgy minden bizony-nyal gyógyultan jönne ki a koródából minden beteg.

Ragályi Gyula, Miksa öccse, ma utazott el innen. Azt a hírt hozta, hogy nagy a drágaság Magyarországon.

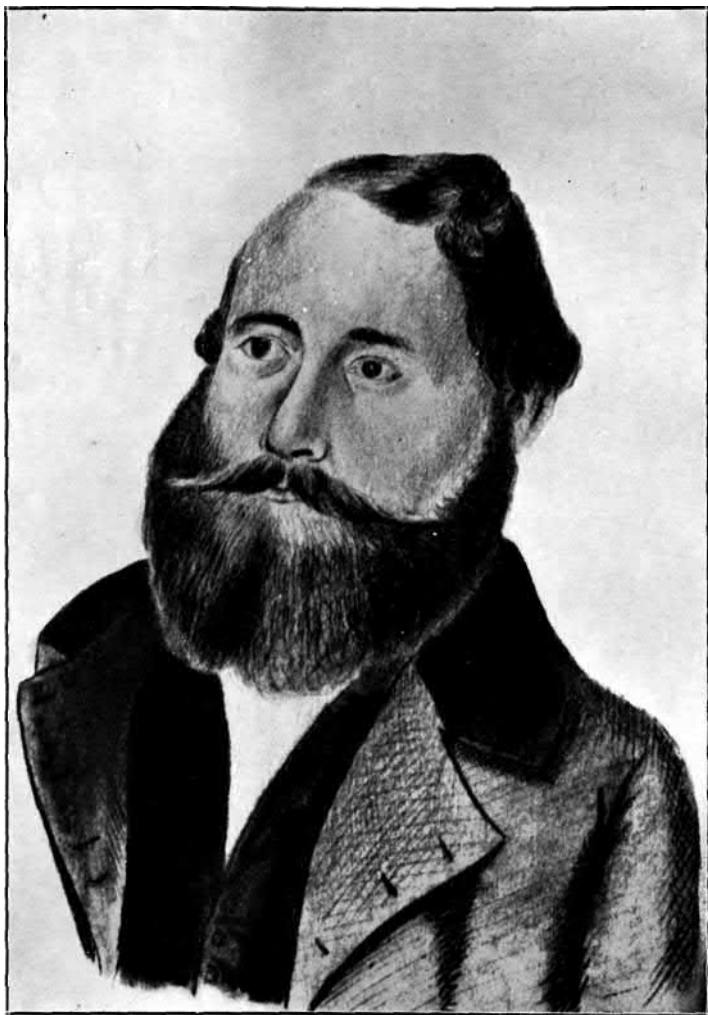
1855. június 2.

Ma Erdélyből hoztak újabb áldozatot: Kesse Elek nevűt. Négy hosszú évig tartották vizsgálat alatt és elítélték tizenöt évre vasban. Tehát tizenkilenc évre. Azt hozta hírül, hogy a legújabb Berzenczey-féle ügyben számos elfogatás történt. Kivált Oláhország fővárosában, Bucurestben, az ott lakó magyarok körében. A nőket vasraverték, a férfiakat bottal kecsgették vallomásra. Szakmáry fogolytársunkat ma reggel vitték el innét Bécsbe. Ha igaz, azért, hogy az ott perbenálló foglyokkal szembesítsék. Hauser Károlyt és Horváth Sándort ma elvitték az egyesbe. Midőn a szerencsétlen tébolyodott Szilágyi Samuhoz orvost hívtak, ez megfelejtkezve magasztos hivatásáról, a szerencsétlen elmeháborodott beteggel durván bánt és tettetéssel vádolta őt. A szobatársak ez ellen felszólaltak és keserű igazságokat mondtak neki. Ezért büntették meg őket.

Oly meleg napok járnak, hogy tavaly kánikulában sem volt melegebb.

1855. június 3.

Kedves jó Nőm írt. És kedvem földerült. Dicsekszik, hogy egészsége jó és vidám napokat is tölt, szíves környezetben. Anyám és testvéreim is egészségesekek. Szegény öreg anyám! Ő mindennap imádkozik, hogy engedje a Mindenható megérni az örömet, mikor megölelhet engem. Én is fohászok érte és reményem, hogy a sors, mely elég mostohául bánt vele majd egész életén keresztül, nem fogja megtagadni tőle vén napjaira a viszontlátás boldog percét.

LAKY JÁNOS (DÖME)

Kedvesen vettem ifjúkori ismerőseim, barátaim és jóakaróim üdvözetét is. Én szerencsétlenségemben is szerencséről beszélhetek. A Gondviselés jó embereink által örködött felettünk. Nagyok az én tartozásaim barátaink irányában. Annyira nagyok, hogy e rövid életben nem leszek képes azokat leróni. Az a gondolat, hogy holtomiglan adós leszek, nyugtalanít és bánt engemet. Ha csak fiaim nem vállalják át a nagy tartozás lerovását. Ó, bár nevelnék őket ilyen irányban és jutnának egykor oly helyzetbe, hogy viszonyozhatnák mindazt a jót, mit velem és velők tettem, ó, fiaim, fiaim! Én tudom és érzem, hogy vannak fiaim, de ők nem érzik, hogy van apjuk, még ha tudják is. Toll le nem írhatja, milyen vággyal vártam nőm levelét. Leírhatatlan vággyal vártam, mert hittem, hogy melléje fiaim sorait kapcsolja. Hitemben megcsalatkoztam. Egy betűnyi írás nincs benne fiaimtól.

1855. június 6.

Ma megérkezett Leutsch báró őrnagy felesége, akinek három látogatást engedélyeztek. Leutsch báró porosz születésű, az osztrák hadseregben szolgált, majd a magyar háború alatt táborkarunknál volt őrnagy. De felesége magyar születésű: Soós-leány. Évente kétszer-háromszor is meglátogatja férjét, akit bajtársai értelmes katonának mondanak, magam pedig komoly, szilárd, jellemes embernek ismerek. Leutsch egyébként fő-apostola itt Prieznitz vizgyógytanának, mit önmagán sikerrel alkalmaz. Felesége számomra is kedves tudósítást hozott, Sz. Antal, derék komámtól, régi jóakarómtól és igaz barátomtól, ki engem fiatal koromtól fogva átkarolt szívességével, nehéz napjaimban pedig hazafiúi áldozatkészségével kísért. Sohasem leszek képes leróni tartozásomat iránta. De a hála élni fog szívemben és nem alszik ki halálomig. G. Ferenc barátom is megemlékezett rólam. Áldás reá és családjára!

Ma különben kiszabadult Szabó Károly székelyföldi születésű volt őrnagy. Olmütznek vette útját, mert állandó síremléket akar állítani Nándor öccsének, aki az olmützi rabságban halt meg. Ha ugyan megengedik ezt neki.

1855. június 8.

Oly rendkívüli a meleg, hogy ismét megkezdődött a fürdés a Mettau vizében. A séta odáig majd mindenütt faszorok között esik, ami igen kellemetes, kivált az évek óta fogdában sýnlődőknek. Midőn a várkapun kilépünk és magunk után hagyjuk a függőhidakat, Isten szabad ege alatt boldogok vagyunk. Az ablakokban, a függönyök és virágok mögé bújva, néha-néha női fejeket látunk. Csak úgy lopva nézegettek a magyar foglyokra. Egészen megmutatni magokat az illem szabályai miatt nem merik. Vagy a szigorú rendelet miatt. Nehogy gyanúba essenek. Nehogy azt véljék róluk: rokonszenvvel viseltetnek a magyar foglyok iránt, vagy éppen érintkezésben is állnak velük.

1855. június 10.

Az őrségből ma két katona is áldást szórt reám, mert meggyógyítottam őket régi bajukból.

— Kettős okom van áldani az urat — mondotta az egyik —, mert nemcsak nyavalyámból kúrált ki, de megszabadított az itteni koródától is.

A nagy forróság után ma csendes, áldásthozó eső frissítette föl a szomjazó földet és annak teremtményeit.

1855. június 11.

Ma vendégek érkeztek: Schwendtner Mihály édesanyja és unokahúga Pestről. De olyan vendégek is érkeztek, akik nem a maguk jószántából jöttek, hanem hozták őket. Erdélyből négy új társunk jött: Veres József, nyolc évre, vason, Lugosy József ügyvéd és hírlapszerkesztő, tíz évre,

vason, Minorics Károly ügyvéd, tizenkét évre, vason, Boér Antal volt alispán és képviselő, tizennyolc évre, vason. Ez utóbbi édes testvére a josephstadi vár egyetlen hölgyfoglalának, Kenderessyné Boér Annának. Egy kulcsos káplár meséli, hogy Kenderessyné éppen ablakánál ült és kézimunkázott, midőn Bőért átvezették a Zwingeren. Borzasztó jelenet volt! Kenderessyné, aki hat esztendeje nem látta fivérét, fölsikoltott, homlokával a vasrácsnak dült és abba görcsösen belekapaszkodott. Fivére egy darabig némán állt, sápadtan meredve a rácsos ablakra, mely mögött megpillantotta rég nem látott testvérenek megviselt arcát. Azután széjjelválasztották őket. Közel vannak most egymáshoz a testvérek, de mégis olyan távol, hogy talán sohasem fognak találkozni.

1855. június 13.

Ritka örömem volt ma: magyar kenyeret ettem! Schwendtner Mihály küldött egy kis darabot abból, amit édesanyja hozott számára Magyarországból. Milyen jól esett a magyar földön termett és magyar kezek által készített falat. . . Utána bizony nem fog ízleni a prófunt.

Schwendtner unokahúgát, aki nagyon csinos, 17 éves leányka, a nőtlen foglyok különféle itt készült kézimunkákkal ajándékozták meg. Ma láttam is a szabad mezőn, midőn a fürdésből visszafelé jöttünk. Mondhatom, jól esett a szemnek megpihenni a csinos fiatal hölgyön. De az egyik társunk — igaz, hogy nem magyar! — még ezt az örömet is igyekezett megmérgezni, midőn így szólt hozzánk:

— Ó, be nagy lába van ennek a csinos termetű lánynak ... Schwendtner édesanyja azt a tudósítást hozta fiának, hogy Scitovszky János bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország primása sajátkezűleg írott folyamodást küldött Bécsbe, hogy kegyelmet kérjen Schwendtner számára.

De tagadó választ kapott. Mivé sülyedt a hajdan oly nagy főpapi hatalom, hogy Magyarország primása nem bír kiszabadítani a fogságból egy szegény alsórendű papot, kinek mindössze egy esztendeje van még hátra ... Mivé lett hatalmatok, ti hajdani magyar püspökök, érsekek, primások, kik sirotokban nyugosztok?

1855. június 17.

Mikor templomba mentünk, hozzám csatlakozott a kis porosz: Ericsson nevű fiatalember, akit kis termete miatt neveznek „kis porosznak“. Húsz esztendő, Bécsben volt tanuló a politechnikumban. Azt mondják, forradalmi elvek terjesztése miatt ítélték tízévi várfogságra. Kegyelemből, mert társai nagyobb részét sáncmunkára kerültek. Furcsa kis fiúcska, de izmostestű és erőskezű. Jó ideig a legnagyobb elhagyatottságban élt, nem volt szegénynek sem szükséges ruhája, sem pénzecskeje, hogy a profosz sovány kosztját megjavíthatta volna. Ehezett és fázott szegény fiú, míg tehetősebb társaink meg nem szánták. Pedig vagyonos apja van. De tudni sem akar elfajzott, szabad eszméktől áthatott fiáról és őt segíteni felségsértési bűnnek tartaná. Ilyen ember is mondhatja, hogy ő — ember? . . .

De most már nincs fogyatkozása a kis porosznak, mert pártfogója akadt földijében, Leutsch báróban. A báró fia gyanánt tekinti Ericssont és úgy is bánik vele. Nem volna semmi baja, ha nem kellene búcsút mondania eddigi életmódjának. De Leutsch báró kívánságára Prieznitz zászlaja alá esküdött. A báró kívül-belül használja a vizet, mint egyedüli fenntartó gyógymódot, évek óta nem eszik húst és más olyan ételt, melyet az emberek enni szoktak. Hajdan zöldséget evett, mint például sárgarépat, spenótot. De most már azt sem eszik. Két év óta tejjel, búzadarával, vajjal él, de a tejet és a búzadarát is csak hidegen eszi. A darát tejben főzi meg reggel, hogy délre kihüljön.

SCITOVSZKY JÁNOS

Ezt eszi ebédre és vacsorára, nap-nap mellett, reggelre pedig aludt tejet és vajás kenyeret, Ericssont is ráfogta erre a kosztra és az ifjú azt mondja, hogy már megszokta. De azért nem merném megkísérteni egy jóféle tál gulyásos, vagy paprikás hússal. Amúgy jó magyarosan! Attól tartok, esküszegővé válnék. Úgy ő, mint jótevője, jó színben vannak. Életmódjuk kétségkívül sokkal természetesebb és egészségesebb, mint a vért izgató, lázító és az egészséget aláásó életmód, melyet az emberiség nagy része követ. Főleg a magasabb osztályok.

1855. június 20.

Ma elvesztettük egyik lakónkat, Osztrovszky József szegedi születésű ügyvédet és városi tanácsnokot, aki 1848-ban országgyűlési képviselő és csongrádmegyei kormánybiztos volt. Isten vezérelje őt övéi körébe szerencsésen! Osztrovszky Józsi jóindulatú hazafi. Státustudománya, mint igen sok magyar emberé, hogy úgy mondjam: Magyarország határai közé van szorítva. E jó hazafiak azt hiszik, hogy a világ érdekei Magyarország érdekeihez olyanmódon hozzákapsolvák, miszerint az európai státusférfiak a csomót fel sem oldhatják nálunk nélkül. És az még hagyján, ha fiatalabb emberek így vélekednek, mint Osztrovszky, kikben még nagyon hevesen kering a vér és nem emelkedhetek oda, honnan a világ színpadán forgó ügyeket jobban átpillantathatnák. De idősebb honfitársaink is e hibába esnek, kik bizonyos hírben állanak még a hajdani korból. Ők sem tudtak oda jutni, ahonnan tisztán láthatnák: a nép ügyeit miként játsszák ki, árulják el és tiporják. Még a mi veteránusaink is faragott képeket csinálnak maguknak. És ha ezt látjuk, el kell szomorodnunk fajtánk fölött és gondolkoznunk azon, mit a nagy hazafi, Széchenyi István gróf annyiszor mondott nekünk intőleg, figyelmeztetőleg, de hasztalanul.

Osztrovszky Józsi egyike volt a legügyesebb fametszőknek. Szép művek kerültek ki keze közül. Szenvedélyes dalos is volt. A csárdásokat amúgy igazán, magyarosan tudta dallani. Kiszabadulásával aligha halálos csapást nem kapott és el nem fog némulni a dalos társaság, melyet a véletlen hozott össze abba a szobába, amelyben ő lakott.

1855. június 21.

Egy hét óta folyvást esik. Hideg van. A fogház lakói komorak, mint az idő. Semmi hír.

1855. június 22.

Bónis Sámuel fogolytársunk szeretett neje és unokahúga, özvegy Elek Jánosné érkezett ma ide. Bécsből jöttek, Bamberg tábornok engedélyével, amely szerint a nő kétszer találkozhatik fogoly férjével. A várparancsnok rendszerint három összejövettel szokott engedni. De most kérlelhetetlen volt. Azt mondja: ha ő hozzá jöttek volna egyenesen és nem Bécsbe, engedelmet koldulni, akkor többet is engedett volna. A szegény asszony ezt nem tudhatta. Hiszen máskor gyakorta megesett, hogy aki Bécsből nem hozott engedelmet, azt kiutasította a várból anélkül, hogy férjét láthatta volna.

Bónis Sámuel neve ismeretes, kivált Szabolcs megyében, ahol követválasztás és tisztújítás alkalmával nevezetes szerepet játszott. Ellenzékhez tartozott mindig és e tábornak, ha nem is kitűnő, de mindenesetre előkelő, áldozó és hangozó tagja volt. Országgyűlési, valamint megyei működése inkább lármás, mint hasznos vala. De rettenthetetlen bajnoka volt az ellenzék zászlajának! 1848-ban kinevezték al-státustitkárnak, az igazságügynél. A Magyar Szent Koronát az ő hűségére bízták, midőn 1849. év január első napjaiban a magyar kormány kénytelen volt a fővárost odahagyni és a kálvinista Rómába, a híres Debrecenbe

menekülni. Megkérdeztem, hogy Debrecenből hova-merre tűnt el a Szent Korona? Bónis Samu azt mondja: maga sem tudja! Némelyek úgy mondják, hogy a koronát Debrecenből biztosabb helyre szállították, még mielőtt a kormány visszatért volna Pestre és a gránátosok Debrecenben csak az üres ládát őrizték. Az osztrák kormány éveken át kerestette a koronát. Ásatásokat, kutatásokat tétetett számtalan helyütt, de eredménytelenül. 1853. évben a magyar és török határ közt, Orsova körül fedezték fel, a bokrok közt elásva. Hír szerint Szemere Bertalan, az egykori magyar miniszterelnök útmutatása szerint. Ő Párizsban tartózkodik és Kossuthot gyűlöli. Mások szerint a talált korona nem az igazi, hanem utána csinált. De én azt hiszem, hogy az igazi koronát találták meg.

1855. június 25.

Ha az ember egyébről nem tud beszélni, időjárásról beszél. Mint én most! A magyar és kivált az olasz foglyok dideregnek és téli köntösökben járnak. Többet mondok: a szomszéd számban, a tizenegyben, Ragályi Miska befűtött. Jobbról, a kilencesben is fűtöttek ma és tegnap, de nem fával, hanem borral és kávéval. Bónis Samu, kinek a felesége tegnap elment, bánatában fűtetett szeszes italokkal, nagyon is túl az elégen. Bónis Samu egyike a legnemesebb szívűeknek. De mi haszna, ha nem tudja fékezni saját és családja anyagi romlását. A zárt körnek és pedig a szó legteljesebb értelmében zárt körnek, én is hivatalos tagja voltam. Láttam a pazarlást, a pocsékolást és telhetetlenséget. B—dán M—zes és P—jer István, különösen ez az utolsó, valóságos szipolya a jószívű Sámuelnek. Én félpohár borral leróttam tartozásomat és szerencsésnek éreztem magamat, hogy ilyen csekély adaggal megválthattam ottlétemet. Noha a rosszból a kevés is sok. Mert az itt árult bor bizony nem jó. Az Isten tudja, micsoda vegyíték ez, és mégis egy

meszelyes üveg ára 30 pengőkrajcár! A felügyelőknek is jó napjuk volt, mint ilyenkor szokott lenni. Ilyenkor mindig eszembe jut az ismert anekdota: „ne csak szememre, de nyelvemre is tedd az aranyakat, úgy nemcsak vak, de néma is leszek . . .“

1858. június 29.

Hajdú Lajos szobatársam ma délután így kiáltott fel:

—Csuda történt!

—No, micsoda?

—Mondom, hogy csuda! Félfont vajért 18 pengőkrajcárt írtak be a bevásárlókönyvbe és íme, a profósz kiigazította 16 krajcárra.

Ez valóban csuda, igen-igen nagy esemény. Ilyen becsületességre még nem is volt eset.

(Az eredeti napló ezen a helyen megszakad. A sokkal későbbi időkben készült följegyzésekből tudjuk, hogy Földi 1856-ban szabadult ki. Lehet, hogy éppen a hazatérés forró izgalmai közben feledkezett meg naplója folytatásáról. Az is lehet, hogy e becses kéziratok ismét a rabtartók rajtaütésének áldozatai lettek. A továbbiakban igyekeztem kiegészíteni a naplót és megírni azt: hogyan történhetett? Mikép múlhattak el a szabadulás, a viszontlátás és — a csalódás percei?)

VISSZATÉRÉS A SÍRBÓL

I.

HGY GYORSAN BORULÓ DÉLUTÁN, 1856 tavaszán, belépett a kulcsos káplár és így szólt: „Tessék jönni azonnal a térparancsnokságra!”

Végigmentek a folyosókon, a Zwingeren, majd ismét folyosók következtek. Maga sem tudta, miért jutott eszébe az a perc, éppen az a perc, mikor hét esztendővel előbb a pesti Neugebäudeban vezették így végig a folyosókon, hogy kihirdessék előtte a komor ítéletet: halál. . Ajtók nyíltak, csukódtak és egyszerre azon vette észre magát, hogy az auditor zöldposztós asztala előtt áll. Mint akkor, hét esztendő előtt. A hadbíró kínos lassúsággal keresgélt, babrált az iratai között, föltekintte a szemüvegét és ezt a műveletet is olyan körülményesen végezte, mintha csak a szegény várfogoly megtépett idegeit akarná végsőkig gyötörni, aztán elnézett az üveg fölött, közömbös halszemével, hűmögött, krárogott egyet-kettőt, majd vontatott orrhangon szólalt meg:

— Őfelsége a császár ...

Ez is kísértetiesen hasonlított arra a másik percre, mikor azt közölték most hét éve, hogy őfelsége a császár, a legkegyelmesebben uralkodó császár nevében, Isten bírói hatalmát követelve maguknak, halálra ítélték. A többi már alig hallotta: „kegyelem ... a hátralévő büntetés elengedtetett ... szabadlára helyezés... ez és ez a rendelet... ennyiedik és ennyiedik szakasza... ennyiedik és

ennyiedik bekezdése értelmében ... stb.... stb.“ Mire való mindez? Türelmetlen volt, a halántéka lüktetett, az arca égett. Mintha csak hangyák futkároztak volna a lábában. A végét, a végét várta már! A szavak mint kellemetlen, unalmas, idegen élőlények cammogtak körülötte a szobában, nehéz, nagy ólomlábakkal... Mikor az auditor befejezte és újra hümmögni kezdett, ő kirohant a szobából, remegő lábát idegesen hajszolta végig a Zwingeren, a folyosókon és a kisudvaron és megint folyosókon... Menni, menni...

A fogolytársak körülállták, izgatottan kérdezősködtek, de ő nagyon kurtán felelgetett nekik. El volt foglalva önmagával. Sokszor kísértésbe esett, hogy mogorván, ingerülten rázza le őket. Már úgy érezte, hogy nem tartozik közéjük, idegen ezen a helyen. Csak menni, menni akart, minél előbb menni innen! A szobatársak szerencsét kívántak, a kezét szorongatták, mindenfélét beszéltek össze-vissza, üzeneteket bíztak rá, amiket ő csak fél füllel hallott. De azért bölintott mindenre, gépiesen. A többiek aztán leültek, levelet írni nagy sebbel-lobbal, hogy kedveseiknek szóló sorokat elvihesse magával a szabaduló rab Magyarországra. ő rendetlenül dobálta be a ruháit a kis ládába. Alig szólt egy szót. Mintha megváltozott volna ez a világ, amely hét esztendeig az ő világa volt. Teste-lelke azt zakatolta, minden megfeszült idegszála azt lüktette, hogy már nem tartozik ide, már nem tartozik ide... Hány keserves év közös szenvedése, megosztott bánata, meghitt bizalmassága fűzte ezekhez az emberekhez: mennyi emlék! És most? Türelmetlenül kergette a múltó perceket, hogy siessenek, jobban siessenek és ő minél előbb elszakadjon tőlük. A bilincsen csikordult a foglár kulcsa, a lánc nagyot koppanva lehullott a földre. Illett volna elbúcsúzni a lánctól is, amelyet hét évig vonszolt a lábán. Egy pillanatig lelkiismeretfurdalást érzett, mikor visszanezett az élettelenül földre hullott

vasra. A következő pillanatban úgy bámulta már, mint a múzeumi ritkaságot.

Aztán még egy negyedóra. Aztán még öt perc. Még három ... Gyors búcsúzkodás, sebes kézfogások, utolsó ölelések. „Isten veled ...“ „Isten veletek, pajtások ...“ Az ajtónyílásban néhány sápadt arc, sóvár szem néz utána. Aztán becsapódik a vaspántos ajtó, és a bajtársak arca eltűnik előle, örökre. Futva megy, kezében a bőrdöndel, végig a folyosókon, a profósz és a málhát cipelő sáncos alig tudja követni. Az irodában még hosszú, hosszú, gyötrelmes formáságok, a toll perceg, perceg, jegyzőkönyveket körmölnek, különböző papirosokra kell odakanyarítani a nevét. Már el sem olvassa, mit ír alá. Kezébe nyomnak egy írást, kikísérik a várkapuig, odateszik melléje a kis ládát, meg bőrdöndöt a földre, azután nagyot dördül valami: a kapu becsapódott! Künn áll a világban, egyedül. Emberek mennek el mellette. Szédül. Védekezve, menedéket keresve kapaszkodik bele a börtön falába. A szeme fáradtan hunyorogva néz a lenyugvó napba. Megpróbál néhány lépést tenni. De olyan nehéz a lába, mintha még most is vasat hurcolna. Két kezében a két nehéz csomaggal, a bőrdöndel, meg a ládával, vánszorogva indul meg. Hová? Merre? Olyan nehéz tájékozódni, olyan nehéz szabad embernek lenni, akit senki sem vezet, senki sem őriz, aki arra mehet, amerre akar. De merre, merre?

A vonaton egész éjszaka nem aludt. Milyen lassan camognak ezek a kerekék! Miért nem gyorsabb az osztrák státusz vasútja? De tulajdonképpen merre is utazik ő? Hová tart a szegény hontalan vándor? És mit talál ott, ahová utazik? Forrón vágyódott a rabság hét esztendeje alatt, emésztő kinnal sóvárgott a haza szent földje után. És most, mikor közeledett hozzá, hol hajtani, üzni szeretné a kerekét, hol meg éppen zabolázni, hogy lassabban járjon. Előbb nem meri bevallani önmagának sem, de aztán sápad-

tan ismeri be az éjtszaka csöndjében, lesütött szemmel, mintha egy láthatatlan tükörből a régi váradi tanár szigorú, számonkérő arca nézne rá, hogy igenis: fél a perctől, a viszontlátás percétől, mikor majd eléri az elhagyott szülőföldet! Egyre kínzóbban támad föl benne a kérdés, hogy mit talál a rab hazában? Bizonyos, hogy más világot, egészen mást, mint azt a régit, amelyet ismert és megszokott. A család romokban hever, otthona nincsen, hivatása nincsen, létének alapjai szétporladtak és a fiai nem is ismerik őt... Hová, merre hát?

Mélyen sóhajtott. Belenézett a vak éjtszakába, mintha a vak holnapba meredne bele. A kerekek fáradtan duruzsolnak, a sínek csikorognak. A semmiben lebeg ez a kocsi és szegény vándor a semmi felé utazik.

II.

Két nap múlva ért Budetinbe, a sógorához, akinél a felesége meghúzta magát. Az asszony már várta. Némán ráborult és nem volt egy szava sem. Sógora, sógorasszonya szívesen fogadták. De mintha ebbe a szíves fogadtatásba mégis némi aggodalom vegyült volna. Az ő soruk sem nagyon jó. Mi lesz, ha még a sógor is ottmarad a nyakukon? És a szegény asszony, aki ott csüngött a vállán, milyen sápadt, milyen meghervadt!

Néhány óra múlva megérkeztek a fiúk. Két komoly, hallgatag gyermek: két idegen. Tisztességtudóan szólnak hozzá, szűken és hidegen. „Igenis, édesapám . . .“ „Parancsolatjára, kedves édesapám ...“ A szabadult rab látja, milyen nyugtalanul vizsgálgatják az arcát, a ruházatát. Azt mondták nekik: ez a ti apátok! Ők tudomásul vették, kínosan erőlködnek, szeretnének gyermeki gyöngédséggel szólni hozzá. Nem tehetnek róla, hogy a szívük néma marad. Idegenek. Nem tudnak az apjukkal miről beszélni.

Romok, romok mindenfelé . . .

III.

Három nap múlva a vándor megérkezik a rég nem látott Nagyváradra. Ez volna hát a város, amelyben élete javát töltötte? Még a házak arca is sokkal, de sokkal mogorvább. A kövek is barátságatlanul fogadják, mintha sohasem látták volna dr. Földy Jánost. Az utcán alig lát ismerős arcot. Hat év alatt ennyire kicserélődött volna Nagyvárad lakossága? Megváltozott a világ és ez a változott világ nem akarja őt többé megismerni. Nagyot sóhajt. Ott künn, a váradi temetőben laknak már az ő barátai, az ő ismerősei..

Átmegy a Szent László-téren és végre szembejön vele az első jóbarát: P . . . Megáll, szíves mosollyal, atyafiságos kézfogással. De a beszéd, hiába röstellkednek érte ott belül, a szívük közepében, bizony nehezen indul meg közöttük. Egyikük sem tudja: miről és hogyan? Ez a hét esztendő elválasztotta őket. Megszüntette közös beszéd tárgyait, hideg, jeges fátyolt bocsátott a volt professzor és barátai közé. O, milyen szépen kiszínezte magában a viszontlátás perceit! Miként fognak keblére borulni, szeretettel kérdezik szenvedéseiről és ő majd elmondja nekik e hét esztendő keserves történetét! De az emberek el vanna k telve a maguk gondjával. El is szoktak tőle. Mindenik bezárkózik a maga keservének tornyába és ő idegenül ballag végig az egykor jól ismert utcákon, melyeknek ablakaiból derűs, barátságos arcok mosolyogtak feléje, szíves szavak köszöntötték őt.

Lehet, hogy képzelődik, a keserűség szemüvege homályosítja el a pillantását! De, mintha ezt a kérdést olvasná egyik-másik arcból: „hát ez még él?..“

Olyan, mint a hazajáró lélek. Annak érzi magát!

Akad olyan szomszéd is, aki meg sem ösmeri. Hát ennyire megváltozott volna? Keserves igazság: „tempora mutantur .. . et nos mutamur in illis. ..“ Az élet tovább ment. És ő, bizony-bizony, lemaradt a szekérről. . .

Valami állást! Kenyeret! Nap-nap után járja az ismerősöket. Előszobáról-előszobára kullog. Kilincsel, instanciázik. Mindhiába! Minden állás betöltve, minden ajtó zárva. Baráti asztalnál eszi a kegyelem kenyerét és lesi a legszivezebb atyafiságos arcot: nem ereszkedik-e rá a bosszúság felhője, nem sokalják-e már?

Mikor egy hete volt már Váradon, egyszerre csak szembe jött vele K., a volt császári szolgabíró. P. koma, akivel együtt mentek az utcán, utána intett és így szólt:

— Keserű magyar ... Megfojtaná egy kanál vízben a nímetet.

Elámulva nézett rá:

—Ez? Ez-e? Hiszen ő üldözött a leggaládabb módon! Ez a pecsovcics, ez az áruló.

—A megyebiztos tavaly kitette az állásából. Azóta ő a legnagyobb hazafi Váradon. Azt kérded, komám, hogy akkor te mi vagy? Hogy a te szenvedésed mit ér? Ezeknek az újhitű hazafiaknak az öblös torkával nem tudsz verse-nyezni ...

Takard el a sebeidet, szegény szabadult rab, aki még azt hitted: hazádba térsz meg. Tévedtél! Nagy idegenség ez. Magad vagy. Börtön vesz körül. Láthatatlan fal, amelyen a te fáradt lelked nem tud keresztül szárnyalni.

Bármennyire utálja is eredeti mesterségét, a prókátorságot, mégis ráfanyalodnék. Ha lehetne! De ezt meg nem engedik. A rabságban kitanulta az orvosi tudományt és százakat gyógyított szép sikerrel. Talán ebbe kezdene: a homeopata orvoslásba? De vájjon megengedik-e ezt is? Megengedik-e, hogy jót cselekedjen? És hogy szegény sínylődő családjának egy kis kenyeret keressen ...

És megkezdődik a keserves kálvária: a bujdosás a rab hazában. A rejtőző arcú munka. A surranás hátsó ajtókon. A körmölés, cselédszobába dugott íróasztalon. A volt

MÁRIÁSSY JÁNOS

jogakadémiai aligazgató, a tudós tanár Kassán, Eperjesen, Sátoraljaújhelyen dolgozik, lopva, titokban, régi tanítványok ügyvédi irodájában. De úgy, hogy e tilalmas cselekedet valahogyan a hatóságok tudomására ne jusson. Mert akkor bajba kerülne a könyörületes szívű ügyvéd is, aki az eltiltott mesterség közelébe engedte őt.

(Földy János későbbi időkből származó feljegyzéseiben találtuk az itt következő töredéket, amellyel történetünk véget is ér.)

E P I L Ó G U S

Eger, 1860. május 10.

MA EGY ARISZTOKRATA ÚR társaságában Dobó István híres-nevezetes várát néztük meg. Amint lefelé jöttünk a várból, összegörnyedt, rongyokba takart, ijesztő alakot láttam. Valami azt súgta, hogy álljak még és vegyem jobban szemügyre a szerencsétlen aggastyánt. Sárga, vértelen arcából megfakult, ritkaszájú, torzonborz szakáll hullott alá, szeme teljesen kifejezéstelen volt, lába zsákdarabokba burkolva, csontvázszerű, ványadt tagjairól szennyes rongyok lógtak. Még nem tudtam, miért, de szívem egyre hevesebben dobogott. Néhány lépést tettem az ijesztő alak felé. Társam, a főúr, nem tudta mire vélni ezt. És egyszerre csak könnyek önték el arcomat, végigfolydógtak azon, térdem reszketni kezdett a fölindulástól és én a koldushoz léptem, feléje nyújtva kezemet. Mert a koldus a szegény Jablánczy volt, az én fogolytársam, kiről élvelememtetésem bús napjaiban, lopva vezetett följegyzéseimben sűrűn megemlékeztem.

— Jablánczy!... Jablánczy!...

Így kiáltottam fel. De ő értelmetlenül élezett reám hályogos tekintetű szemével, mint aki nem érti már a saját nevét sem. Nem ismert meg, bambán bámult reám. Én megismertem a fölkiáltást:

— Jablánczy ... nem emlékezel rám? ... Josephstadt!

Erre mintha megborzongott volna. Állati, elnyűtt roncsarcán végigvonaglott valami. A szem, amely az imént még

semmi kifejezést sem árult el, most félelmet és lassan ébredő homályos emlékeket fejezett ki. Rámnézett.

— Mit művelsz? — kérdeztem és megszorítottam erőtellenül lecsüngő száraz kóró-kezetét..

Végre megszólalt. Beszédében nem volt semmi moduláció. Hadarva, szürkén, gépiesen mondta:

—Imádkozom... imádkozom... És tanítgatom a szegény emberek gyermekeit. Azokét, akik nem tudják iskoláztatni porontyaikat...

—És miből élsz, Jablánczy?

—Itt kapok ebédet... ott kapok vacsorát... amott egy inget... Isten jóvoltából éledgélek ...

Alig tudtam elválni tőle. Midőn megtörtén, szívem mélyéig földúlt állapotban lefelé ballagtam, előkelő társamnak elmondtam, ki volt ez az ember. Tudós, sok idegen nyelven beszélt, világot látott, hölgyek szemefénye volt. Társam megállt, vissza akart fordulni, hogy nagylelkű alalmaznát adjon Jablánczynak. De én visszatartottam. Tudtam, hogy e szerencsétlen elmeháborodott nem fogad el senkitől adományt, ő ad inkább, végtelen nyomorúságában is, nemhogy kapna valamit. Most, mikor az élet véghatára felé vánszorog, ily nyomorúságos állapotban, ily szánandó koldusként, végkép elborult aggyal. Jablánczy bizonyosan épp oly büszke és épp oly irgalmas szívű.

Hosszan, nagyon hosszan néztem utána a leszálló alkonyatban ...

AMIT AZ OLVASÓNAK MÉG TUDNI KELL.

OK NÉVVEL és sok eseménnyel találkozott az, aki e naplót végiglapozta. Ferenc József, Kossuth, Görgey, Batthyány Lajos, Szemere Bertalan és számos világtörténelmi jelentőségű személyiség életét jól ismeri, aki magyar. De a napló során szereplő más nevezetes emberekről illik egyet-mást e helyen elmondanunk. Nemcsak a személyekről, de bizonyos történelmi eseményekről is.

Abancourt Károly, Dembinszky hadsegédje, 1849 októberének egyik vértanúja, altiszt volt a császári hadseregben. 1841-ben felségárulásért harmincévi sáncmunkára ítélték, de 1848-ban kegyelmet kapott. Honvéd lett, a fehértemplomi csatában hadnaggyá léptették elő, majd 1848 november 30-án hősi közelharccal foglalja el „Az ördög hídját“. A 12-es huszárezredben lesz kapitány, Dembinszky táborkarába kerül és a lengyel tábornok hadsegéddé teszi. Újszegednél fogták el, 1849 augusztus 3-án.

Ács Károly író 1824-ben született. A szabadságharc alatt polgári tisztviselő volt. Mikor a várfogságból kiszabadult, leánynevelő-intézeti tanár, majd életbiztosítási hivatalnok. 1861-ben és 1865-ben országgyűlési képviselő. Költeményeket írt és az életbiztosítás szakkörébe tartozó cikkeket. Sok évtizeden át használták az ő gyakorlati nyelvkönyvecskéit, amelyekben beszélgető formát használt. „A magyar Mezzofanti“ — így nevezi a naplóíró is! — a hétköznapi használatra elegendőnek tartott német, olasz,

tót, cseh, román és szerb nyelvtudást terjesztette népszerű formában.

Balassa János, az európai hírü sebészprofesszor 1814—1868-ig élt. Bécsben szerezte meg az orvosdoktori oklevelet 1838-ban és évekig működött a bécsi közkórházban, ahol helyettes főorvossá nevezték ki. 1843-ban a budapesti egyetemen a sebészet nyilvános rendes tanára. Akkor 29 éves! Hosszá külföldi utazást tett, sokáig tanulmányozta a sebészetet Párizsban. Az Akadémia és számos külföldi tudós társaság választotta tagjává. Nagyrészt az ő érdeme az egyetemi műtőintézet fölállítása és az orvosi könyvkiadó társulat alapítása. A tudományos irodalomban a sebészet minden ágával foglalkozott. A kisebb dolgozatok százain kívül könyvet írt a gyakorlati sebészetről, a hassérvekről és a képlóműtétekről. Korának legnagyobb sebésze volt: több műtét van, amely az ő találmánya és amelyet róla neveztek el. Szobra a Baross-utcában, a sebészeti klinika homlokzatán áll.

Baldacci Manó báró Kolozsvárott született, 1807-ben. ő szervezi a nemzetőrséget. 1848 október 27-én az erdélyi hadsereg főparancsnoka lett. A szamosfalvai csatában szétszórták a seregét és ezért haditörvényszék elé került. Kevéssel utóbb a Pestre bevonult Windischgratz haditörvényszéke előtt kellett megjelennie, 1851-ben elvesztette a rangját és kétévi várfogságra ítélték. Mint várfogoly halt meg Olmützben, 1852-ben.

Olmützben a fogoly magyarokkal egy időben tartják rabságban *Bakunin Michail Alexandrovicsot*, az orosz anarchistát, akiről a naplóíró többször megemlékezik. Bakunin 1812-ben, tehát Napóleon szerencsétlen moszkvai hadjáratának esztendejében született és 1876-ig élt. Pétervárott tiszti iskolát végzett, majd bölcsészeti tanulmányokkal foglalkozott. Szerepe volt a drezdai forradalomban, elfogták, halálra, azután életfogytiglani fogságra ítélték és

kiszolgáltatták Ausztriának. Így került Olmützbe, ahol előbb halálra ítélik, aztán életfogytiglani fogságra. De kiszolgáltatják a cári kormánynak, amely Kelet-Szibériába száműzte, ő azonban Japánon át megszökött — 1860-ban — és Angliába ment. Több anarchista szellemű forradalmi könyvet írt, amelyet halála után adtak ki nyomtatásban.

Barsi (Neumann) József, a naplóban többször szereplő bicskei plébános, 1810-től 1893-ig élt. Volt püspöke nevezte el őt „páter pacificusnak“, békeszerető és békeszerző papnak. Mégis halálra ítélték a versei miatt, amelyeket Kossuth Hírlapjába írt. Később kegyelemből húszévi várfogságot kapott, mégpedig — saját költségén. Haynau ugyanis csak a hadbíró erőszakoskodására kegyelmezett meg neki, de azután ráírta az ítélet hátlapjára: „Ha ezt az embert agyonlőtték volna, nem terhelné az államot. Az állam nem köteles őt húsz évig ingyen eltartani!“ Nagyon érdekes, hogy Barsi, aki egy sziléziai származású tanító fia, csak 35 éves korában tanult meg magyarul, de azután a leglelkesebb hazafi lett belőle!

Bemer László báró (bezdédi és kisbákai) nagyváradai püspök, 1784-ben született és 1862-ben halt meg. A haditörvényszék szerint az volt a bűne, hogy a függetlenségi nyilatkozatot püspöki körlevélben tudatta papságával és elrendelte, hogy azt hirdessék ki a szószerkről. A debreceni országgyűlésen többször megjelent, majd amikor az oroszok betörték Magyarországra, elrendelte, hogy körmeneteket tartsanak és Istenhez könyörögjenek a hívek védelemért. Az is egyik vádpont volt ellene, hogy Horváth Mihály csanádi püspök, vallás- és közoktatásügyi miniszter — a vádlevél szerint: „az elhírült forradalmi cultusminister“ — legvégső ellenállásra buzdító imádságát felolvastatta és papságának figyelmébe ajánlotta, őt is egyházi javadalmainak elvesztésére, magánvagyonának elkobzására és kötél általi

halálra ítélték. Haynau a halálos büntetést húszévi várfogságra — vason! — „szelidíté“. I. Ferenc József azonban ezt is elengedte, de Bemer püspök kénytelen volt kolostorba vonulni, előbb Mária-Enzensdorfba, majd a tiroli Neustiftbe. E szelidített fogság, vagy internáltság tíz évig tartott. Akkor tért haza, de püspöki székét soha többé el nem foglalhatta.

Beöthy Ödön, Bihar híres főispánja, 1798-ban született. 1820-ban képviselő, 1848-ban Bihar főispánja, majd Erdély teljes hatalmú kormánybiztosa. Később visszahívják és Csányi László kerül a helyére. Azt írja róla Hegyesi Márton, „Bihar vármegye 1848—49-ben“ című könyvében: „Beöthy Ödön kedvező anyagi helyzete és előkelő származása dacára is kizárólag maga tette magát azzá, amivé lett: megyéje és hazája büszkeségévé“. A szabadságharc után Londonban és Párizsban élt számkivetésben. Jersey szigetén halt meg 1854-ben.

Berde Mózes háromszéki kormánybiztos 1815-ben született, ő képviselte a kormányt az agyagfalvi gyűlésen, mikor a székelyek kimondták a fegyveres felkelést. Erélyes, tevékeny ember volt. Nyolc évig raboskodott a szabadságharc után. A kiegyezést követő időkben osztálytanácsos volt a belügyminisztériumban. Az unitárius egyháznál, Kolozsvárott, alapítványt tett. Ennek az alapítványnak — végrendekezése szerint! — az a hivatása, hogy az unitárius kollégium diákjai minden reggel ropogásra süttöt cipót kapjanak. Ezt a „Berde-cipót“ — így nevezték a kollégisták — a kollégiummal szemben lévő pék osztotta ki reggelenként a diákok között, akik libasorban mentek át a boltba, személyesen, a meleg, pirosra sült, ropogós, fehérbélű Berde-cipóért. Berde Mózes 1893-ban halt meg.

Bónis Samu, szintén a naplóíró egyik fogoly társa, 1810-ben született és 1879-ben halt meg. Kazinczy Ferenc egyik

bizalmas tanítványa volt. 1848-ban Tiszalök képviselője és igazságügyi osztályfőnök. Kossuth rábízta a Szent Koronát, mikor az országgyűlés Debrecenbe menekült. A függetlenségi nyilatkozat után, 1849 áprilisában, az igazságügy-minisztérium államtitkára lett. Vagy ahogy akkor mondták: „álladalmi titkár“. Utóbb Görgey táborában kormánybiztos. Világos után bujdosik, de kézrekerül, halálra ítélik, majd az ítéletet tízévi várfogságra változtatják. 1861-ben Teleki László gróf „határozati pártjához“ tartozik, 1865-ben a baiközép egyik oszlopa, 1869-ben kúriai bíró, később tanácselnök.

Csányi Dániel, a nagynevű matematikus, 1843-ban, huszonhároméves korában Széchenyi magántitkára, majd Tisza-szabályozó mérnök. A szabadságharcban székely szabadcsapatokat szervez, majd a komáromi vár védőmunkálatait vezeti, mint hadmérnök. Világos után a debreceni főiskola tanára. 1851-ben elfogják, egy és félévig tartó vizsgálati fogság után tizenkét évre ítélik és Josephstadtba viszik. 1857-ben szabadult ki. Az 1861-i országgyűlésen képviselő. Debrecenben a felsőbb mértan és csillagászat tanszékét az ő számára szervezték. 1863-ban az Akadémia levelező-tagja. Nevezetes művei: „A számtan elemei“ (1859, Debrecen) és „Rövid tájékozás a mértan-rendszere felett“ (1865). 1867-ben, a kiegyezés évében halt meg, negyvenhét esztendőskorában.

Csányi László, a szabadságharc korszakának nemes jellemű, antik rómaiakra emlékeztető alakja. A közmunkák és közlekedés minisztere, Erdély és Görgey hadainak fő-kormánybiztosa, 1849 október 10-ének vértanúja. Huszártiszt volt, később táblabíró. Deák Ferencnek rokona és hűséges barátja. A zalamegyei ellenzék egyik vezére. Sokat harcolt 1848-ban a féktelenkedés ellen. Jellachich betörésekor kormánybiztos a Drávánál, ahol a megbízhatatlan vezéreket vaskézzel töri le. Később Görgey oldalán a

felső hadsereg fő kormánybiztosa. Mikor a kormány és az országgyűlés Debrecenbe menekül, ő marad utolsónak Pesten, mint teljes hatalmú kormánybiztos. Windischgrätz már Budán van, mikor ő az államvagyon és az iratokat elszállíttatja Debrecen felé. A vaskezü embert később Erdélybe küldik, az oláh lázadók, a vérengző martalócok ellen. 1849 áprilisában lesz miniszter és a forradalom viharai közben a szolnok—debreceni vasutat építteti. Mikor a Pestre visszatért kormány ismét menekül, az államjavakat megint elszállíttatja és megint csak ő az utolsó, aki elhagyja Pestet. Csányi László férfias, erélyes, becsületes, szókimondó egyéniség, aki nem kímélte Kossuthot és Görgeyt sem. Görgeyt egyébként nagyra becsülte és erélyesen követelte számára a teljes hatalmat. A fegyverletételkor ő az egyetlen, aki nem menekül. Azt mondja: beteges öreg ember már, nem akar bujdosni, megosztja a haza sorsát. El is fogták és miután a haditörvényszék előtt mindent magára vállalt és kijelentette, hogy meggyőződése szerint cselekedett, halálra ítélték.

Csernus Károly, 1849. októberének egyik pesti vértanúja. Negyvenegyéves volt. A pénzügyminisztériumban tanácsos és semmiféle politikai szerepet nem vállal. Haynau szeszélye mégis halállal sújtja. Perényi Zsigmond báróval és Szacsвай Imrével együtt végezték ki.

Dessewffy Aurél gróf, *Dessewffy József gróf* és *Sztáray Eleonóra grófnő* fia, 1808-tól 1842-ig élt. Édesapja Kazinczy Ferenc barátja volt. A nagyműveltségű fiatal gróf föltűnt már a pozsonyi diétán, ahová édesapját elkísérte. Itt Széchenyivel is megismerkedett. Később, mikor a bécsi kancellárián fogalmazó, nagyon népszerű a diplomaták körében. 1831-ben az előkelő *Edinburgh Rewiew* munkatársa, Zemplén vármegyében ő a konzervatívok vezérszónoka. Szeretne egy megfontoltan haladó pártot alapítani, 1839-ben a főrendi táblán ő a konzervatívok feje.

Két év múlva nagy utazást tesz Európában, ahol sok kiváló emberrel ismerkedik meg. Ő alapítja Kossuth *Pesti Hírlapja* ellen a mérsékelt *Világot*, amelynek vezércikkeit nagyrészt maga írja. Ezekben a cikkekben igyekszik eldönteni Széchenyi és Kossuth vitáját. Nagy műveltség, finom stílus, éles dialektika és szellemesség jellemzi ezt a fiatal, nagyreményű arisztokratát, akit harmincnégyéves korában ragad el a halál. Ellenfele, Kossuth Lajos, gyönyörű vezércikkben búcsúztatta el.

Fornszek Sándor 1820-ban született. Tényleges huszár[^] tiszt volt. A szabadságharcban őrnagyi rangra emelkedett. Hétévi várfogságra ítélték. Kiszabadulása után gazdálkodott. Később, a 70-es években a szegvári kerület függetlenségi képviselője, egészen 1892-ig.

Földvály Károly huszárezredes, a „hősök-hőse“, 1806-ban született, ő az, aki a váci és tápióbicskei csatákban személyes bátorságával rendkívüli hősiességre tüzelte a honvédeket. A Tápió átjáróját úgy foglalta el, hogy zászlóval a kezében rohant a honvédek élén. A váci csatában három lovat lőttek ki alóla. Az emigrációban ő szervezi az olaszországi magyar légiót. Ebben az ügyben Kossuthal levelezett. A hatvanas években halt meg.

Giron Péter őrnagy, 1849 októberének egyik pesti vértanúja, a német légió parancsnoka, 1798-ban született Aachenben. A bécsi forradalomban harcolt, majd Magyarországon megalakította a német „halálfejes légiót“.

Grünne Károly Lajos gróf, z. császár főhadsegédje, 1808-tól 1884-ig élt. Már harmincegyéves korában ezredes volt és István főherceg udvarmestere. 1848-ban Ferenc József császár udvarmestere és meg is marad a fiatal uralkodó környezetében 1859-ig. 1850-ben lesz első hadsegéd, altábornagy, és a katonai iroda főnöke. Nem volt könyörületes szívű: neve „a gyűlölt gróf“. Abba bukott bele, hogy Gyulai tábornagyot állította az olasz had-

sereg élére és Gyulai küldetése kudarccal végződött. 1859-ben főlovászmester lesz és ezzel megszűnik minden befolyása.

Hahnemann Sámuel Keresztelj Frigyes német orvos, a hasonszenvi gyógymód, a homeopátia alapítója, Meissenben született, 1755-ben és Párizsban halt meg, 1843-ban. Sokáig élt magyar földön is: Erdélyben, ahol Bruckenthal báró helytartótanácsos háziorvosa volt. Az ásványtannal és a vegytannal sokat foglalkozott. Az ő felfedezése az oldható higanykészítmény, a *mercurius solabilis*. Könyvet írt az arzénmérgezésekről, a venereás betegségekről, összeállított egy gyógyszerezés-lexikont, majd a khinafa kéregnek hatását vizsgálva, rájött arra, hogy ennek a kéregnek használata nagy adagban a váltólázat gyógyítja. Ebből a felfedezésből következett a későbbi elméletének alapelvét, hogy a betegség, amely hasonló tüneteket okoz, mint bizonyos nagy adagban használt orvosság, gyógyítható azzal ha kis adagban adják be ugyanazt. Elméletét 1790-ben viszi a nyilvánosság elé és ezzel megalapítja a homeopátiát. Természetes, hogy nagyon heves támadásokban volt része, sokat küzdött, vándorolt, országról-országra, nehéz gondok között. 1835-ben letelepszik Párizsban, ahol a homeopátia gyorsan divatossá lesz. A naplói Földy nagy híve Hahnemann tudományának és fogolytársait a homeopátia módszereivel gyógyítja. Mint ő mondja: igen eredményesen. Az ő lelkesedését Hahnemann tanai iránt meg kell értenünk. Abban az időben valóságos szekta volt a homeopaták tábora: esküdtek a maguk tételeire és fanatikusan hittek mesterükben, Hahnemann doktorban.

Haynau Gyula Jakab Károly tábornagy Kasselben született, 1786-ban. I. Vilmos hesseni választófejedelem és Ritter Róza törvénytelen fia. Nagy karriert csinált, törvénytelen származása és összeférhetetlen természete ellenére is. Már 1847-ben ezredtulajdonos és temesvári hadtest-

parancsnok. Nyugdíjba vonul, Grácban él, de amikor kitör az olasz háború, saját ezrede élére áll. Verona parancsnoka lesz. A custozzai csatában is ott látjuk. 1849-ben kíméletlenül leveri a fellázadt Bresciát. Olyan vérengzést művel, olyan állati kegyetlenséget tanúsít, hogy a tömeggyilkost és asszonyok korbácsolóját a világsajtó elnevezi „bresciai hiénának“. Az olaszországi haderők főparancsnoka, az öreg Radetzky így jellemzi Haynaut: „olyan, mint a borotva. Jól vág. De használat után jól el kell zárni“. 1849-ben, Windischgrätz bukása után rábízzák a szabadságáért küzdő Magyarországon az osztrák haderők főparancsnokságát. Itt azonban csak az oroszok segítségével tud győzni, Zsigárdnál és Perednél, elfoglalja Győrt, sikeresen harcol Szőregnél és Temesvárnál. A szeszélyes, szenvedélyes és dölyfös ember dühét végsőkéig fokozza az, hogy öörgey nem előtte teszi le a fegyvert Világosnál, hanem az orosz fővezér előtt. Ezt a megaláztatást nem tudja elfelejteni a magyaroknak. Mint teljes hatalmú katonai parancsnok és helytartó, tömegesen végezteti ki a szabadságharc dicső tábornokait — az aradi tizenhármat —, a legfőbb méltóságok viselőit, államférfiakat, hazafiakat, katonákat, politikusokat, és egy-egy szeszélyes pillanatában egészen szerény állást betöltő derék férfiakat is. Az ő áldozata Batthyány Lajos gróf, az első felelős magyar miniszterelnök is: a nemes hazafi, az uralkodóhoz hű főúr és jellemes férfi példaképe. 1850-ben, mikor a hírhedt Bach Sándor báró miniszter kieszközli Haynau lemondását, az utolsó napon, csakhogy a bécsi kormánnyal dacoljon, tömegesen kegyelmez meg a halálraítélteknek. Egy ideig szabolcsmegyei birtokán él, azután Grácban telepszik le. Az ötvenes évek elején beutazta Európát. A londoni Perkins-sörgyár munkásai, mikor megtudták, hogy a magyarok hóhérja időzik a gyár területén, mint „élőkelő látogató“, nekirontottak, véresre verték és a rendőrök alig

tudták megmenteni Haynau életét. Brüsszelben ugyancsak a rendőrségnek kellett megvédeni a tömeg dühétől. Párizsból hasonló ok miatt menekült. 1853-ban halt meg.

Hodossy Miklósról többször esik szó a könyvben. 1848-ban a biharvármegyei nemzetőrséget szervezi, később kormánybiztos, majd főkormánybiztos. Nagy szerepe van abban, hogy amikor Erdélyben csapás csapásra éri a magyar ügyet, Bihar földje szabad marad. Kíméletlen, keménykezű ember, lelkes hazafi. Személyesen jár házról-házra, amikor a nemzetőrségnek valamire szüksége van és nemcsak ennek a naplónak írója jegyzi fel róla, hanem Hegyessi Márton, a „Bihar vármegye 1848—49-ben“ című forrásmunka szorgalmas és pontos szerzője is, hogy nyájas kéréseit így fogalmazta meg: „Kérem szeretettel, sziveskedjék kérésemet teljesíteni, a haza érdekében, mert ha nem, úgy kénytelen leszek önt föbelövetni.“ Nagy szervező tehetség, fáradhatatlan ember. Ugyancsak Hegyessi írja róla ezt a jellemzést: „mintha a francia konventnek egy biztosa támadott volna fel benne“. (Ez ugyan vonatkozhatik arra is, hogy Hodossy, mint annyian mások e korban, olvasmányai hatása alatt egy kissé megjátszotta a konvent-biztos szerepét.) Ő erődítette meg a Királyhágót és Váradot, azokban a szörnyű napokban, amelyről a naplóíró is megemlékezik. Különösen megmutatta nagyszerű szervező erejét, mikor a magyar hadsereg báró Baldacci (Baldácsy) Manó alezredes szamosújvári megfutamodása után Erdélyből hátrált. Hegyessi ezt írja e napokról: „Baldacci teljesen elveszítette a fejét és hadseregvezérletre magát teljesen képtelennek igazolta.“ Később Hegyessi könyvében a következőket olvassuk ezekről a napokról: „A szamosújvári csata után Kolozsvárt leírhatatlan jelenetek játszódtak le. Kezdett mindenki kételkedni, nem a sikerben, hanem a vezetők jellemében, s midőn azt látták, hogy a november 16-i szamosfalvai győzelmesen

küzdött előőrsi csata után Baldacci, ahelyett, hogy Urbánt üldözné, Kolozsvár feladására határozta el magát, kitört Kolozsvár utcáin a lázadás. Fegyveres tömeg kereste a fáklyák lobogása által megvilágított éjben, s meg is találta és el is fogta Baldaccit és Vayt és azokat csak gróf Mikes Kelemen szabadította ki honvédéi segítségével. Kolozsvár csakugyan föl lett adva, az erdélyi magyar hadsereg visszavonult Csúcsáig és részben Báródig és Élesdig.“

Később: „a közvélemény a csapások okát nem a vezérek tapasztalatlanságukban, részben képtelenségükben, s nem a nemzetőrök gyávaságukban kereste, hanem mint rendes szokás a bukás után, árulásban. A honvédelmi bizottmány november 30-án Baldaccit a parancsnokságtól felmentette és Kolozsvár feladása mián törvényszék elé állítani rendelte. A letartóztatást Hodossy eszközölte, december 4-én, a tábornok bútorait az alispán közbenjöttével megvizsgáltatni és őt segédjével együtt biztos kíséret mellett Váradra és innen a honvédelmi bizottmány elé szállíttatni rendelvén. Ezek voltak szabadságharcunk alatt Bihar vármegye legnehezebb napjai“.

A naplóíró is megemlékezik ezekről a napokról és az ő küldetéséről, amelyre Hodossy használta fel. Az ő előadásában azonban némi eltérés mutatkozik Hegyessi Márton fönt idézett soraival szemben. Egyébként ő is beszél az Erdélyből megugrott fiatalokról, akik idegenkedtek a fegyverfogástól. Érdekesnek tartjuk ideiktatni a napló kiegészítéséül azt, amit ugyanerről a jelenségről Hegyessi Márton ír: „Még jobban nehezítették a kolozsvári menekültek (az élelmezést!) Legalább 3000 kolozsvári lakos jött Nagyváradra, és ezek között számos a zászló alól megugrott fiatal, nőtlen ember, kik idegenkedtek a fegyverfogástól, hogy a glacé keztyűt be ne piszkítsa a puskapor és a lakktopánt be ne sározzák. Később, január második felében is jöttek Hunyad vármegyéből ilyen menekülők

N.-Váradra, hol minden tizedik polgárra lehetett egy ilyen menekülőt számítani és ezek között is 40—50 fiatal-ember volt.“

Ezért küldött Hodossy a váradi elöljárósághoz rendeletet, amelyben azt mondta, hogy a menekülő szerencsétleneket szívesen látják Váradon, de nem „a gyáva, pulyalelkű ifjakat, kik zászlóaljaikat és így a nemzet ügyét hűtlenül elhagyva, kényelemmel lézengenek Nagyváradon“. Ezeket utasítja, hogy jelentkezzenek Szentpáli József őrnagy táborában. Ha pedig nem jelentkeznének, fogják el őket és kísérik oda.

Hrabovszky János báró (hrabovai) tábornaszernagy, a Mária Terézia-rend lovagja, a 14. gyalogezred tulajdonosa, 1848-ban Horvátország és Szlavónia főparancsnoka, majd királyi biztosa, 1779-ben született Győrben és az olmützi fogságban, 1852-ben halt meg. István főherceg, nádor 1848. május 14-én neki parancsolta meg, hogy Jellachichot, a horvát bánt, mint hazaárulót fossa meg rangjától. Azért ítélték halálra, majd 10 évi várfogságra, mert a Magyarországra tört, magyar földet pusztító, magyarokat irtó rác hordákat megtámadta. Ezeket a rác hordákat ugyanis császári tisztek vezényelték. Halála előtt néhány nappal kapott kegyelmet.

József nádor, a boldog emlékezetű Palatínus, akiről említést tesz a naplóíró, *József Antal János főherceg* volt, IL Lipót császár hetedik fia, Ferenc császár öccse. Olasz földön, Firenzében született 1776-ban. Már 19 éves korában Magyarország királyi helytartója és a rendek annyira megszeretik, hogy az 1796-i országgyűlésen közfelkiáltással nádorrá választják az ifjú főherceget. Fél századon át viselte a magyar nadori méltóságot, ő volt a napóleoni háborúk alatt a nemesi felkelések fővezére. Nagy szervező gondosságával és bölcseségével enyhítette az anyagi és véráldozatokat. Hosszú évtizedeken át fáradozott finom ta-

pintattal, hogy a király és nemzet között a feszültséget megszüntesse. Különösen emlékezetes az 1807-i országgyűlés, amelyen a szólásszabadság miatt szólalt fel, majd 1825-ben, 12 évi szünet után, az ő sürgetésére hí^ta össze a király a híres országgyűlést, amely a magyar reformkor szak hősi éveinek kezdete. Ő fáradozott később az 1830-i, majd az 1832—36-i diétán, hogy a főrendi tábla vétója ne akadályozza a nagy reformokat alkotó alsó tábla tevékenységét. 1838-ban, a nagy pesti árvíz alatt, személyesen vezette a mentőmunkálatokat, páratlan jóságával, önfeláldozásával, körültekintésével, vagyont, életet mentett, sebeket gyógyított. Az árvíz rombolásait ő pótolta: az ő tervei alapján és az ő buzgalmából építették újra a várost, amelynek ma is álló számos szép palotája az ő ízlését dicséri. Ő fejlesztette az ipartanodát, amelyből a József-műegyetem lett. A Margitszigetet, a Városiigetet ő szépítette. A Tudományos Akadémia, a Nemzeti Múzeum, a Ludoviceum sokat köszönhet neki. Kétszer maradt özvegy, Harmadik felesége, *Mária Dorottya* württembergi hercegnő, túlélte őt. Ebből a házasságból három gyermeke született: *József főherceg* — a mi szeretett *József főhercégünk* édesapja! —, *Erzsébet* és *Mária Henriette*, aki *l. Lipót* belga király felesége volt.

Könyves Tóth Mihály református lelkész, az országos hírvé egyházi szónok és író, a naplóíró rab-szomszédja, 1809-ben született Debrecenben és ugyanott is halt meg 1895-ben. Kemény, harcias, izzó hazafiságú beszédei miatt halálra ítélik, de azután várfogságra szól a kegyelem. 1856-ban, tehát ugyanabban az évben szabadul ki, amikor a naplóíró, de a rendelkezések szerint nem lehet se lelkész, se tanár. 1863-ban ismét megengedik neki, hogy Karcagon paróchiát kapjon és 1871-ben újra elfoglalja debreceni szószékét. Az olműtzi és josephstadi fogság egyik memoire-írója, Barsi (Neumann) József, a volt bicskei plébános írja

róla „Utazás ismeretlen állomás felé“ című könyvében, hogy Debrecenből hatalmas csapat kerekedett föl Josephstadt felé, két napon át utaztak csupán azért, hogy meglátogassák és megörvendeztessék nehéz vasban sínylődő lelkipásztorukat. Ez a látogatás, amely napokig tartott, nagy öröm volt a többi foglyok számára is. Egy másik följegyzés szerint többször megtörtént, hogy debreceni jegyespárok Josephstadtba utaztak, mert azt akarták, hogy a fogoly pap eskesse őket.

Lonovics József (krivinai) csanádi püspök, majd kinevezett egri, utóbb kalocsai érsek. 1793-ban született és 1867-ben halt meg. Nagy szónok, fényessellemű egyházi író. Már 1829-ben, 36 éves korában egri kanonok. A figyelmet azok a gyászbeszédei terelték rá, amelyeket mint sajtóvárosi plébános mondott. 1830-ban az egri káptalan követe az országgyűlésen. 1834-ben, 41 éves korában csanádi püspök. Templomokat, kisdédóvokat, tanyai iskolákat épített. Az elaggott papok nyugdíjintézetének alapjait tette le. Temesvárott jogi és bölcsészeti liceumot alapított. 1848-ban lett egri érsek, de a szabadságharc miatt nem foglalhatta el méltóságát. Az országgyűlésen mindig a békés megoldás mellett harcolt, lojális lélek volt, mégis elfogták, javadalmáról lemondásra kényszerítették, majd a bencések melki apátságába, Bécs közelébe internálták. Csak 1860-ban térhetett haza Magyarországra és akkor megkapta az amasiai érsek címét, a hétszemélyes tábla elnöke lett és 1866 végén, kevéssel halála előtt, kalocsai érsek. Érseki székét már nem foglalta el.

Mednyánszky Cézár báró, a szabadságharc tábori főpapja, 1848-ban mindössze huszonnégy éves; nemrég szentelték pappá. Otthagyja a zobori plébániát és tábori lelkész lesz. A bicskei, kápolnai, isaszegi, nagysallói csatákban keresztrel a kezében járt a rohamozó honvédek előtt. Gracza György a „szabadságharc Kapisztránjának“ nevezi. Amerikában bujdosott, aranyásó lett, és útonálló

támadása folytán félkarját elveszítette. Nyomorúságos körülmények között élt az emigrációban, meghasonlott önmagával és a világgal. Fölszentelt pap léteire önkezével vett véget életének, 1857-ben: mérget vett be.

Sok szó esik a fogoly-naplóban *Miklós orosz cárról* is. akinek hadai megtörték a magyar szabadságharc hősiés ellenállását, I. Miklós (Nikolaj Pavlovics), az örült I. Pál cár harmadik fia. Apja meggyilkolásában sohasem tisztázott szerepe volt bátyjának, aki megölt atyját I. Sándor név alatt követte a trónon. Miklós 1796-ban született és 1855-ig élt. Mikor bátyja, I. Sándor cár 1825-ben meghal — ugyancsak a legtitokzatosabb módon távozik az élők világából! — a korban következő testvér, Konstantin nagyherceg lemond a trónöröklésről és I. Miklós lesz a cár. Megfélemlítő szigorúsággal kezdi el uralkodását. A könnyörtelen fiatal cár ellen egyik összeesküvés éri a másikat. A „Déli társulat“ és a „Decembristák“ összeesküvését vérbe fojtja, de esküdt ellensége minden szabadságmozgalomnak. Még azt is megteszi, hogy az orosz ortodox görögkeleti egyház élére egy tábornokot állít, aki azután katonai erőszakkal téríti meg a katolikusokat és protestánsokat. Az egyéni szabadság elfojtásában odáig megy, hogy megtiltja az orosz alattvalók külföldi iskoláztatását és idegen nevelők alkalmazását Oroszországban, a bölcsészet tanítását pedig egyszerűen beszünteti az egyetemeken. Nagyon *tél* az európai eszmeáramlatoktól: fél a gondolkozó embe- rektől. A lengyelek felkelését 1831-ben irgalmatlanul leveri és véres bosszút áll a szabadságáért fegyvert ragadó szerencsétlen népen. 1848-ban a legkülönbözőbb fejedelmeknek ad fegyveres segítséget saját népük ellen: valóságos „szent háborút“ folytat Európa szabadságra vágyódó népei ellen. 1849-ben Magyarország ellen indítja 180.000 főnyi hadát, mert az osztrák császár nem bír a magárahagyatott magyar nemzet szabadságharcával. De már 1854-

ben, élete utolsó szakában, Ausztria szembe fordult vele és legnagyobb ellenségeivel, Angliával és Franciaországgal szövöttek a krími háborúban.

Móga János altábornagy, szintén olműtzi várfogoly, 1785-ben született. A wagrami csatában, 1809-ben két életveszélyes sebet is kap és fiatalon nyugdíjba megy. De mikor újra kitör a háború, szolgálatba lép. 1848-ban altábornagy. A Magyarországra betört Jellachich horvát bán pártütő seregei ellen ő a főparancsnok, és Pákozdnál csúfosan meg is veri a bán hadát. Mikor azonban Windischgrätz vonul a honvéd sereg ellen, erélytelenül viselkedik és ezért elmozdítják, ötévi várfogságra ítélték. Kiszabadulása után Szász-Erkeken élt, vejénél, Lázár grófnál. 1 Sói-ben halt meg.

Murgu Euthym országgyűlési képviselő és író. Tanító volt. Sokat foglalkozott a román irodalommal. Föl akarta szabadítani a román egyházat a szerb egyház hierarchiája alól. ő cserélte föl először a román nyelvben a cirill betűt a latinnal. Mikor 1847-ben a krassómezei jobbágyok sorsáról röpiratot írt, elítélték négy évre, mint közcsendháborítót. 1848 március 15-én Táncsics Mihállyal együtt szabadítja ki a budai börtönből a lelkesedő nép és együtt is hordozzák meg őket Pest utcáin. Ez a nap olyan mély nyomokat hagyott Murgu Euthym lelkében, hogy román létére a leglelkesebb magyarrá lett, beutazta a románlakta vidékeket és agitált, hogy a nép álljon a magyar szabadság ügye mellé. Az 1848-i országgyűlésen képviselő volt. A szabadságharc leveretése után fogságba került. 1861-ben ismét képviselővé választották.

Emlegeti a naplóíró Napóleon francia császárt is. Természetesen *///. Napóleonról van szó*, a nagy Napóleon unokaöccséről, Bonaparte Lajos hollandi király és Beauharnais Hortense fiáról, aki 1808-ban született Párizsban és 1873-ban halt meg, mint hontalan fejedelem, az angliai

Chislehurst-ban. Kalandos élete volt. 1848-ban a második francia köztársaság elnökévé választották, 1851-ben pedig véres államcsíny útján 10 évre lett elnök, majd egy év múlva a franciák császára. Kossuth többször tárgyalta vele személyesen. Különösen abban az időben, mikor 1859-ben Napóleon Olaszországba siet hadaival, Viktor Emánuel piemonti király segítségére. A franciák legyőzik az osztrák hadakat Magentánál és Solferinónál, de a győzelmes III. Napóleon Villa-Francánál békét köt és cserbenhagyja az olaszokat, akik már arról álmodoztak, hogy teljesen kiszorítják az olasz földről az osztrák hatalmat. Kossuth reményei is megtörték a villa-francai békekötéssel. III. Napóleon egyébként csak úgy indíthatta meg ezt a fölszabadító hadjáratot Itália földjén, hogy előbb Kossuth elhárította Anglia ellenkezésének roppant akadályát. Angliában ugyanis a konzervatív Derby-kormány volt uralmon és ez a kormány Anglia hagyományos középeurópai politikájához híven azt tartotta, hogy a habsburgi birodalmat a béke és egyensúly érdekében fenn kell tartani a germán és szláv erők ütköző pontjában, a Duna völgyében. Ha pedig a habsburgi birodalmat meggyöngítik azzal, hogy Olaszországot teljesen fölszabadítják a Habsburg-uralom alól, akkor a Monarchia fölbomlásától lehet tartani. III. Napóleon tehát, hogy az angol ellenkezéstől megszabaduljon, Kossuth ékesszólását használta fel. Kossuth egész Angliában beszédekkel agitált a Derby-kormány ellen, a szabadság ügye, Olaszország fölszabadítása mellé sorakoztatva a brit közvélemény jelentékeny részét. Meg is buktatta a Derby-kabinetet és az új kormánytól ígéretet vitt III. Napóleonnak, hogy Anglia nem fogja akadályozni olaszországi hadjáratát. Mire azonban III. Napóleon elérte a Minciót, az angol politika ismét visszatért az eredeti kerékvágásba és a francia császár jobbnak látta abba hagyni az olasz hadjáratot.

Nyáry Pál, Pest vármegye történelmi nevű alispánja, Nyáregyházán született 1806-ban. 1845-ben alispán, 48-ban a vármegye képviselője. A fővárosban zavargások idején ő tartja fenn a rendet. Később a megalakult „Honvédelmi Bizottmány“ tagja és Kossuth távollétében annak elnöke is. Tulajdonképpen ő a belügyminiszter. Mikor a kormány és országgyűlés Debrecenbe menekül, eltávolodik Kossuth politikájától és a békepárt egyik vezére lesz. A „flamingók“ — a vöröstollas túlzó radikálisokat csúfolták így Debrecenben — politikája ellen megindítja Jókai szerkesztésében az *Esti Lapokat*. A békepártot képviseli szenvedélyes cikkeiben és egyik ellenfele a szélsőséges Madarász László rendőrfőnöknek, akit hűtlen kezeléssel vádolnak, a kivégzett Zichy Ödön gróf gyémántjainak eltűnése miatt. Meg is buktatják. A trónfosztás ellen küzd az április 13-án tartott előzetes értekezleten, mert ezt a lépést veszélyesnek tartja a hazára. Mikor azonban látja a közhangulatot, arra kéri párhíveit, hogy ne szálljanak szembe a törvényjavaslattal, mert a mai időkben nem szabad kettészakítani a nemzetet. Ezért nem szólal fel az izzó hangulatú képviselőházi ülésen sem, április 14-én, mikor a végzetes trónfosztási törvényt elfogadják. Tízévi várfogságra ítélték, amelyből hatot kitöltött. 1861-ben Tisza Kálmán, Teleki László és Ghiczy Kálmán úgynevezett határozati pártjához tartozik az országgyűlésen, a meg nem alkuvó ellenzékhez, amely a királyhoz nem feliratot akar intézni, hanem határozatban kimondani, hogy az októberi diplomát, a látszat-alkotmányt elveti és az 1848-i alkotmány alapján áll. 1865-ben ismét képviselő, ugyancsak a Tisza—Ghiczy-pártban. De akkor már testi-lelki ereje hanyatlik. 1867-ben, a kiegyezéskor nem fogadja el a neki felajánlott pestmegyei alispánságot. Sok csapás éri, el is adósodik. Valószínű, hogy már kezdődő elmezavarban követte el öngyilkosságát, 1871 április 21-én

reggel, mikor felment a dunaparti Stein-ház IV. emeletére és onnan levetette magát. (Ez a ház, amelyet azóta átépítettek, ma a „Dunapalota“-szálló.) Halála óriási részvétet és zavart okozott az országgyűlésen. Családjának nyáregyházai sírboltjában temették el.

Oroszhegyi Józsa író, 48-as guerrillavezér. Tulajdonképpen Szabó volt a családi neve. Előbb kispap, majd orvostanhallgató. Közben verseket ír. Dolgozik egy darabig a „Divatlapéba is, Vachot Imre újságjába, amelynek Petőfi Sándor a segédszerkesztője. Még mielőtt orvosi oklevelét megszerezné, elkövetkezik 1848 és ő fogalmazó lesz Eötvös József báró közoktatásügyi minisztériumában, majd guerrilla-csapatot szervez, amelyet őrnagyi rangban vezet. Világos után fogságba kerül, 1856-ban kiszabadul, megszerzi az orvosi oklevelet és szerkeszti az Orvosi Hetilapot. A kalandosvérű ember azután Bukarestbe ment, ahol felesége meghalt. Beállt török katonarvosnak és Dobrudzsában, Kis-Ázsiában, Alexandriában, Cyprus szigetén működött. 1868-ban megtakarított pénzével hazafelé igyekezett, de útközben a negyvenhatéves embert szélhűdés érte. Az önmagával tehetetlen beteget teljesen kifosztották és egy fillér nélkül vergődött haza, ahol még két évig élt, nagy nyomorúságban. 1870-ben halt meg. Nagyon érdekesek törökországi levelei. Szerkesztett egy német-magyar nyelvtant is.

Itt kell megemlítenünk *Palmerston Henry John Temple* viscount-ot is, a nagy angol államférfit, aki a mi szabadságharcunk alatt Anglia külügyminisztere volt. Palmerston erős rokonszenvvel kísérte a magyar és az olasz szabadságharcot. De semmiképpen nem volt hajlandó egyikbe sem beleavatkozni, mert Palmerston azt az angol közép-európai politikát vallotta helyesnek, amelyről föntebb már szóltunk: a habsburgi monarchia épségbentartását, az európai egyensúly érdekében. Palmerston — 1784-ben született

és 1865-ben halt meg — azért bukott meg 1851-ben, mert III. Napóleon államcsínyjét — 1851. december 2-án — a királynő tudta nélkül sietett elismerni. Alig egy év múlva megbuktatta a Russel-kormányt, amelynek nemrég még tagja volt és újra külügyminiszter lett Aberdeen kormányában. 1855-ben, a krími háború idején ő a miniszterelnök, majd 1859-ben, Derby bukása után, ismét. De hiába tartja róla a köztudat, hogy Kossuth barátja és a magyar szabadságtörekvések híve, nem támogatja Kossuth terveit, nem támogatja Napóleon császár további harcát sem az ausztriai ház ellen, mert minden áron fenn akarja tartani a dunai monarchiát.

Meg kell emlékeznünk a Magyarországra tört orosz hadak fővezérééről, *Paszkejevics Iván Feodorovics*ról, Varsó hercegéről, Eriván grófjáról is. Már 67 éves, mikor ezt a hadjáratot vezeti. Ifjúkorában a törökök ellen harcolt, majd a nagy Napóleon ellen, Szmolenszknél és Borodinnál. Küzdött a lipcei csatában és a perzsák elleni hadjáratban kapta az „Erivanszkij“, az Eriván grófja címet. A cár főhadsegédje és marsallja. A neve hírhedt a lengyel fölkelés óta, amelyet 1831-ben vérbefojtott; akkor lett Varsó hercege.

Perényi Zsigmond báró, akinek kivégzéséről megemlékezik a naplóíró, a főrendiház elnöke volt 1848-ban és 49-ben: az ő elnöklésével fogadta el a főrendi tábla 1849. április 14-én a függetlenségi nyilatkozatot. Ezért kellett meghalnia a bitófán. *Perényi Zsigmond báró* 66 éves volt akkor.

A naplóíró említést tesz arról, hogy *Perényi Zsigmond báró* megőrült volna, mielőtt kivégezték. Ez csak álhír, amelyhez hasonlók sűrűn járták akkor a megalázott és rémület jármában görnyedő magyar földet. A Lenkey tábornok tébolyáról elterjedt hír azonban igazat mondott. *Lenkey (lenkei és zádor falvai) János*, a legendás Württemberg-

huszárcapitány, aki messze idegenből, egész hadseregeken keresztül hazahozta a századát a magyar zászló alá, és a szabadságharcban tábornokságig vitte, nyomorultul veszett el. A halálos ítéletet elmebaja miatt nem hajtották ugyan végre, de az aradi vár legszennesebb zugában tartották, félmeztelenül, vasra verve, bűzös szalmán. 1850. február 7-én halt meg. Feketére pingált durva ládába tették tetemét és utolsó útján csak várfogoly bátyja, *Lenkey Károly* és a hat közkatonából álló őrség kísérte. Egy szerzetes a vár kapujában beszentelte a nyomorúságos koporsót, amelyet aztán a pecérkocsi vitt a temetőbe.

Emlegeti a naplóíró *Radetzkyt* is, az osztrák hadvezért, a katonalegendák hőjét. *Radetzky János József Vendel Antal Ferenc Károly gróf* tábornagy 1766-ban született és hetvenkét esztendeig volt tényleges katonai szolgálatban. Már 1788-ban harcolt a török háborúban, majd Német-Alföldön, Felső-Itáliában, Marengónál. 1831-ben az itáliai összes haderők főparancsnoka és öt év múlva tábornagy. Véres harcokat vívott 1848-ban az olasz felkelők ellen. Győzött Santa Luciánál, Vincenzánál, Custozsánál, Voltánál, Mortaránál és Novaránál. Ő biztosította Lombardia birtokát a Habsburg-háznak. Mikor Velence is megadta magát, ő lett a lombard—velencei királyság kormányzója. 1856-ban vonult nyugalomba és két év múlva halt meg, 92 éves korában, Milanóban.

Remellay Gusztáv, akiről mint elhanyagolt külsejű, tisztátalan és vérengző emberről emlékezik meg a naplóíró, 1819-től 1868-ig élt, regény-, novella- és ifjúsági író volt. Mint Újvidék város főjegyzője — onnan is nősült! — sokat küzdött a magyar nyelv jogáért. A szabadságharc alatt Görgey táborának hadbírája. Tizenötévi várfogságra ítélték. Kiszabadulása után újságíró volt. Feleségétől elvált. Leányát 1864-ben Párizsban feleségül vette Juarez, a mexikói fölkelővezér fia. Miksa császár katonái az ifjab-

bik Juarezt kézrekerítették és agyonlőtték, de kevéssel utóbb a fölkelők győzedelmeskedtek és a Remellay-lány apósából Mexikó köztársasági elnöke lett. Juarez első ténykedése volt az, hogy kivégeztette a szerencsétlen császárt. A magyar nő gondolkozásmódjára jellemző, hogy Remellay Gusztáv leánya, az ifjabbik Juarez özvegye, akinek férjét Miksa császár katonái lőtték főbe, térdenállva könyörgött apósánál, hogy kegyelmezzen a császár életének. Hasztalanul!

Rómer Ferenc Flóris szentbenedekrendi szerzetes 1815-ben született és 1889-ben halt meg. Nagynevű régész. A szabadságharcban százados volt, azután 5 évig fogoly Josephstadtban. 1868-ban a budapesti egyetemen a régiség-tudomány tanára, utóbb a Nemzeti Múzeum régiségtárának őre. 1877-ben kinevezték nagyváradi kanonokká. A szabadságharc alatt a Római Ferenc-nevet használta.

Sárosy Gyula (eredeti neve: *pókai Sárosy Lajos*) 1816—1861-ig élt. Az eperjesi kollégiumot végezte és a Gyula nevet azért vette fel, mert mostohaapja nem akarta megengedni, hogy verseket írjon. Kitűnően tudott verselni, nemcsak magyarul, de németül, franciául, angolul és tótul is. Sáros megye aljegyzője. Feleségül veszi verseinek múzsáját: Hilvéthy Arnoldinát. 1840-ben az aradi váltótörvényszék jegyzője, majd bírása. Hamarosan özvegy lesz, újra megnősül, de a felesége a szabadságharc alatt elhagyja. 1848-ban a pesti váltótörvényszék előadóbirája, utóbb elnöke lett. Híres műve a 12 énekből álló — ő így írja: „lehellet“ — „Arany trombita“. Ezt a szenvedélyes verses propagandát a vásárokon árulták, óriási példányszámban. Maga Sárosy Gyula faluról-falura utazott és a nép előtt szavalta tüzes strófáit. Világos után bujdosott. Egy ideig Gyöngyösön élt, mint nyelvtanító, álnév alatt, 1852-ben besúgás révén kézre kerül, halálra ítélik, majd életfogytiglani fogságra. 1855-ben kapott kegyelmet. Pes-

ten élt még néhány évig, rendőri felügyelet alatt. 1859-ben egy verse miatt újra felségárulási perbe fogták. Felmentik ugyan, de Budweisbe „bellebbezik“. Nagy nyomorúságban él a cseh városban. Hazatérése után is egyre nagyobb nyomorba süllyed és elhagyatva, mindenkitől elfelejtve hal meg, 45 éves korában.

Sillye Gábor, Hajdúböszörmény képviselője és hajdúkerületi kormánybiztos, a szabadságharc idejében 30 esztendő. Hajdúböszörményben 1849 május 4-én az ő indítványára kikiáltották a köztársaságot. A szabadságharc után egy darabig bujdosik, de 1850-ben elfogják. Egy év múlva halálra ítélik, majd kegyelemből tízévi várfogságra. Ezt az időt ki is töltötte.

Szacsvay Imre, akit Perényivel együtt végeztek ki, 1849. október 24-én, az Újépület közelében lévő Fa-téren, mindössze 31 évet élt. Az 1848—49-i országgyűlésen Nagyvárad képviselője és a Ház jegyzője. Szép külsejű, zengő hangú, nemes jellemű fiatal hazafi, nagyszerű szónok, ékeztollú író. A függetlenségi nyilatkozatot ő fogalmazta és írta alá, mint jegyző. A világosi fegyverletétel után egy ideig bujdosik, de kézrekerül és haditörvényszék elé állítják. Az életét megmenthette volna, ha nyíltan, férfiasan el nem árulja, hogy a függetlenségi nyilatkozat szövegét ő szerkesztette. Bátran halt meg. Néhány órával kivégzése előtt levelet írt testvéröccséhez. A levél végső sorai így hangzanak: „Kerüljétek az ingadozó sokaságot, mely fáklyás zenéit és egyéb kíváncsi hiúságait majdnem azon gyönyör-élvezettel rendezzi, mint amellyel a vérpad áldozatait körülrongja. Meghalok, ha kell. Lelkem nyugodt. Vétek sohasem terhelé, Minden bűnöm az, hogy képviselői kötelességemet elébe tettem saját személyemnek. Isten adjon minden élőnek legnagyobb boldogságot. Édesapánk kezét és titeket, kedves testvéreim, ezerszer csókollak. Az utolsó óra csendes és mély fontolgtásai közben kérlek, hogy emlékezzetek rám, de ne sirassak

tok. A hit hasztalanságát fognátok ezzel bizonyítani. Pedig Isten mindnyájatokkal szabad és még a pogány költő is azt mondja: „Mors ultima linea rerum.” Mégegyszer és örökre: Isten veletek és áldása mindnyájatokra!“

Szlávy József, a naplóírónak fogolytársa (érkenézi és okányi) 1818-ban született és 1900-ban halt meg. Duschek Ferenc pénzügyminiszter elnöki titkára volt 1848-ban, majd Oravicán kormánybiztos. Ezért ötévi várfogságot kapott, vasban, de két esztendő múlva elbocsátották. Az alkotmányos időkben a legszebb magyar pályák egyikét futotta be. Bihar főispánja, országgyűlési képviselő, belügyi államtitkár, kereskedelmi miniszter, rövid ideig — 1872-ben — miniszterelnök, utóbb a képviselőház elnöke, aztán közös pénzügyminiszter, legvégül pedig a főrendiház elnöke.

Szontágh Pál (nógrádi) egyike a legérdekesebb magyar egyéniségeknek. Híres-nevezetes felvidéki nemzetség, az iglói és zabari Szontághok sarja. 1848-ban mindössze 28 esztendő és fogalmazó a bécsi magyar minisztériumban. A világsi katasztrófa után, mikor a védtelen magyarság ellen megindul a véres bosszúhadjárat, azzal vádolják: ő segítette Bem Józsefet, a lengyel szabadsághóst abban, hogy a bécsi forradalom leveretése után kimeneküljön a császár-városból Magyarország felé, ahol azután dicsőséges szerepe volt a mi szabadságharcunkban. Ezért két esztendőre ítélték. Később, 1865-ben Tisza Kálmán pártjának egyik országgyűlési képviselője, majd a ház alelnöke, utóbb főrendiházi tag és titkos tanácsos lett. Egyébként Madách Imrének, „Az ember tragédiája“ halhatatlan költőjének legjobb barátja volt és az irodalomtörténészek szerint Madách az ő szellemes, gúnyolódó, fölényes egyéniségét használta fel Lucifer alakjának megmintázásánál.

Vay Miklós báró 1802—1894-ig élt. Kossuth Lajossal egy évben született és egy évben is halt meg. Szeptemvir volt, majd koronaőr. 1844-ben a rendek törvénybe iktatták

érdemeit. Később titkos tanácsos és a helytartótanács helyettes elnöke. 1848-ban Erdélybe megy lecsillapítani az oláh lázadást. De nincsen sikere. Lemondása után Csányi László foglalja el helyét. Batthyány Lajos gróf lemondása után megkínálják a miniszterelnökséggel, de ezt nem fogadja el és visszavonul birtokára. A bécsi kormány ezt a visszavonulást azzal magyarázza, hogy Vay császár- és birodalomhűsége miatt cserbenhagyta a szabadságáért küzdő nemzetet. A Bach-korszakban éppen ezért kínálják meg őt az ország kormányzói székével, de Vay nem akarja az önkényuralmat szolgálni és nem fogadja el ezt a tisztséget. Ez 1851-ben történik. Nyomban perbe is fogják „forradalom alatti magatartásáért”. Sajátságos észjárásra, különleges logikára vall ez, de megteszik: a „forradalom alatti magatartásáért” ajánlották fel neki, hogy legyen az ország kormányzója és amikor ezt nem fogadja el, akkor ugyancsak — „a forradalom alatti magatartásáért” ítélik halálra. Kegyelemből négyévi fogságra változtatják az ítéletet és nyolc hónap múlva szabadon engedik. 1860-ban udvari kancellár, de erről az állásáról lemond, amint az alkotmányos kormányzás reménye szétfoszlik. Később koronaőr, a főrendiház alelnöke, utóbb elnöke.

Vidacs János, aki a fogságban nem akarta megengedni, hogy a szakállát lenyírják, a szabadságharc és a magyar közélet egyik érdekes egyénisége. 1826-ban született, Vasvári Pál, Jókai Mór és Petőfi Sándor barátja, a sajtószabadság egyik márciusi harcosa. A szabadságharcban százados. Világos után elmenekült Oláhországba, de amikor Svájc felé akarja folytatni az útját, a határon elfogják és Pestre viszik, az Újépületbe, ahol előbb halálra, majd várfogságra ítélik. Josephstadtból kiszabadul, de 1855-ben újra elfogják. Apja, Vidacs István gépgyáros közbenjárására szabadon engedik. Az idősebbik Vidacs nagyon népszerű ember az országban: ő gyártja az olcsó,

kitűnő minőségű, híres Vidács-féle ekét. Vidács János az ötvenes évek vége felé apja gyárát vezeti. 1862-ben ismét felségárusítással gyanúsítják. Később több cikluson át képviselő; a honvéd menház egyik megalapítója. 1873-ban öngyilkos lett.

Voronieczky Miciszláv lengyel herceg 1849 októberének egyik vértanúja. Huszonhároméves volt, mikor kivégezték az Újépület melletti Fa-téren. Az osztrák hadseregben főhadnagyi rangot viselt. A szabadságharcban saját költségén szervezett lengyel légiót. A temesvári csatában került Haynau fogságába. Emlékét a földművelésügyi minisztérium palotáján dombormű hirdeti.

Zahn János altábornagy, Hentzi után Pétervárad várparancsnoka. 1848-ban, mikor a helyzet kényessé válik, beteget jelent és lemond állásáról. Később Eszék várát védi az osztrák hadak ellen, de az ostromló Mamula tábornoknak a kezére akarja játszani az erősséget és ebben csak a várban lévő honvédtisztek akadályozzák meg. 1849-ben, mikor Perczel szállja meg Eszéket, ő átpartol az osztrák hadakhoz. Mégis ötévi várfogságra ítélik.

Zichy Ferenc gróf királyi tárnokmester, aki Világos után császári biztos volt az orosz hadak fővezére, Paszkjevics Iván herceg mellett, 1811-ban született és 1900-ban halt meg. Fiúmei alkormányzó volt fiatal éveiben, később a pozsonyi váltótörvényszék elnöke, a helytartótanács ideiglenes elnöke, majd 1848-ban Széchenyi István gróf kereskedelmi miniszter államtitkára. Széchenyi visszavonulása után ő is lemondott és elhagyta az ország területét, ahová csak a világsi katasztrófa után tért vissza, mint a császár főbiztosa. Kíméletlen eréllyel látott hozzá a megtorlás művéhez. De azért ő is csak magyar ember volt és 1851-ben lemondott minden állásáról, mert Bécsben sikertelenül szállott síkra a magyar érdekek mellett, az elviselhetetlen elnyomatás ellen. 1861-ben Nógrád vármegye főispánja lett,

de amint a néhányhónapos rövid alkotmányosságnak vége szakad és az országgyűlést felosztatják, lemond erről a tiszt-ségéről. 1874-ben konstantinápolyi nagykövet, utóbb tárnokmester.

A naplóíró sok honvédtiszt nevét említi. Közülük az alábbiakét találjuk meg különböző forrásművek ben:

Berzsenyi Lénárd huszárezredes. (Olmützi fogoly társairól arcképsorozatot festett, melyet a M. K. Hadimúzeum őriz.)

Czillich Ede ezredes.

Czintula Antal alezredes.

Dobay József ezredes. Később az 1869-ben föllállított honvédség egyik jeles ezredparancsnoka.

Forró Elek ezredes.

Haller Ferenc gróf őrnagy.

Horváth János huszárezredes. 1867 után, mikor a magyar királyi honvédséget szervezték, a budapesti 1. honvédzászlóaljnak — a későbbi budapesti m. kir. 1. honvédgyalozred ősenek — legelső zászlóaljparancsnoka az egykori 48-as huszárezredes, majd várfogoly, Horváth János ezredes lett. Az újonnan felállított magyar honvédség legelső egységének zászlóanyja, a mi boldog emlékezetű Nagyasszonyunk, Erzsébet királyné volt. A zászlót, amelyet a király és nemzet megbékülésének jeléül föllállított honvédség legelső zászlóalja kapott, az ő áldott keze hímizte. Horváth János vágatott oda a Szentháromság-terén felállított kékatillás, pirosnadrágos honvédzászlóalj éléről a Boldogasszony templomának kapujába, ahol megjelent a királyné és az imént felszentelt zászlót fölnyújtotta a nyeregbe, az ezredesnek. Horváth ezredes boldogan vette át a zászlót a királyné kezéből becsületes jobbjával, amelyen egykor rabbilincset viselt. A viharvert, véres harcokat látott zászló maradéka a Hadimúzeum egyik ékesége. De most is megjelenik minden évben egyszer a honvédek előtt, az egykori 1. honvédgyalozred emlékűnnep-

ségén, amikor a tegnap és a ma honvédjei tisztelegnek előtte.

Hunyadi-Göttmann Ede százados.

Kossuth Sándor huszárezredes, Görgey seregében harcolt. Mikor a győri csatában, 1849. június 28-án elfogyott a honvédsereg löszere, Görgey és Kossuth hagyták el utolsonak Győr városát. Már akkor az osztrák sereg elővédjei benn voltak a városban és a két lovas egy utcafordulónál fehérkabátos osztrák katonákkal találta szembe magát. A járőr parancsnoka rájuk kiáltott: „Adjátok meg magatokat.“ Kossuth felemelkedett nyergében és egy csúfondáros mozdulattal felelt. Abban a pillanatban golyót kapott a combjába. Sikerült azonban mindkettőjüknek megmenekülni.

Kökényessy Szaniszló ezredes.

Leitner Ferdinánd (Nándor) alezredes. Nagyvárad várparancsnoka.

Lukács Károly őrnagy.

Major János százados.

Máriássy János ezredes, később az alkotmányos élet visszaállítása után altábornagy, báró és a Lipót-rend lovagja.

Mezey Károly ezredes.

Mesterházy István ezredes, a 1. huszárezred dicsőséges nevű parancsnoka.

Meszlenyi Ödön százados.

Paulovich Imre alezredes.

Peretzy Mihály ezredes. A csúcsai ütközetben tűnt ki.

Psotta Móric tüzérezredes, Görgey tüzérségének parancsnoka, nagytehetségű katona, mérnök, matematikus. Görgey legbelsőbb baráti köréhez tartozott. Kiszabadulása után nem tudott kellő módon elhelyezkedni. A büszke katona sokat nyomorgott, sokat hányódott a világban. A Déli-vasúttársaságnál kapott időnként alkalmi munkát. 1863-

ban kiment a tabáni temetőbe a Budavár bevételénél el-
esett honvédek közös sírjához, amely ma is épségben van
a megszűnt tabáni temető területén és ott föbelőtte magát.
Megrázó búcsúlevelet írt barátjának, az akkor még klagen-
furti száműzetésben élő Görgey Artúrnak.

Rapaich Dániel ezredes. Sokáig a löszergyártás fel-
ügyelője volt a szabadságharc alatt.

Riczkó Ignác ezredes, a Királyhágó, Csúcsa és Erdély
védelmezője. Urbán seregei ellen harcolt és Királynémetnél
esett el, 1849. február 14-én.

Szabó Nándor őrnagy.

Szathmáry Mihály ezredes.

Szekulics István ezredes.

Tóth Ágoston ezredes, katonai író. Nevezetes műve:
„Földképzés története és elmélete.“ Úttörő munka.
Tóth ezredes az 1869-ben fölállított honvédségben is neve-
zetes egyéniség volt.

Ujváry István alezredes.

Ujpécsi-Halsstucker József százados.

Meg kell jegyezni, hogy az eredeti napló írója némely
helyen téved a keresztnevekben és a rendfokozatokban.

A hírhedt „Újépület“, a „Neugebäude“, a pesti homok-
buckákon, messze a Belvárostól épült, elhagyatott vidé-
ken. Pest városa 17.807 négyszögöl telket adott ingyen arra
a célra, hogy II. József császár ezt a nagy épülettömböt fel-
építtesse, egyelőre még ismeretlen céllal. Ez a szürkés-kék,
idomtalan, számos pavillonból álló, hatalmas kiterjedésű
épületsoport, amelyet Canevale bécsi építész tervei alap-
ján Hild János 1786-tól 1788-ig épített, a későbbi Lipót-
város kezdetét jelentette. Mialatt építették, arról beszél-
tek, hogy a császár a rokkant katonák menedékházának
szánja. Később kaszárnya lett belőle. A szabadságharc le-
veretése után pedig politikai foglyok börtönül is szolgált.
A pesti vértanúk közül igen sokat végeztek ki a Neuge-

bäude falánál: így Batthyány Lajos grófot, az első felelős magyar miniszterelnököt. Perényi Zsigmond bárót, Csernus Károlyt és Szacsy Imrét, valamint több más vértanút valamivel távolabb, a kaszárnya falán kívül elterülő úgynevezett „Faterén“ végezték ki. Ez a Fa-tér ott kezdődött, ahol ma a földművelésügyi minisztérium palotája áll és egészen a mai Klotild-utcáig terjedt. Faraktárak voltak rajta, ezért nevezték Fa-térnek. A Neugebäudet 1898-ban bontották le. Helyén a Szabadság-tér palotái emelkednek.

Barsi (Neumann) József, a volt bicskei plébános, a naplóíró fogoly társa könyvet írt rabságáról. A könyv címe: „Utazás ismeretlen állomás felé“ 1849—1856. Ebben a könyvben érdekesen írja le az Újépületet [Neugebäude].

„A tér, melyen áll, homokbuckás, gödrös, mocsaras sivatag volt. Pest városának északi határfalaitól, a mai Deák Ferenc-utca déli oldalától jókora távolságban. Már készen volt, mikor a várostól nézve feléje, ott állt egymagában, szomszédság és hozzátartozóság nélkül. Tekintete akkor volt legfélelmeőbb. Roppant méreteit a távol magányban semmi sem szelídítette, s a monda, mely keletkezéséhez fűződött, elzárt és gondosan őrzött kapui, titkos belseje és az ily körülmények közt önmaguktól keletkező rémhírek, valósággal ijesztővé tették még a nevét is.“

„Alaprajza szabályos négyszög, mind a négy oldalon egyenlő magasságban beépítve. A falak oly szélesek, hogy az udvar felől széles folyosó, kifelé a szabadba pedig a folyosóról nyíló konyhák és szobák férnek el bennök. Ez a főépület terjedelmes udvart zár magába. Ennek az épületnek négy külső sarkához hozzá van ragasztva négy kisebb terjedelmű négyszög, mindenik meglehetősen nagyságú udvar. E kisebb négy épület keresztben áll a főépület sarkaihoz és ott, ahol a falai kifelé végződnek, magas falkerítésekkel vannak egymáshoz kapcsolva. E falakon belül szintén hosszúkás tág udvarok vannak, úgyhogy a roppant

építmény egy nagy négyszögű, négy kisebb négyszögű és négy hosszúkás udvart zár magában.“

Olmütz Morvaországban fekszik, a Morva folyó mellett. Érsekségi székhely és szövőiparáról nevezetes. Hírhedt várában a szabadságharc legjobbjai sínylődtek.

Josephstadt csehországi város, az Élbe és Mettau összefolyásánál. A szomszédos Pless falu helyén II. József császár 1781-től 1787-ig építtette a várat, amelyben azután szabadságharcosok börtöne volt.

A naplóban sok szó esik az „erdélyi összeesküvésről“ és más olyan politikai mozgalmakról, amelyeknek a hatását a josephstadti foglyok csak annyiban érzik, hogy néha szigorúbban bánnak velük és a kazamaták új lakókat kapnak. Földy János többször jegyzi meg, hogy a várbörtönbe érkező új magyar foglyok tömeges elfogatásokról és szigorú ítéletekről beszélnek. De pontosan nem tudják: tulajdonképpen mi történik a távoli hazában?

A szabadságharcot követő esztendőben különböző tervezetések, összeesküvések, fölkelési kísérletek, elkeseredett próbálkozások történtek. Különösen Erdélyben. Valamennyinek a vége kudarc volt és igen sok derék magyar ember pusztulása. A legnevezetesebb ilyen kísérlet szervezője *Makk József* ezredes, a szabadságharc híres tüzérszereplője volt. Mikor 1848-ban a honvédséget szervezték, Makk (Mack) tüzemester volt és az altiszti iskolában tanított. A pákozdi csatában az ő tüzérei vívták ki a döntést, mire a helyszínen századossá nevezték ki. Perczel, majd Guyon seregében küzdött, azután Komárom várának tüzérségi parancsnoka lett. 1849-ben már alezredes, majd ezredes. Komáromban Klapka elleni összeesküvés vádjai miatt letartóztatták, de hamarosan szabadon bocsátották. 1850. elején Erdélyben elfogták, mert az volt a vád ellene, hogy összeesküvést szít. Sikerült tisztázni magát, szabadon bocsátották és ő Kisásziába ment, Kiutahiába, Kossuth

Lajos után. 1851-ben Kossuth nyílt parancsával tér vissza Erdély földjére. Kossuth Lajos „honarúlsági bűn súlya alatt, a nemzet nevében“ parancsolja mindenkinek, hogy Makk ezredet támogassa, neki engedelmeskedjék, mert őt azzal bízta meg, hogy a honvédséget szervezze, a fegyverkészleteket megteremtse, pénzalapot keressen (hadikölcsön-szerű akcióval) és mindent megtegyen arra, hogy a fölkelést teljesen előkészítsék, mire majd Kossuth Lajos az országba visszatér. „Intéseit akként kövesse s megbízásait azon hűséggel, pontossággal s önfeláldozó hűséggel teljesítse, mint amely hűséggel minden hazafi a nemzetnek s engedelmességgel a nemzet választotta kormányzó rendeleteinek, s megbízottjának tartozik.“ A számkivetésben élő kormányzó parancsát az erdélyi hazafiak engedelmesen és készséggel fogadták. De vesztükre, mert a terveket fölfedezték. Makk nemsokára elmenekült, Erdélyben pedig megkezdődtek az elfogatások. Az elfogott becsületes magyarok közül többeket kivégeztek. A legkegyetlenebb, legméltatlanabb eljárás az volt, hogy egyeseket — két és fél évvel az események után ölték meg! Hasonló balul sikerült vállalkozások fűződnek *Török*, *Hatvani* és *Noszlopy* névéhez is. A szerencsétlen áldozatok két és fél évvel később azért haltak meg, amihez semmi közük sem volt; a bécsi merénylet és a milánói lázadás miatt. 1853. február 6-án, farsang vasárnapján a milánói osztrák katonai őrségeket és egyes osztrák tiszteteket törrel fölfegyverzett összeesküvők rohantak meg. A lázadásnak tíz katonai halottja és ötvennégy katonai sebesültje volt. A lázadás következtében a rögtönítélő katonai bíróság tíz halálos ítéletet hozott és hajtatott végre Milanóban. Bécsben megtudták, hogy az olasz forradalmi mozgalmak legfőbb irányítója, Mazzini, a milánói lázadás előestéjén közölte a készülő véres eseményeket az emigrációban élő Klapka György tábornokkal, mert számított arra, hogy a kellő módon előkészített, amúgy is elégedetlen hangulatú

és hazavágyódó olaszországi magyar ezredek csatlakoznak a lázadáshoz. Számításaiban azonban csalódott: alig néhány császári mundérba bujtatott magyar katona szegte meg a fegyelmet, és az osztrák hadbíróóságok mindössze három magyar altisztet ítélték a milánói események miatt várfogságra. Az, hogy Kossuth kiáltványt intézett volna a Lombardiában állomásozó magyar katonákhoz, nem igaz. Kossuth utóbb maga tett szemrehányást Mazzininek, mert a nevét jogosulatlanul keverte bele a balul sikerült összeesküvésbe, felhasználva Kossuth egy kéziratát, amelyet kiáltványként tett közzé, Kossuth engedélye nélkül. (*I. Berzeviczy: „Az abszolutizmus kora Magyarországon“*)

Néhány nappal a milánói lázadás után azonban súlyos esemény történt: olyan gáztett, amely utóbb ártatlan magyarok életébe került. A bécsi belvárost környező bástyasétányon *O'Donnell* gróf ezredes, szárnysegéd kíséretében ment végig. *I. Ferenc József*, amikor *Libényi János*, Bécsben élő magyar szabósegéd hatalmas konyhakéssel a császár nyakába szúrt. A szúrás olyan nagyerejű volt, hogy a kés meggörbült. *I. Ferenc József* kardot rántott, majd amikor a kétségbeesetten védekező orgyilkos támadót leteperték és a polgárok meg akarták lincselni, csillapító szavaival helyreállította a rendet, azután *Albrecht* főherceg közeli palotájába sietett, ahol első orvosi segítségben részesült. Mosolyogva mondta: „Osztozom a milánói lázadásnál orvul megtámadott katonáim sorsában ...“ A szúrás olyan erős volt, hogy a fiatal császár március 12-ig ágyban fekvő beteg volt és még azután is sokáig ápolásra szorult. A hatalmas rendőrminiszter, *Kempen* altábornagy elismerte, hogy *Libényi* merénylete egyéni akció volt, amelyhez a magyaroknak semmi közük. Magyarországon még a legkeserűbb hazafiak körében is hangos megvetést keltett az orgyilkos kísérlet. Mikor elhatározták, hogy a gáztett helyén fogadalmi templomot építenek, Magyarország egész társadalma

tüntetően adakozott erre a célra. A „Votivkirche“ gyönyörű színes ablakainak fölírásai ma is arról beszélnek, hogy a templom jelentékeny részben magyarok áldozatkészségéből épült. Még az emigráció köreiben is megvetették Libényi merényletét. A republikánus érzelmű, száműzött Jósika Miklós báró azt írja Brüsszelből, hogy Libényi cselekedete gáztett és az ilyen aljas, magyarhoz méltatlan cselekedet árán a magyarság még üdvét sem fogadná el. Széchenyi is kijelenti, hogy a magyarnak ilyen módon nem kell még a szabadság sem. A hagyományos osztrák bosszúpolitika azonban megkezdte az úgynevezett megtorlás munkáját. Első dolga volt, hogy a már régebben fogságba került magyarokat kivégeztesse. Március 3-án így halt meg Pesten *Noszlopy Gáspár*, *Jubál Károly*, *Andrásfi Károly* és *Sárközi Sámuel*. Március 28-án Bécsben a régebben fogva lévő *Bezárd Cézár* tanárt végezték ki, ugyanazon év szeptember 2-án Pozsonyban *Gasparich Kiüt* ferencrendi szerzetest. Most kellett meghalniuk, két és fél évvel elítéltetésük után a Makk-összeesküvés erdélyi részeseinek is. Kivégezték *Török Jánost*, a marosvásárhelyi református kollégium 47 éves teológiai tanárát, *nagyváradi Horváth Károly* 25 éves földbirtokost és *Gálfy Mihály* 37 éves ügyvédet, 1854 májusában pedig *Várady József* 26 éves ügyvédet és *Bartalis Ferenc* földművest. Halálra ítélték még *Szabó Áron* földbirtokost és *Szász Lukács* iparost is, de ők kegyelmet kaptak. Később hosszabb fogságra ítélték *Benedek Dánielt* és *Bertalan Lászlót*, majd özvegy *Kenderessy Elekné Boér Annát*, aki ugyancsak a Makk-féle események miatt 15 évi várfogságot kapott. Kenderessyné volt a josphstadt-i vár egyetlen női foglya, akiről Földy János naplója ismételtelen megemlékezik. 1854-ben ítélték el az aradi minorita pátereket, mert Makk-féle proklamációkat és amerikai dollár-jegyeket találtak náluk. *Vörös Antal* volt alispánnal és *Csomortányi Károly* földbirtokossal együtt nyolc minoritát fogtak

el, akik közül hárman a börtönben haltak meg, míg a többiek 8—18 évi várfogságot kaptak. (*L. Berzeviczy fentemlített könyvét.*)

Az aradi minoriták sorsáról a miskolci minorita rendház egyik kiváló tagja *P. Szendrey Bonaventura* a következőket közölte a könyv írójával:

A magyarországi minorita rend 1896—97. tanévre kiadott névtárának „A magyar minorita rend rövid története” című fejezetéből: „Az aradi gyásznappal megnyílt a magyar minoritákra Pandora szelencéje. *Kosztka Libor*, az aradi kolostornak (1849) volt főnöke, *Winkler Bruno*, a vértanúk egyik gyóntatója, *Zetykó Kelemen*, *Csüdör Tamás*, *Livery Dániel*, *Eperjessy Aurél*, *Lakatos Ottó*, és *Haacb Salamon*, összesen tehát nyolc rendtag hosszabb-rövidebb ideig tartó politikai fogságba kerültek, sőt hárman, (*Kosztka Libor* Pesten az Újépületben, *Zetykó Kelemen* és *Csüdör Tamás* Bécsben) a fogságban fejezték be életüket.“

Ugyancsak *P. Szendrey* volt szíves közölni még azt is, hogy a fogságba került és fogságban meghalt rendtagok nevei, *Haach Salamont* kivéve, szerepelnek az 1882J83. névtárban, az 1882-ig meghalt rendtagok névsorában. Nevezetesen:

„*Zetykó Kelemen*, szül. Tatában, Komárom m., gimn. tanár Miskolcon, Lúgoson és Aradon. Mint politikai fogoly halt meg Bécsben, 1854. okt. 22-én, 38 éves korában.

Kosztka Libor, szül. Temesvárt, gimn. tanár, N. Bánynán, hitszónok és tanító, házfőnök Aradon, meghalt mint politikai fogoly Pesten, az Újépületben, 1854. nov. 5-én, 43 éves korában.

Csüdör Tamás, szül. Sz. Leieken, Háromszéken, tanító, hitszónok, gimn. tanár Aradon. Mint politikai fogoly Bécsben halt meg 1855. szept. 13-án, 63 éves korában.“

Földy János naplójában megemlékezik arról a hírről, hogy egy minorita atya börtönbe szállítása közben öngyil-

kosságot követett el. *P. Szendrey* közli, hogy a minorita rend tagjai közül senki sem követett el öngyilkosságot. Földy János följegyzése tehát, amely amúgy is hallomáson alapul, — téves. Előfordul a naplóban egy *Hág Sámuel* nevű minorita páter neve is. Ilyen nevű minorita atya azonban a rend névtáiraiban sehol sem szerepel. Valószínű, hogy Földy rosszul hallotta a nevét és a főt említett *Haach Salamon páterről van szó*.

A naplóban egyszer panaszkodik Földy a „fojtony“ és a „széneny“ miatt. A „fojtony“ nem más, mint klórgáz, a széneny pedig széndioxid (széngáz). Abban az időben igyekeztek megmagyarosítani a tudomány műszavait is. A „fojtony“ és „széneny“ elnevezés éppen úgy, mint a „légeny“ (nitrogén) és „égeny“ (oxigén) *Bugát Páltól* származik, a kiváló orvosprofesszortól, az *Orvosi Társzerkesztőjétől*.

Sok szó esik a naplóban a *homeopátiáról* és az *allopátiáról*. Hogy mi a *homeopátia*, azt már röviden elmondtuk ezekben a jegyzetekben, *Hahnemann* életének ismertetésekor. Az *allopátia*, másképen *alleopátia*, mesterséges és értelmetlen szó. A homeopátia keletkezésekor csinálták. Így nevezték el azt az orvostudományt, amely a homeopátiával ellenkezik. A *homeopata* orvosok ma is *allopatá*-nak nevezik azt, aki nem az ő elveik szerint gyógyít.

Egy helyen a naplóíró korszerűtlennek, idejét-multnak nevezi *Molière-t*, akit a rabságban olvas. Bizonyosan azoknak a gyatra fordításoknak egyikét olvasta, amelyekkel elárasztották színpadainkat és könyvtárainkat.

Az olvasó joggal fog meghökkenni azon a helyen, ahol a naplóíró Görgeyt árulónak mondja. Ebben nincs semmi feltűnő. Világos után mindenki árulónak nevezte a lángeszű fővezért, mert a nemzeti szerencsétlenségben a magyarságnak valósággal szüksége volt arra, hogy a nagy ügy bukását ne a maga gyengeségének tudja be, hanem gonosz

ármánynak és gaz árulásnak. A nemzeti lélek egészsége. kívánta, hogy bűnbakot keressenek és találjanak is. Görgeynek hősiezen vállalnia kellett ezt a mártíriumot. Vállalta is. Az már súlyos eltévelyedés, hogy a zord idők elmúltával, mikor vigasztaló reménysugár ragyogott feletünk és amikor a szabadságharc leveretésének körülményei is tisztázódtak, még évtizedeken át makacsul tartotta magát ez a gonosz vád, néhány fanatikus ember buzgólkodásából Görgey egyébként így szól Klagenfurtban: „Énnékem nincs jövőm, nem is lehet, amíg élek. Tán lesz halálom után, ha rágalmazóim a dolog természete szerint egymásba kapvák, álorcáikat kölcsönösen letépi, s a szerencsétlen elámitott nép magába térve, jobban kinyitandja szemeit.“

Sokat beszél a naplóíró *a krimi háborúról*, amelynek során a magyarság ellen megsegített Ausztria Oroszország ellen fordult. A krími hadjárat első előzménye volt Danilo montenegrói fejedelem lázadása a szultán ellen, 1852-ben. Danilot Ausztria támogatta. Montenegrói áruhába öltözött osztrák tüzérek kezelték a fejedelem ágyúit, amelyeket ugyancsak Bécs bőkezűsége juttatott neki. Mialatt a kis fejedelemség ura háborút viselt a nagy török birodalom ellen, az osztrák hadsereg jelentékeny erőket vont össze a határon. Miklós cár joggal hihette, hogy Ausztria az elkövetkező bonyodalmak során oldala mellé áll. De nem így történt! *Platonow Sergej*, Oroszország történetének egyik legtehetségesebb írója ezt mondja: „Oroszország hajlandósága a más országok ügyeibe való beavatkozásra sok éven át fenyegetőnek látszott a békére. A kormányok és Európa népei féltek Oroszországtól. Nem szerették sem Oroszországot, sem a cárt. Ilyen volt az az általános talaj, amelyen a keleti kérdés különös fontosságot és élességet kapott.“ A törökök szívesen húzódtak angol és francia befolyás alá, mert az oroszoktól féltek. A palesztinai szent

helyek kérdésében a török szultán a katolikusok mellé állt, a pravoszlávok ellen. Miklós cár tiltakozott, de a szultán nem engedett. Erre a cár betört a szultán hatalma alatt álló két fejedelemségbe, Moldvába és Oláhországba, hogy zálogba vegye azokat, amíg Törökország Oroszország követeléseit nem teljesíti. A nyugati hatalmak konferenciát hívtak össze Bécsbe, majd Törökország hadat üzent Oroszországnak, 1853 őszén, Anglia és Franciaország hajórajja pedig megjelent a Boszporuszban. Ez már nyílt fenyegetés volt Oroszország ellen. A Duna mentén kezdődtek a hadműveletek és a Transz-Kaukázusban. Az orosz hajóraj megsemmisítette a törököt, de erre az angol és francia flották kimentek a Fekete-tengerre, hogy a törököket támogassák. Beállott tehát a nyílt szakítás a két hatalom és az orosz között. Ausztria és Poroszország is barátságtalan magatartást tanúsított Oroszországgal szemben. Miklós cár egyedül állt szemben egész Európával. 1854-ben az oroszok átkeltek a Dunán, ostrom alá vették Szilisztria várát, de erre Ausztria olyan hadmozdulatokkal felelt, hogy az oroszok kénytelenek voltak visszahúzódní a Duna balpartjára. Ausztria már akkor Moldva és Oláhország, e két semleges terület kiürítését követelte Oroszországtól. Miután Ausztria hátulról és oldalról fenyegette az orosz hadsereget, ez kivonult a két fejedelemségből és a dunai háború abba maradt. Az angol-francia hajóraj elfoglalta a Balti-tengeren az Aland-szigeteket és megjelent Krcnstadt előtt. A Fekete-tengeren Odesszát bombázták és angol hajók jelentek meg még Kamcsatkában is, ahol Petropavlovszkot bombázták. Így kényszerítették — mondja Platónov — a szövetségesek Oroszországot arra, hogy erejét szétforgácsolja. 1854 őszén a háború a Krimbe helyezkedett át, még pedig Szebasztopol vára köré, ahol az orosz feketetengeri flotta főállomása volt. Szebasztopol ostromával kezdődik a nagy krimi hadjárat, szárazon és vízen.

Az orosz hajóraj mindenesetre rossz helyzetben volt, mert csupa vitorlás egységből állott, míg az angol és francia flották nagy része már gőzhajó volt. Szebasztopol hősiessen védekezett. Kornilow, Nachimow és Istimin tengernagyok, a védősereg parancsnokai elesetek a bástyákon a hosszú ostrom alatt, amely 350 napig tartott. A szétlőtt erődök közül különösen a Malakoff-toronyra zúdították minden támadásukat az angolok és franciák, mert ez az erőd olyan magaslaton állott, ahonnan az egész várost látni és lőni lehetett. Augusztus 27-én betörték a franciák a Malakoff-toronyba és elfoglalták azt. Ezek után a várat az oroszok kénytelenek voltak feladni és miután Szebasztopol készleteit megsemmisítették, az öböl felett átvezető hídon északra húzódtak. A franciák és angolok nem üldözték őket, hanem elfoglalták a rommá lőtt erődöt. Ezzel végződött a krími hadjárat. (L. *Platonov: Oroszország története.*)

Érdekes egyébként, hogy a cári haderők egyik legveszedelmesebb ellenfele, a török hadsereg főparancsnoka, *Omer pasa*, tulajdonképpen horvát emigráns volt. Vezérkari főnöke, *Ferhad pasa* pedig nem más, mint *Stein Miksa báró*, a magyar szabadságharc nagynevű ezredese, akit annak idején Kossuth fontos megbízással Konstantinápolyba küldött. Ebben az időben ez nem ritkaság. *Guyon Richárd* tábornok, mint *Kursid pasa*, *Kmetty* tábornok, mint *Izmait pasa*, és *Kolman* ezredes, mint *Feizi pasa* harcol a török hadseregben. Nem is szólva *Bem* tábornokról.

Földy János naplójában megemlékezik arról is, hogy az elrejtett Szent Koronát Orsova közelében megtalálták. A Szent Koronát 1853. szeptember 8-án, Kisboldogasszony (Kisasszony) napján lelték meg: azon a napon, amelyen a hagyomány szerint Szent István első királyunkat megkoronázták. A kiásott vasládát parasztszekéren vitték Orsovára, a katonai parancsnokság épületébe és a roppant fontosságú eseményt táviratban jelentették a császárnak. Az ő rende-

letére szállították hajón Pestre a koronát, ahol fényes szertartások között tették közszemlére a Várkapolnában. Szeptember 18-án nagy dísszel Bécsbe kísérték a koronát, de csupán egy napra, hogy / *Ferenc József* lássa és birtokába vegye minden magyar királyi hatalom forrását. Itt is közszemlére tették a Várkapolnában, ahol *Albrecht főherceg* mondott beszédet, majd a fiatal császár felelt és utasítást adott, hogy vigyék vissza István, az első szent magyar király koronáját Magyarországra.

A korona feltalálása nem mindenkinben keltett lelkesedést Magyarországon. Egyesek attól féltek, hogy a korona birtoka a törvénytelen abszolút hatalomnak megadja majd a törvénytelen látszatát — írja a nagy eseményről *Berzeviczy Albert* —, sőt egyesek még gúnyolódtak is az esemény fölött.

Berzeviczy azután elmondja, milyen lázasan keresték a korona árulóját országszerte. Különösen *Szemere Bertalant* a számkivetésben élő volt miniszterelnököt gyanúsítják. A bécsi „Soldatenfreund“ című lap is Szemerére tereli a gyanút, sőt kiadja a kezdőbetűit is. *Berzeviczy Albert* adatai szerint egy *Varga István* nevű, osztrák szolgálatban álló rendőrkező kapta a hiteles adatokat a korona pontos rejtőzési helyéről egy *Szűcs* nevű emigránstól. Hogy az miként jutott az adatok birtokába, nem lehet megállapítani. Annyi bizonyos, hogy Szűcs nem volt jelen a korona eladásánál. A bécsi rendőrminisztérium annyira óvatos, hogy saját besúgóját, *Varga Istvánt* mentesíteni akarja a gyanú alól és — letartóztatja. Ezzel akarják rehabilitálni. Odáig mennek, hogy egy évvel később „az ismeretlen helyen tartózkodó Varga Istvánt“ a lapokban szólítják fel jelentkezésre, mert vád van ellene, hogy Kossuth ügynöke. Persze, ez a körözés is csak arra való volt, hogy Vargát hétp próbás hazafivá üsse, aki semmi körülmények között sem tehetett olyan szolgálatot Bécsnek, hogy elárulja a Szent Korona

rejtekhelyét. Mondani sem szükséges, hogy a „körözött“ állítólagos „Kossuth-ügynöknek“ nem lett semmi baja.

Mondjuk el most végül annak az élettörténetét is, aki ennek a naplónak az eredetijét írta és akinek a nevét, személyét, kilétét olyan nehezen tudtuk megállapítani, miként azt e könyv bevezetésében elmondottuk. Földy János dr. Szepesváralján született, 1811. március 3-án. Családi neve: Neupauer. Nyilván szülőhelyére emlékezve használta írói névnek a „Szepesváry“-nevet. Apja 1831-ben elhalt kolerában és ő a maga erejéből, nyomorúsággal küzdve tanult tovább. A jogot Kassán végezte és 1834-ben lett ügyvéd. Pozsonyban és Pesten működött, de nem érez kedvet az ügyvédi hivatáshoz és ezért lesz jogakadémiai tanár Nagyváradon, 1839-ben. Később Bihar vármegye táblabírája és a vármegyében a szabadelvű mozgalmak egyik vezére. Ő vetette meg a jogakadémiai betegsegélyző intézmény alapjait és egyike volt az elsőeknek, akik a latin nyelv helyett a magyart használták előadásaikban. Fogarassy Mihály címzetes püspök, jogakadémiai igazgató távozása után helyettes aligazgató lett. A nevét 1848-ban változtatta Földyre. A nagyváradi vésztörvényszék egyik bírása volt és Hodossy Miklós főkormánybiztos különböző megbízásokra használta fel. Mint már elmondottuk: halálra, majd tizenötévi várfogságra ítélték. Hétévi rabság után szabadult, 1856 tavaszán. Miután az ügyvédkedéstől és tanítástól eltiltották, a teljesen elszegényedett ember a tanítványait kereste fel és azoknak ügyvédi irodájában működött, mint névtelen társ, Kassán, Sátoraljaújhelyen és Eperjesen. 1868-ban Sáros, majd Bihar vármegye törvényszéki bírása, majd Pest vármegye árszéki elnöke. 1869-ben királyi tanácsos és báró Eötvös József népoktatási reformjának egyik végrehajtója, mint biharvármegyei tanfelügyelő. Ő volt a nagyváradi államvizsgálati bizottság elnöke is. 1875-ben vonult nyugalomba és 1886. november 25-én,

Budapesten halt meg, 75 esztendőskorában. Sok névtelen cikket írt. Érdekes tanulmánya jelent meg a Jogtudományi Közlöny 1869-i számában: „Bot és bilincs.“ Bozóky Alajos „A nagyváradi királyi akadémia százados múltja 1788-tól 1888-ig“ c. művében ezt írta róla: „Egyike akadémiaink kiválóbb tanárainak.“ Továbbá: ... „képessége és hivatali buzgósága csakhamar a tanári karnak egyik díszévé tették őt.“ A Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött gyászjelentése szerint felesége, Lépesy Ilona és egyetlen fia, Földy Géza gyászolja. (A gyászjelentésben és Szinnyi „Magyar írók élete és munkái“ c. művében — ahonnan életrajzát vesszük — nevét y-nal írják. Hegyesi és Barsi könyveiben i-vel.) Ebből nyilvánvaló, hogy többi gyermekei már akkor nem éltek. Két fia még a szabadságharc előtt, kicsi korában, két leánya — a napló tanúbizonysága szerint! — az ő raboskodása alatt halt meg. Valószínű, hogy Dezső fia az ő szabadulása után hunyt el) cs az egyetlen fiú, aki a gyászjelentésben szerepel, Földy Géza, Földy Jánosnak az a gyermeke lehet, aki az ő olműtzi fogsága idejében született. Unokája, miként az a gyászjelentésből kitűnik, nem maradt. Lépesy Ilona a második felesége volt, akit az özvegy Földy János vett el. Földy Jánosné Lépesy Ilona járt e könyv írójánál 12 évvel ezelőtt és adta át férje naplótöredékeit megőrzésre. Földy Gézáról a Vasárnapi Újság nekrológiájából annyit tudunk, hogy Vadnay Károly szépirodalmi napilapjának, a „Fővárosi Lapok“-nak főmunkatársa. A keresztény magyar újságírás nesztora, Sziklay János dr. szerint nem főmunkatársa, hanem segéd-szerkesztője volt a lapnak. Az ő emlékezete szerint beteges, sánta, vörhenyes szakállú ember volt. Valószínű, hogy az 1900-as évek elején halt meg. Édesapja fogolynaplója így emlékezik meg róla, nyilván feleségének beszámoló levelei alapján: „különösen Gejza lángeszű gyermek“. A gyászjelentés szerint Földy Jánost Kecskeméti-utca 5 alatti laká-

sából temették el 1886. november 27-én, d. u. 3 órakor, a Kerepesi temetőben. Az engesztelő szentmise-áldozatot a ferencrendiek templomában november 29-én mutatták be. A Kecskeméti-utca 5. számú ház azóta már eltűnt; új bérpalota emelkedik a helyén. Sírját, — miként azt e könyv bevezetésében elmondottuk — 1938. november i-én, Mind-szentek napján este felé találtuk meg a Kerepesi temetőben, a 9. szakasz 5. táblájában. Első nejével, az 1877-ben elhunyt *Udránszky* Augusztával pihen a szürke obeliszk alatt. Második neje, *Lépesy Ilona*, aki Földy naplójának kéziratát e könyv írójára bízta, 1930. május 31-én halt meg, 83 éves korában. Utoljára a Sándor-utca 9. II. 11 alatt lakott, ahová 1908-ban költözött.

FORRÁSMUNKÁK A JEGYZETEKHEZ:

Barsi József: Utazás ismeretlen állomás felé, 1849—1856.

Hegvest Márton: Bihar vármegye, 1848—49-ben.

Halász Imre: Egy letűnt nemzedék.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái.

Szinnyei József: Vasváron 1849-ben.

Bozóky Alajos: A nagyváradi királyi akadémia százados múltja
1788-tól 1888-ig.

László Károly: Naplótöredékek.

Klapka György: Emlékeimből.

Id. Görgey István. Görgey Arthur a száműzetésben.

Görgey Arthur: Életem és működésem Magyarországon.

Mednyánszky Cézár: Emlékezések.

Steier Lajos: Haynau és Paskievics.

Steier Lajos: Görgey és Kossuth.

Steier Lajos: Az 1849-i trónfosztás.

Pethő Sándor: Görgey.

Pethő Sándor: Világostól Trianonig.

Károlyi Árpád: Németújvári gróf Batthyány Lajos főbenjáró pöre.

Jókai—Bródy: 1848.

Marczali Henrik: Erdély története.

Gracza György: A szabadságharc története.

Hóman—Szekfü: Magyar történet. V. kötet.

Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. I—XIII. kötet.

Szergej Platonov: Oroszország története.

Pulzky Ferenc: Életem és korom. I—II.

Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. I—II.

Magyar honvédtiszti koszorú 1848. évekről, egybefűzvé Virányi
(Widman) Vilmos, Pest, 1867.

*Honvéd schematismus, vagis az 1848—49-i honvédseregből 1868-
ban még életben volt főtiszteknek névkönyve,* összeállította Mikár
Zsigmond alszázados. Kiadta Bakó Farkas százados. Pesten, 1869.

KÉPEK JEGYZÉKE

	Lap
Zichy Ferenc gróf	15
Görgey Artúr	19
Az Új Épület (Neugebaude) 1849-ben	29
Balassa János dr	33
Batthyány Lajos gróf	57
Batthyány cellája	41
Haynau.....	45
Szacs vay Imre.....	49
Perényi Zsigmond báró,.....	j3
Vay Miklós báró	59
Lonovics József	63
Földy János bilincse	67
Kossuth Lajos	79
Könyves- Tóth Mihály	87
I. Ferenc József.....	91
Barsi (Neumann) József	97
Cella Josephstadtban	109
Fieba József.....	117
Bónis Samu.....	121
Vidacs János	131
Komáromy György.....	137
Fornszek Sándor	143
Erzsébet királyné	157
Scitovszky János	261

MŰMELLÉKLETEK

Berzsenyi Lénárd honvéd huszárezredesnek fogságban készült rajzai.

	Lap
Dr. Földy János	8—9
Hajdú Lajos,	160—161
Ambrus János	176—177
Berzsenyi Lénárd önarcképe	192—193
Kossuth Sándor	208—209
Barthos Sándor	224—225
Sillye Gábor.....	240—241
Laky János (Döme)	246—247
Máriássy János	272—273

A képeket a M. Kir. Hadimúzeum szíves engedélyével közöljük.

TARTALOM

	Lap
A könyv születésének regénye	5
1849, Nagyvárad	13
1849, Neugebäude	28
Zord téli utazás	69
Az olműtzi vár foglya — i8yo. január — 1852 május	72
Josephstadt — 1852—1856	104
Visszatérés a sírból	267
Epilógus	275
Amit az olvasónak még tudni kell	277
Forrásmunkák	320
Képek jegyzéke	321
Műmelléletek jegyzéke	322

